

1 (4) .95***Совіцязь***

Галоўны рэдактар і заснавальнік
прафесар СЯРГЕЙ ГАБРУСЕВІЧ

Намеснік галоўнага рэдактара
ЮРАСЬ ПАЦЮПА

Рэдактар аддзела гісторыі і культуры
ЯНКА ТРАЦЯК

Рэдактар аддзела літаратуры
ЮРЫ ГУМЯНЮК

Мастацкі рэдактар
ТАЦЯНА СУХОЦКАЯ

Сакратар рэдакцыі
МІХАСЬ ПАЖАРЫЦКІ

КАРЭКТАР
СЯРГЕЙ БОГУШ

Набор і вёрстка
ГАННА МАЗУРКЕВІЧ

Пры перадруку просьба
спасылацца на "СЬВІЦЯЗЬ"
Пазіцыя рэдакцыі можа не
супадаць з думкамі і меркаваньнямі
аўтараў публікацыі.

АДРАС РЭДАКЦЫІ:
Рэспубліка Беларусь,
230023, г. Гродна,
вул. Ажэшкі, 49
тэл. 45-26-27
факс 45-47-79

ВЫДАВЕЦ: Гродзенскае
абласное аддзяленне
Беларускага фонду Культуры.
Выходзіць 4 разы на год.

У НУМАРЫ

СУСТРЭЧЫ

"...Параўноўваць сябе зь вялікімі не спрабаваў". З Антонам Ляшчынскім гутарыць Алена Бракала 3

АНТАЛОГІЯ АДНАГО ВЕРША

Войслаў Суліма-Савіч-Заблоцкі.

Беларуская пея 9

ПАЭЗІЯ І ПРОЗА

Едрусь Мазько. Вершы 11

Яўген Кухта.

Падлёдны лоў. Алавяданыне 15

Алена Руцкая. Вершы 39

Сямён Гіль. Вершы 43

З АРХІВАЎ

Пётра Просты. Свякроўка. П'еса 47

Янка Трацяк. "...Чалавекам быў ён простым" 66

ПОСТАЦІ

Зыміцер Крывашэй. 71

Чаканьне. Гістарычнае эсэ

ДАСЬЛЕДЗІНЫ І МЕРКАВАНЬНІ

Генадзь Прыбытка. Масковія і Еўропа

(Да пытаньня ўзаємадачыненінія беларусаў і маскавітаў у Сярэднявеччы) 80

Аляксандр Талерчык. "Я... надумаў вярнуцца... і памерці тут" 96

УСПАМИНЫ

Франц Гінтаут. Марыя Дамінікаўна

Аўлачынская (Луцэвіч) 105

Руслан Казлоўскі. Маргіналі (Дачыненіні

Янкі Купалы і Ядвігіна Ш.) 112

ІМЕНЬНІК КРАЮ

Сяргей Богуш. Прозьвішчы Любча і яго

ваколіц 117

КНІЖНАЯ ПАЛІЦА 122

ЛІСТААБМЕН 123

IN DIESEM HEFT**CONTENTS***Союзъ***BEGEGNUNGEN**

"...Ich habe nicht riskiert, mich mit den Großen Menschen zu vergleichen". Mit Anton

Liaščynski Überlegungen von Aliena Brakała

ANTHOLOGIE EINES GEDICHTES

Vojslau Sulima-Savič-Zablocki.

Belarusisches Lied

DICHTUNG UND PROSA

9

Jedrus' Maz'ko. Gedichte

Jaūhien Kuchta. Eisfischerei. Erzählung

11

Aliena Ruckaja. Gedichte

15

Slamion Hill'. Gedichte

39

ARCHIVAKTEN

43

Plotra Prosty. Schwiegermutter.

Theaterstück

Janka Traciak. "... Er war ein einfacher

47

Mensch"

GESTALTEN

66

Z'micier Kryvašeј. Erwartung.

Geschichtlicher essay

STUDIEN UND MEINUNGEN

71

Hienadz' Prybytka. Maskowija und Europa

(Fragen der Wechselbeziehungen der

Belarusen und der Moskauer

im Mittelalter)

80

Allaksandr Talierčyk. "Ich... habe
beschlossen, zurückzukehren... und hier zu
sterben".

96

ERINNERUNGEN

Franc Hintaūt. Maryja Daminikaūna

Aūlačynskaja (Lucevič)

Ruslan Kazloūski. Beziehungen

zwischen. (Janka Kupala

und Jadvihin Š.)

DIE NAMEN DER REGION

Starhiej Bohuš. Familiennamen in der

Siedlung Liubča und

in ihrer Umgebungen

112

117

Starhiej Bohuš. Names of Liubča and its

117

DAS BÜCHERREGAL

122

122

BRIEFWECHSEL

123

123

MEETINGS

"...I have never tried to compare myself with
the great ones" Aliena Brakala talks to
Anton Liaščynski

3

ANTHOLOGY OF A POEM

Vojslau Sulima-Savič-Zablocki.

9

POETRY AND PROSE

Jedrus' Maz'ko. Poems

11

Jaūhien Kuchta. Under ice fishing.

15

A novel

39

Aliena Ruckaja. Poems

43

Slamion Hill'. Poems

FROM THE ARCHIVES

Piotra Prosty. Mother-in-law. A Play

47

Janka Traciak. "...He was

66

HEROES

Z'micier Kryvašeј. Waiting.

71

Historical essay

RESEARCH AND OPINIONS

Hienadz' Prybytka. Muscovia and Europe.

Problems of relationships of Belarusians and
Muscovites in Middle Ages

80

Allaksandr Talierčyk. "I... decided to come
back... and die here".

96

REMINISCENCES

Franc Hintaūt. Maryja Daminikaūna

105

Aūlačynskaja (Lucevič)

Ruslan Kazloūski. Margins. (Janka Kupala

112

and Jadvihin Š.)

NAMES OF THE REGION

Starhiej Bohuš. Names of Liubča and its

117

vicinity

A BOOK SHELF

122

CORRESPONDENCE

123

СУСТРЭЧЫ

"...ПАРАЎНОЎВАЦЬ СЯБЕ ЗЬ ВЯЛІКІМІ НЕ СПРАБАВАЎ"

У адным з харктэрных гарадзенскіх дамоў на Замкавай вуліцы знаходзіцца майстэрня мастака-графіка, загадчыка кафедры выяўленчага мастацтва Гарадзенскага ўніверсітэта Антона Ляшчынскага. Яго прозывішча вядома з шэрагу цікавых выстаў, якія праходзілі ў розныя гады ня толькі на Беларусі, але і за мяжою. Апошняя зь іх – "Антон Ляшчынскі і вучні" - адбывалася ў горадзе Лідзе. Гэта, безумоўна, значная падзея ў жыцьці горада.

Сёньня я ў майстэрні свайго настаўніка, а цяпер ужо - калегі, Антона Антонавіча.

Алена БРАКАЛА. Першае маё пытаньне - пра экспазіцыю ў Лідзе. Як яна была задумана? Што зъяўляла?

Антон ЛЯШЧЫНСКІ. Выстава была задумана як вынік творчай і педагогічнай дзейнасьці за перыяд існаваньня ў нашым універсітэце съпеціяльнасцяў, звязаных з выяўленчым мастацтвам. Экспанавалася каля пяцідзесяці маіх графічных работ і каля трыццаці работ студэнтаў. Жанравая накіраванасць - сама разнастайная. Работы выяўлялі такія жанры, як нацюрморт, краявід, гэта і студэнцкая творчасць і, безумоўна, тое, што харектарызуе маю чыннасць.

А. Б. Як вы думаеце, пры сёньняшнім цяжкім становішчы ці патрэбныя нашы размовы пра мастацтва і культуру?

А. Л. Усё тое, што мы бачым на вуліцах, у магазінах, у нашай эканоміцы і палітыцы съведчыць адно: што культура, прыгажосьць доўгі час лічыліся другаснымі ў нашым жыцьці. Мы страцілі шмат нацыянальных традыцый, на якіх мацевалася наша быццё. Культура - паняцьце ўсеабдыннае. Мастакі ствараюць тое, што зъяўляеца часткаю культуры. Мастацтва - гэта дзейнасць індывідуальная, зь ім не стасуецца гвалт, які магчымы ў палітыцы, эканоміцы, грамадзкой думцы. Пытаньні мастацтва, культуры, прыгажосьці цікавілі і цікавяць людзей у розныя часы і ў розных умовах жыцьця.

А. Б. А як адбывалася Вашая сустрэча з мастацтвам?

Собічазо

Рух. Антон ЛЯШЧЫНСКІ.
Манатыпія. 1992..

Совічкі

А. Л. Яно ўваходзіць у жыцьцё кожнага чалавека яшчэ тады, калі той усьведамляе сябе. У жыцьцё дзіцяці - з усьведамленнем прысутнасці бацькоў, з той атмасферай, у якой нарадзіўся, з рэчамі, съятлом, колерам, гукам. Першыя ўражаньні былі ад жывапісу, звязаныя яны з тымі рэпрадукцыямі, якія былі надрукаваныя ў школьніх тагачасных падручніках. Прага творчасці ўзынікла, відаць, з усьведамленнем сябе як асобы. Уплыў гэтых могуць убачыць гледачы праз мае творы.

А. Б. Калі мы размаўляем пра мастацтва, то не абходзімся бяз слова "прыгажосьць". Што гэта ў вашым разуменіні?

А. Л. На мой погляд, не існуе тлумачэння такім шматзначным рэчам. У творах мастацтва, таксама як і ў жыцьці, прыгажосьць бяздоказная, бо ня можа быць адзінага крытэру яе ацэнкі. Цяпер часта гавораць слова "духоўнасць", ужываючы яго да мастацтва. Ёсьць хрысьціянскае разуменне духоўнасці: вера ў адзінага Бога - аснова духоўнага адзінства людзей. У творах мастацтва духоўнасць таксама невытлумачальная. Як і прыгажосьць, бяздоказная ў жыцьці. Калі я бачу, напрыклад, прыгожую жанчыну, гэта маё суб'ектыўнае ўспрыманье. Я супраць выпрацоўвання крытэраў.

А. Б. А ці ўплывае мастацтва на мараль і маральнасць?

А.Л. Ня думаю, што яно можа рэзка зьмяніць сьвет да лепшага або горшага. Магчымасці мастацтва - гэта, на мой погляд, пытанье часоў і пакаленняў. Думаю, што кожны цывілізаваны чалавек марыць аб съвеце, дзе галоўнымі складнікамі будуць, перш за ёсё, культура і мастацтва, якіх нам не хапае пакуль усюды, пачынаючы з эканомікі і палітыкі, сканчаючы ўласнаю культурай.

А. Б. Скажэце, ці можа дрэнны чалавек ствараць добрыя творы?

А. Л. Вядома, так. Таксама, як добрыя людзі могуць ствараць дрэнныя творы. Любы таленавіты чалавек можа стварыць геніяльны твор, якім бы ён ні быў - самым жорсткім або амаральным. З гісторыі ведома, што шмат злых людзей мелі талент.

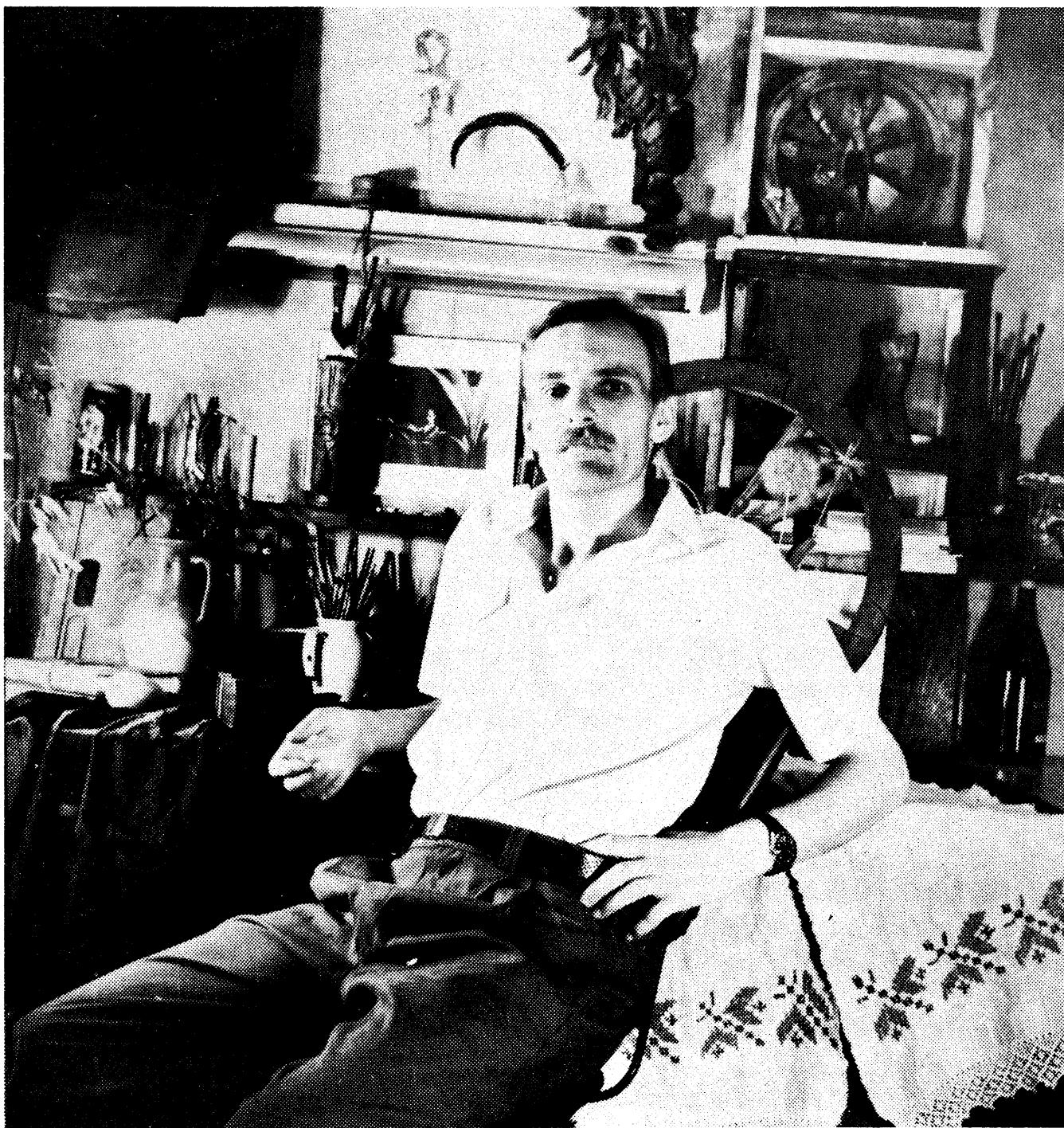
А. Б. У вашай творчасці знаходзяць адбітак несумяшчальныя на першы погляд рэчы. Напрыклад, духоўнасць і пачуцьцёвасць? Як вы гэта растлумачыце?

А. Л. Думаю, што гэтыя рэчы могуць існаваць разам, калі для мастака не існуе нейкай догмы. Жыцьцё хутка зьмяняецца. Сённяня нешта адно, заўтра - іншае. Творы мастацтва - гэта ўласаблennye "я" кожнага мастака. Працэс цікавы, загадковы.

А. Б. Як Вы думаеце, калі пачынаюцца съядомыя адносіны да мастацтва?

А.Л. Тады, на маю думку, калі пачынаеш усьведамляць сутнасць мастацтва.

А. Б. У кожнага мастака свой пошук і шлях. Як вы можаце ахарактарызаваць свой? Як адбывалася асэнсаванье індывідуальнага кшталту?

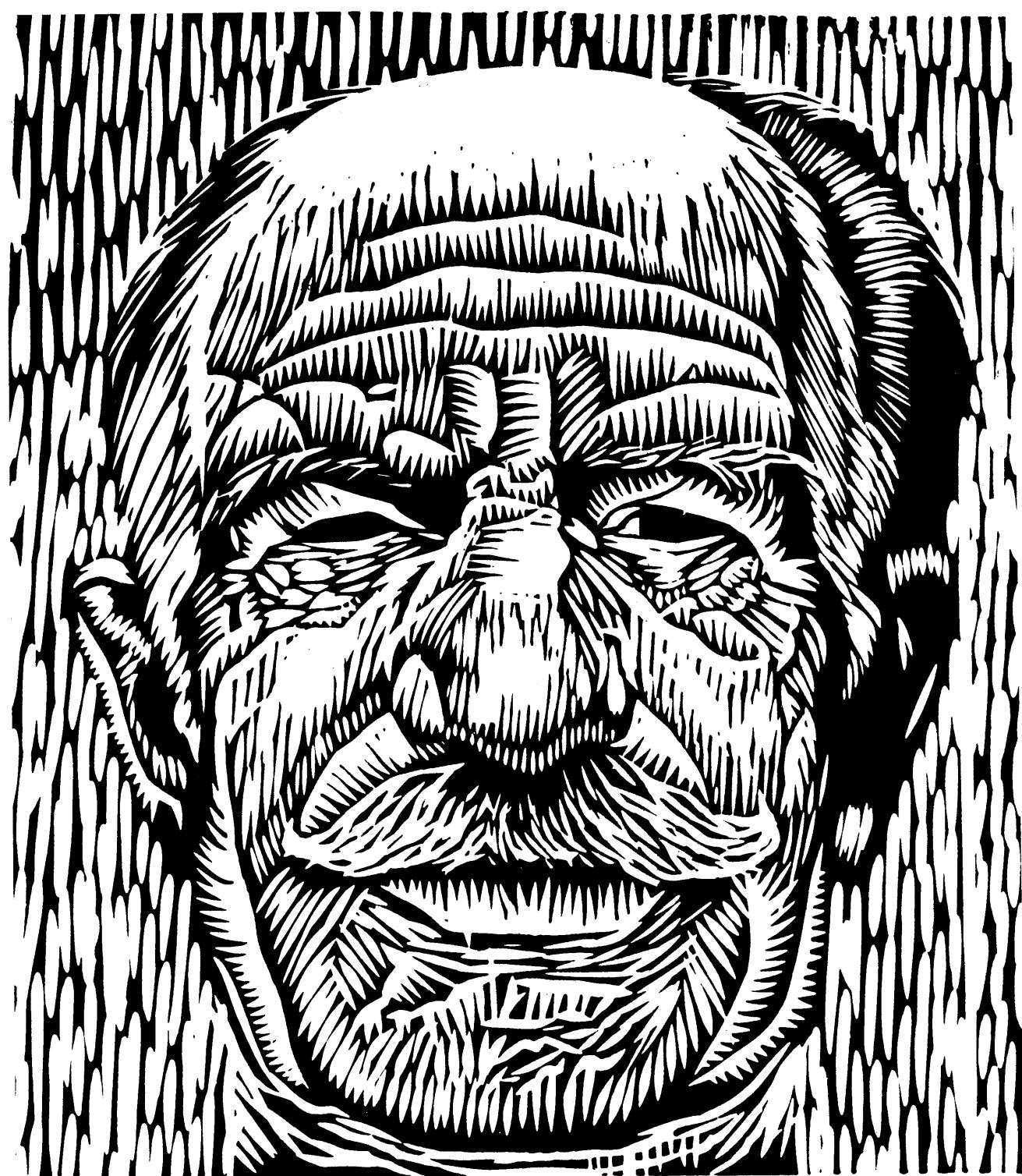
Софічка

А. Л. Я думаю, тут мой шлях падобны на мноства іншых. Займаючыся творчасцю, кожны падсьвядома імкнецца не паўтараць кагосьці. Прыродна кожны чалавек адметны, як не падобныя галінкі дрэў адна да другой.

А. Б. Якія, на Ваш погляд, існуюць задачы ў мастацтва? Што Вам бліжэй?

А. Л. Агульных задач у мастацтва ня можа быць. У кожнага мастака свае задачы. Для адных гэта шлях існаваньня, для іншых - спосаб мысьленія і выражэнія. Кожны мастак здабывае зь відомага съвету тое, што хоча. Абстрактнае або рэчыўнае - гэта праблемы гледача. Калі чалавекам валода-

Собічаяз

Дзед Васіль. Антон ЛЯШЧЫНСКІ.
Лінарыйт. 1992.

Соўєцкі

юць эмоцыі, яго прыцягвае абстракцыя, калі розум, то ён зьвяртаецца да рэчаў, або канкрэтных параўнаньняў. З сучасных беларускіх мастакоў мне бліжэй за ўсё творчасць Уладзіміра Савіча.

А.Б. Існуе думка, быццам творчая свабода - гэта магчымасць рабіць што хачу і як хачу? Ці згодны Вы?

А. Л. Нельга адносіцца да агульных законаў пабудовы выявы зьняважліва. На мой погляд, канчатковай свабоды ў мастацтве не існуе. Мастак свабодны толькі ў межах тае сістэмы адлюстраваньня, якую ён вызнае. Разам зь яго сістэмаю можа існаваць мнóstва іншых, на tym і заснавана прыгажосьць і шматвобразнасць мастацтва. Знайсьці сябе і зацьвердзіць сваё бачаньне - гэта імкненіне кожнага мастака.

А. Б. Напэўна, кожны мастак марыць пакінуць нешта пасля сябе, а таксама трапіць у шэраг вядомых, або - хаця параўнаць сябе зь імі. Вы спрабавалі?

А. Л. Апошнім часам усё больш клапоціць мяне жыцьцё маіх твораў. Хацелася б, каб яны жылі не адно пакаленіне. А параўноваць сябе зь вялікімі не спрабаваў.

АНТАЛОГІЯ АДНАГО ВЕРША: XIX стагоддзе

*Войслаў Суліма - Савіч - Заблоцкі
(1850 - 1893)*

БЕЛАРУСКАЯ ПЕЯ

Юзафу-Багдану Залескаму

Гэй, Баяне Вукраіньські! Гутарку Табе
Я сказаў бы, Беларусін, чтобы была мілай...
Толька ў нашай хаце сядзіць у кудзе
Маскаліска тугы з чорнай сваёй сілай!

Маскаліска тугы вяжаць нам язык,
Ў беларускай хаце духнуць не даець...
А хацеў бы я, гудар-маладзік,
Для Богдана, Польшчы сёгня пагудзець.

I хацеў бы я сэрца зь нёдр узяць,
I ў маіх ручонках ў гуслю абярнуць,
I хацеў бы Вам па укон гукаць:
Вам усё ад'ялі — нас не адаймуць!

Ў беларускай хаце — ах, у мужыкоў, —
Многа сэрца ёсьць... паляпей чым жыта!..
Для Багдана, Польшчы ня будзе там слоў.
Памяць ўвек і любка! А таго дасыта!

Совічка

Будзь жа велічаны, салаўю-Баяне!
 Беларусін я, за усех кажу!
 Як крысьціў ты Польшчу, пракрысьці, Багдане!
 Прыгалуб к сябе Беларусь маю!

Доўга таптаваны люд мы над Дэзвіною,
 Твае Польшчы дзеўскі, ўжды няўзгодны люд,
 Рускаю ніколі не крывім душою,
 Будзем Польшчай заўжды, як былі пасюд!¹

Так галуб жа, Бацька! сірых мужыкоў.
 Прыгалуб, Баяне, у гадзіне той:
 Ў дамавіне, кажуць, што таргае кроў,
 Калі гукне пея² — а пяя Ты Пой³!

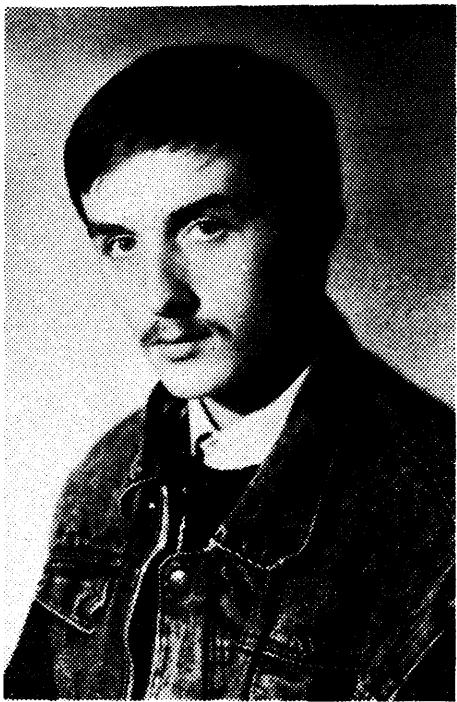
¹ Гэтыя радкі на першы погляд здаюцца супярэчлівымі, аднак, трэба мець на ўвазе што "рускі" ў Савіча-Заблацкага абазначае "беларускі", "усходнеславянскі" (панята генетычны), а "Польшча" – сіnonім Рэчы Паспалітае, гаспадарства чатырох народаў (панята культурна-гістарычны). У вершы, прысьвежаным украінскаму пісьменніку, гэтую апазіцыю можна прачытаць толькі як съцверджаньне Балтыйска-Чарнаморскае супольнасць зьявы, якая ня зводзіцца да "геаграфіі", а таксама цяперашняе і колішняе палітыкі, ян адлюстравалася і ў культуры, і, найбольш, у мове. (Заўвага складальніка антalogіі Ю.П.

² Пея – песня.

³ Пой – песьняр, баян.

ПАЭЗІЯ І ПРОЗА

Едрусь Мазько

Едрусь Мазько ў Гародні
ведамы многім, яго ніяк не назавеш
пачаткоўцам, аднак на літаратурным
абшары ён зъяўляецца толькі
час ад часу. Да друку паэтам
падрыхтаваны зборнік вершаў.

ТУГА ПА АГНІ

П. А.

я попелам стану
на ўскрайку крывых дарог
на душы —
толькі дождж
кладзеца няўтульным съяцлом
пыл адзіноты
з адцятага паветранага языка
сплывае чужая мова
мова мокрага ветру
і сыплеца
насоўваеца туга
туга па агні

Софічка

ЖОЎТАЕ КАХАНЬНЕ

Т. К.

як невыносна ў травені пачуцца мёртвым
 калі вясна зьбіраецца ў пагоню
 празnoch за салаўіным сыпевам
 а ты — на нежывым ложку
 у тагасьветным пыле апошняй зімы
 адзін на адзін з вачамі паэта
 нудны гадзінънік яшчэ адбівае час
 ды гэта для тых
 хто за школом
 табе ў гэты дзень съніцца мора
 салёныя пырскі й песня марака
 што зьліваецца зь дзюнамі
 твой ложак — гэта труна
 пакой — халодная магіла
 ды на каленях ляжыць "Жоўтае кахранье" —
 першае й апошняе слова.

НАЧАВЫ ПЕЙЗАЖ

зь перакуленай лыжкі на горад
 высыпалаnoch —
 каралеўства чорнага спакою
 і музыка небыцця
 зачараваная ў кола ўцёкаў
 noch —

Софічка

пачатак новага —
 зьбірае каласы над прорваю
 у абшарпаных съценах камяніцы
 пакутуе вязнем
 і съпей санлівай щішыні
 надрывае душу падарожніка
 выпадкова заблukaўшага ў
 ноч
 тчэ павуціньне
 срэбнае
 як хворы маладзік
 на кроснах роспачы
 і страху
 noch

* * *

вяртающца птушкі з выраю
 чорныя, нібы смоль
 толькі ня ім
 маё зерне

вяртающца птушкі з поўначы
 белыя, нібы надзея
 толькі ня ім
 маё зерне

Совічкі

вяртающа птушкі з восені
 чырвоныя, нібы апошні дзень
 гэта для іх
 маё зерне

* * *

чырвоны пясок травеня
 сыплецца праз мае пальцы
 вымярае гадзіны
 нудны пясок травеня
 расколатае наскрозь неба
 адбіваецца ў неабсяжнасьці
 кароткі спачынак
 і зноў чырвоны пясок травеня
 сыплецца цягуча і нудна
 а тыя
 што ідуць па сыпіралі
 і, што ўвогуле нікуды ня ідуць
 ды й тыя
 што ўжко адышлі
 зьнікаюць і рассыпаюцца
 у чырвоны пясок травеня

Софічка

Яўген Кухта

Яўген Кухта нарадзіўся ў Росі, працаваў судовым лекарам на Сахаліне. Апошні жыцьцёвы факт прычыніў яго да рэдкае ў нас, суровае і экзатычнае тэмы расейскага Далёкага Усходу. Цяпер празаік жыве ў Гародні, актыўны ўдзельнік Народнага фронту.

ПАДЛЁДНЫ ЛОЎ

У лютым-сакавіку, калі на рэках паўночнага Сахаліна ўсталюецца моцны, амаль метровы лёд, у Паранайску ўбіраецца ў сілу "корушкавая пущіна": быццам мора, перапоўненае гэтаю невялічкаю вірліваю серабрыстую рыбкай, лопаецца ля рыгваў рэк, і рыба вывальваецца адтуль кішачаю плоймаю ды падаецца ў вытокі класыць ікру. І тады на сто кіламетраў вакол разносіцца погаласка: "У Паранайску ідзе корушка!"

На рыбу ў Паранайск едуць кампаніямі, пераважна, па два-тры чалавекі, а калі — дык і ўсёю сям'ёй, хто на матацыклах, хто на машынах. Але найбольшая галда заўзятых рыбнікаў дабіраецца чыгункаю. Часцей за ўсё неспакой і стойпатварэнье пачынаюцца перад выходнымі днімі на ночны цягнік. На вялікіх і маленьких станцыях закалелыя рыбаловы, гуртуючыся, з гоманам, громаздам і стылым холадам уваляваюцца ў цёплыя вагоны, цягнучы свае рыбацкія аснады, борзда рассоўваюцца хто куды, туляцца, съціскаюцца, прыладжваюцца ў праходах і ўсюды наўскрай драўляных лавак. Седзячы парою бадай што на галовах адзін у аднога, з жартамі і весялосцю коцяцца ўсе ў партовы горад Паранайск...

Я чакаю цягніка на сваёй невялічкай ціхай станцыі Усходні, што сто дваццаць кіламетраў на поўдзень ад Паранайска. У нас

Совічка

цягнікі стаяць доўга: тут абаротнае дэпо - паўднёвасахалінскія цеплавозы мяняюць на паранайскія. Тут кругласутачна робіць дэпоўская сталоўка, дзе сярод ночы можна пад'есці гарачага і купіць на вынос бутэльку таннага віна. Адсюль цягнік вырываецца на прастор сахалінскага берага і ўжо да самага Паранайска блукае ўздоўж мора...

Мароз мацнене. Застылы белы ночны спакой...

Пад дзъве гадзіны ночы, глуха вуркочучы, на станцыю выпаўзае засынеканы пасажырскі цягнік. З прымерзлых дзьвярэй, якія расчыняюцца з скрыгатам, раптам вырываюцца клубы пары, а таксама расхлістаныя, паўадзетыя мужыкі. "Дзе сталоўка?" - кричаць некаторыя разгублены, але тут жа прыпускаюць за тымі, хто ўпэўнена і жава бяжыць наперад. Ляцяць, як у атаку, забыўшыся, адчайна, з заціснутымі ў кулакох рублямі...

З худым заплечнікам залажу ў агульны вагон - там ужо поўна рыбаловаў з усім іхнім узбраеньнем: нейкія скрыні, рэчмяшкі, брызентавыя плашчы, складныя крэселцы, хто зь пяшнёю, хто зь с্বердзелам. Рыцары падлёднага лову! Заўважаю колькі знаёмых твараў з Пугачова — суседніе станцыі, і з Вахрушава, больш за шэсцьдзесят кіламетраў на поўдзень.

У вагон імкліва заходзяць тыя, што лёталі ў сталоўку, і бойка прабіраюцца да сваіх кампаній. У кожнага ў руках і пад пахаю "фаўсты" - вялікія цёмна-зялёныя бутэлькі віна. Узмацняюцца тлум, гоман, цесната. Праход ужо забіты тымі, што паселі на скрыні, прыткнуліся, прыснасьціліся на падлакотнікі лавак.

Нарэшце цягнік зрушыўся, загрукацелі колы, загахалі дзъверы, валтузыня і галасы нарасталі.

I, як заўсёды, дзе зьбіраецца шмат рыбакоў або паляўнікоў, чуваць самыя неверагодныя і съмешныя гісторыі. Але галоўная ўсё ж тэма - на якія блешні лепей ловіцца.

- Наранку на белыя, удзень на жоўтыя, - съцвярджае адзін.
- А-а, лухта ўсё гэта, - з упэўненасцю знаўцы пярэчыць другі.
- Раз ужо корушка пайшла, то яна бярэцца, я вам зазначу, на ўсялякі... Гэта ж драпежная рыбка: кідаецца на ўсё бліскучае... толькі закідай.

Совічка

Сусед яго расказвае, як адзін вайсковец, наслухаўшыся рыбацкіх баек і парадаў, зрабіў блешню з украдзенага ў жонкі залатога пярсыцёнка, і як зь першым клёвам яна ў яго абарвалася...

І як паслухаеш вакол, дык блешні робяць з усяго чыста, што добра блішчыць. А найбольш наіўныя, дзівакаватыя рыбаловы пускаюць у ход брошкі, шпонкі ды іншыя атрыбуты хараства. Сярод гэтага натоўпу бывалых рыбаловаў я што белая варона - упершыню еду на гэтую корушку. Уважліва слухаю парады з усіх бакоў, а ў души сумняюся, гляджу падазрон: ці ня збыткуюцца бывалыя, ці не пад'юджваюць, што на нейкую блішчастую жалязяку з голым кручком ловяць корушку мяшкамі.

— І рыба не зрываетца з гладкага кручка? — каторы раз ужо перапытваю зь недаверам.

— Калі ён будзе з бародкаю, — съмлючыся патлумачвае знаёмы з Пугачова, — дык ты ўсе пальцы абмарозіш, кожны раз яго выкалупваючы... А так сядзіш сабе ў рукавіцах, выкінуў рыбку на лёд, яна рот зьдзіўлёна разявіла, кручок сам і вываліўся. Закідвай далей. Дапяй?

— Ды зразумеў, зразумеў! — запэуніваю, абы толькі не рагаталі зьдзекліва. Папраўдзе ж ня цямлю: ну як гэта без прынады, без традыцыйнага чарвячка? Цямніць нешта братва. З лавак ледзь ня валацца ад съмеху, гледзячы на маю зьніякавелую фізіяномію.

Побач згуртавалася зухаватая кампанія чалавек шэсьць-сем. Некаторыя зь іх шукалі сталоўку і цяпер вярнуліся, затараныя "фаўстамі". Па адзеньні і паводзінах яны вылучаліся сярод астатніх: упэўненыя, нахабныя, ні на кога, апрача сваіх, не звяртаюць увагі. Адныя абутыя ў гумовыя боты — камбінезоны ад строяў хімбясьпекі, другія — ў вайлакох з высокімі галёшамі і ў тоўстых ватовых портках. На ўсіх былі грубыя швэдary ды футравыя камізэлькі. Зацяганыя кажушкі і ватоўкі віселі на кручкох ці разасланыя на лаўках. З усяго было відаць, што гэта спраўныя рыбаловы-здабычнікі, грунтоўна падрыхтаваныя да падлёднага рыбацтва.

Яны папівалі віно з аднае шклянкі, пускаючы яе па крузе. Банкач вясёла крычаў, што ў яго прыбор, а ня вока, шалі, а ня рукі, лішнє кроплі ані не пералье нікому.

— Ці не зарана пачалі, рыбачкі? — пацікавіўся нехта збоку.

Сюбічэз

— А ета ў нас для запалу... Для падняцьця тонусу... Каб адразу ў работу кінуцца, — адблісія жартам пітукі, і кожны ашчаперваў поўную шклянку, адным махам, прагна перакульваў яе ў губу, аддаваў суседу, а сам вабна хрумстаў цыбулінаю з хлебам і салам...

На гэтую паездку мяне падбіў Веніямін, сябрук з Паранайска, заўзяты аматар падлёднага рыбацтва. Бажыўся, угаворваючы, што лепшага і цікавейшага адпачынку не знайсьці, што маё паляванье і лаўлењне крабаў ня йдуць ні ў якае параўнанье. Усе аснады на корушку ў яго ёсць, трэба толькі прыехаць.

На шостай гадзіне раніцы прыехаў цягнік да заінелага вакзалу. Цёмна-шэрая съціжма людзей выплюхнула зь цёплых вагонаў і, укутаная клубамі пары, разълілася па пустэльных, золкіх вуліцах соннага горада.

— Здароў! — вясёла гукае на пероне Веніямін, апрануты, быццам на ільдзіне дрэйфаваць зьбіраецца. — Думаў не прыедзеш і сёньня, — агледзеў уважліва, пахітаў галавою. — Занадта ўжо рэдка ты апрануўся. Дубара дасі!.. Лецімо тады: трэба папасыці на першы кацер.

Усе съпяшаюць, абганяючы адзін другога, у порт. Туды съцякаюцца і мясцовыя, і прышлыя рыбаловы, нібы ўцягваюцца ў вузкі, доўгі праход, абгароджаны абапал высокім драўляным плотам, каб выйсьці на невялічкі, марны прыгардак, згрудзіца там, дачакацца пэўнае часіны, пагрузіцца на кацер і пераляцець за хвіліну на другі бок рыгва Параная. На tym беразе таксама натоўп, але жывеішы: — вяртаюцца з уловам і многія пад муҳаю.

А корушка, усё роўна як адчуваючы нашэсьце агрэсіўнае галды, прэ будзь здароў, як кажуць рыбаловы — то ў Паранаі, то ў Тарані. Але да другой ракі трэба дабірацца на поўнач кіламетраў пяць пехатою. Учора ў Паранаі корушка ішла кепска, пра гэта ўжо ўсе ведаюць, і бальшыня паварочвае на Таран.

— А давай і мы на Таран, — няпэўна, нібы пытаецца, кажа Веніямін. — Вуньдзека — усе бадай туды тэпаюць.

Дарога цягнечца ўздоўж абледзянелага берага мора, па ўскрай укутанага шчыльным лёдавым прыпаем заліва Цярпеньня. Шкліста хрумсыцца пад ногамі шуга.

Стыглы хмурны золак...

Совічка

Вопратка задубела. Мароз прабірае да касьцей, не дапамагае і борздая хадня. Самыя неўзабаве захрумсьцім, як шуга. Хутчэй бы сонца паказалася — вочы сагрэць хаця б.

Іду моўчкі, слухаю апошнія вялыя інструкцыі Веніяміна наконт корушкі. Зрэдку азіраюся са зьдзіўленынем назад на несканчальную людзкую плынь, якая рухаецца ў перадсвітальнай крамянай шэррасьці, і зь нецярплівасцю чакаю ўсходу сонца: ня толькі, каб паслабеў холад — каб чарговы раз пазахапляецца нараджэннем сонца. Гэта невытлумачальная, чароўныя, хвалюючыя імгненыні.

Справа над залівам у туманнай шэррасьці, якая зьліваецца зь белаватым "кажухом" прыпая, узынікае раптам ружаватая крапка, пазначаючы далягляд. Павольна разрастаетца ў паўкруг, нібы ўціскаецца паміж застыглым морам і небам распалены да чырвані дыск. Раптам ён пачынае нясьпешна выцягваецца ўверх, становячыся ўсё ярчэйшым, съязгваецца пасярэдзіне, утвараючы нешта накшталт пясочнага гадзінніка. Вакол ніжняй цямнейшай паловы, пачынае праглядваць, нібы праяўляючыся, роўнядзь мора. Празь які час два ружковыя дыскі трапятліва датыкаюць адзін другога. Імгненьне... і, адараўшыся ад мора і свайго адлюстраванья, абмытае сонца разгараецца зыркім залацістым полымем, пакідаючы на вадзе яскравую аранжава-вогненую дарожку.

І лёд, і сьнег, і твары людзей адсвечваюць далікатным малінавым колерам. Усё вакол съятлее і спакваля ажывае.

Чароўная краса зімовага сахалінскага золаку.

Насустрач рухаецца парадзелая плынь зьняможаных, з задымленымі ў таго-сяго тварамі, але задаволеных рыбаловаў, якія гнуцца пад цяжарам мяшкоў з рыбай або цягнуць мяшкі з уловам на дзіцячых саначках. Гэта вяртаюцца з ночнага лаўлення.

... А на рацэ ўжо паўнютка народу — і засталіся з ночы і прыехалі ранюсенька на машинах. Прыйхадні мінаюць тых, што ўжо рыбаляць, прыглядаюцца: дзе больш корушкі на лёдзе — значыць, там ідзе касяк і клёў адмысловы. Адразу ж хапаюцца за свае съвердзелы і пачынаюць заўзята круціць лёд як мага бліжэй да ўладальніка найбольшага кучкі серабрыстых рыбак. А той ніяк не выяўляе прыязнасці да прыйхадняў і панура, набэчыўшыся, маўчиць. Лёд' тоўсты, даводзіцца папацець. Кожны, выбраўшы сабе месца,

Совічка

съвідруе дзьве лункі за метр адна ад другой, мастаколіцца пасярэдзіне на чым-кольвек, закідае свае блешні і, не съпяшаючи, плаўна торгае кароткімі, сантыметраў па сорак, вудкамі-махалкамі. Лаўленыне і прыемнае хваляванье пачаліся...

Сяджу на пустой іржавай кубарцы паміж лункамі і стоена чакаю клёву. Пакуль съвідраваў лёд, разагрэўся, цяпер ізноў калею. Сябрук уладкаваўся побач. Вакол нас скрэзъ сядзяць рыбаловы, настабурчаныя, маўклівыя, засяроджана і рытмічна, як завадныя, торгаюць махалкамі. Многія ўжо пакрыліся шэраньню. У кожнага з носа ці рота клубяцца струменьчыкі пары, якія асядаюць намаразью на вопратцы, твары, і каторыя ўжо сядзяць, як засьнежаныя статуі. То тут, то там ускідваюцца, скачуць на месцы, размашыста ляпаюць сябе па бакох, бегаюць вакол сваіх лунак, сядаютца і зноў бяруцца за свае махалкі. Той-сёй рыбаліць стоячы, прытанцоўваючы паміж лункамі.

Мароз яшчэ не адпускае!

Воддалъ сядзіць укутаная да вачэй, запудраная інеем маладзіца, побач мужчына і паміж імі стаіць, спраўна торгаючы махалкамі, невялічкі хлогчык. Сямейная рыбалка!

Раптам маю вудку неяк трапятліва тузанула і ўсё съціхла. Кінуў махаць, чакаю. Але й не клюе больш: можа, сапраўды блешня ня тая?

— Паслухай! — крычу Веніяміну. — Калі клюнула, колькі чакаў трэба?

— Адразу цягнуць, — буркнуў той у адказ.

Цягну. З лункі высьлізнула, бліснуўшы срэбрам, абвісле цельца корушкі. Ну і рыба: накалоўшыся, адразу ж заціхае, як паралізаваная... Пачатак ёсьць! Здаецца, нават пацяплела.

Задаволена азіраюся вакол. Погляд зачапіўся за доўгі шчыльны рад рыбаловаў, якія стаяць чамусьці наўзбоч ад асноўнае, бязладна рассыпанай рыбачлівой галды, неяк дзіўна выгінаючыся, торгаючы тулавамі і шырокі матляючы рукамі.

— Веніямін! А там што робяць? — паказваю галавою ў бок. — Рытуальныя скокі?

— А-а, там, — азірнуўшыся, кажа ён з пагардаю. — Там якараць шакалы.

Совічка

Знаю гэтую агідную прыладу лову, але ня думаў, што ўжываюць яе на корушцы. Тры-чатыры самаробныя буйныя кручкі, зълітаваныя разам "сьпінкамі", што канчаюцца невялічкім колцам, за якое прывязваецца тоўстая леска, здольная вытрымаць сталае торганьне. Большая і цяжэйшая якары называюць "катамі" — імі выцягваюць з рэк буйных рыбін: гарбушу, кету, тайменя.

— Колькі рыбы калечаць, свалачугі! — сказаў пажылы рыбалоў насупраць, у насунутай да вачэй шапцы-вушанцы, у аграмадных вайлакох з галёшамі ды ў падперазанай вяроўкаю аблезлым старым футры. І нібы ў пацьверджаньне сваіх слоў выцягнуў на лёд вялікую корушку з разьдзертым брушкам. — Ну ты глянь!.. Аж ікра вылазіць, так разлупіў, — абураецица ён, паказваючы ўсім пакалечаную рыбку.

Празь які час пачалі лаяцца і другія: ім таксама стала трапляцца знявеченая рыба.

— Пішуць, пішуць — якары забароненыя, што гэта браканьеўства, — незадаволена загаварыў сусед справа, увесь завінуты ў ватоўку, як матрасам абгорнуты. — А пагляньце, колькі іх там тузаецица зь якарамі! Аж жах!

— А чаго пісаць? — выгукнуў дзяцюк у салдаўкім бушлаце і футравых ботах. — Тут бы міліцыю з дубінкамі, ды штрафаваць усіх, хто якарыць... Толькі гэтак і ўбіваць нашаму люду съядомасць.

— Далі б мне ўладу, я б ім ўсім зара хвост прыціснуў, — сказаў сусед справа.

— І глядзі-тка, нічога не баяцца — стаяць сабе і на вачох торгаюць.

— Любога, хто будзе іх штрафаваць, заціснуць і затопчуць, — запярэчыў інтэлігентны на выгляд мужчына ў унтах, у белым паўкажушку, які сядзеў на раскладным крэслцы. — Гэта ж гайнія драпежнікаў, дзялкоў, што нажываюцца на рыбі...

— Аухта ўсё! — перрабіваючы, ярыўся малады чалавек. — Калі баяцца, што тут затопчуць, можна на выхадзе з кацера... Мяшок акрываўлены — значыць якарыў. А, значыцца, во табе штраф, ды за кожную рыбку заплаці. Пару разоў зробяць — адвучаць! А то ўсё пішуць. Нас пісанінаю не праб'еш!

Мужыкі працягваюць разъятрана даказваць адзін другому, як

Собічязо

змагацца з браканьерамі, толькі мой сябрук усё маўчыць: ці то мароз дабраў яго, ці то съвтарыць над лункамі. А я кладу на лёд свае палачкі-махалачкі, прытоўтваю сънегам, каб не сасьлізнулі, калі клюне, і іду да "таргачоў" разгледзець іх бліжэй.

Яны стаяць шчыльнаю съцяною над сваімі лункамі і бесъперапынна рэзка і размашиста торгаюць рукамі, рытмічна калываючыся з боку на бок. У многіх на кожную руку па дзве махалкі з тоўстаю лескай. Ніхто не сядзіць!

Сапраўды таргачы, думаю, гледзячы на іх. Нібы на выпрацоўку шчыруюць... Каб спрымелі — дык і ў зубы ўткнулі махалку. Ну і жываглоты...

А съцяна калываецца, торгаецца. То тут, то там чуваць незадаволеная выкрыкі: "А, съцерва, сарвалася!.. Ну, чорт! Зноў сасьлізнула!.." Тут у кожнага ля ног ладны ўлоў, але рыба падзергая, крывавіць. Кроў ярка-чырвонымі цуркамі выцякае з параненых серабристых цельцаў, барвіць усю рыбую, лёд і расцякаецца наўкола, утвараючы суцэльнную брудна-крывавую лужыну зь цъмянаблішчастымі рыбкамі пасярэдзіне. Таргачы мітусыліваю кучаю топчуцца ў гэтым крывава-лёдавым месіве, як мясынкі на бойні.

Непрыемнае, агіднае відовішча. Але іх гэта не бянтэжыць: ідзе касяк — і яны працуюць з патроенаю энэргіяй, выхопліваючы сваімі якарамі то за бакі, то за хвасты, то за бруха адну серабристую рыбку за другой. Шмат, вельмі шмат зрываецца: зачэпленая вострым кручком за тонкае далікатнае цельца, рэзка прыцягнутая да лункі ўпоперак, корушка зачапляецца, разъдзіраецца і, пакалечаная, уцякае, крывавячы свой сълед. Таму і лункі тут робяць шырэйшыя.

Водаль, бачу, выцягнуліся радочкам вагонныя спадарожнікі, што папівалі віно, каб лепей "у работу кідацца". Падыходжу да крайняга. Топчацца ў крывавай лужыне, насыцярожана пазірае з-пад лоба. Нагінаюся, бяру вялікую корушку, глыбока разадраную ўздоўж бока, пытаюся:

- Ну як такую рыбу есьці?.. Агідна ж.
- Не пужайся, табе не дастанецца, — непрыязна буркнуў таргач у адказ.
- Я дык не баюся... але ж вы рыбу губіцце.
- Ты давай, давай... валай адсюлека, — азіраючыся, сказаў

Совічка

таргач, — пакуль ногі зад носяць. А то...

— А то што? — з выклікам наставіўся на таргача, які раптам замітусіўся. — Судзіць вас, паразітаў, трэба за браканьеरства, а ён яшчэ пагражае. Гэтай рыбінай — ды па храпе табе, можа падумаў бы тады.

— Міцяй! — нарвова гукнуў ён суседняму аграмаднаму мужыку.
— Тут мусар падваліў, парадак наводзіць... судом пагражае.

Азьвярэла пыльнуў рыбіну яму пад ногі. Чырвоныя пырскі паляцелі на яго вайлакі і порткі. Ён рэзка павярнуў і разам зь Міцяем, які адразу ж падскочыў сюды, пагрозыліва рушыў на мяне.

Уначы на станцыі яны таксама вырасьлі перада мною, але разгублена-бездапаможныя, мітусылівыя: шукалі сталоўку. Цяпер ужо кідаліся разьюшаныя звяяры, якім падалося, што чужак паквапіўся на іх здабычу.

— А ну, валі адсюль! — гыркнуў Міцяй, азіраючыся вакол, быццам заклікаючы ўсіх у съведкі, маўляў на іх нападаюць.— Пашто да людзей чэпішся?

— І моцным ляскаючым ударам сунуў мне ў плячо, я ледзь утрымаўся на нагах, адскочыўшы на колькі сігаў убок.

За метр ад мяне тырчэла ў лёдзе пяшня. Таргачы зь перакрыўленымі ад злосыці тварамі, хутка і становіта насоўваліся: цяпер, пад выглядам самаабароны, будуць біць жорстка і азьвярэла. Способ вядомы. Міцяй ужо размахнуўся сваім аграмадным кулаком. Скачу ўбок — пяшня, як дзіда, раптам у маіх руках. Пырнуў вастрыём у твар Міцлю, і ён, як жарабец, рвучыся з хамута, адкінуў галаву назад, ушмуліў яе ў агромністы каўнер кажуха, нібы вылецець зь яго хацеў, дзіка закруціў вачыма.

— Ты, што, га? га? хлапец?! — перапалохана раптам закрычаў.
— Ну-ну! Не вырабляйся! Чуеш!

Другі таргач імгненна падаўся назад, цікуючы.

— Толькі сунься, гніда,- распалены нянавісьцю, выціснуў я праз зубы,— і тваю храпу прапару, як гнілую памідору.

Такога яны не чакалі: Міцяй агалошана таптаўся на месцы і толькі аднастайна мармытаў, быццам заела ў яго дзе: " Ты што гэта, га?.. га? Ты што?.. га?" Калега стаяў у яго за плячыма і нешта баязьліва шаптаў.

Совічка

Я вытрымаў яшчэ крыху напружаную позу штыхавой атакі, павярнуўся і пайшоў сабе. Ззаду пачуў баязьлівае, прыцішанае: "Ён жа з пачкаю сядзіць, бачыш?"

— Гэй, пяшню аддай,- разынёсься жаласьлівы голас. — Пашто забіраеш яе?

Дзывюма рукамі з разваротам шпурляю ў іх пяшнёю, кричу:

— Наце, падлы, падавіцесь!

Уваўрэлы - і мароз нішто - з пачуцьцём сораму, што на рыбе ўсчаў бойку, вяртаюся на сваё месца. Мужыкі, кучкаю пасеўшы вакол, шматзначна маўчаць - яны ж усё бачылі. І гэта іх спалохаліся таргачы. Мая пачка - вось яна, сіла, якую запаважалі, спалохаліся. У гэтым маўклівым атачэнні я сапраўды адчуў сябе сваім і моўным ды крыху супакоіўся.

— Вось такая філасофія, чалавеча, - з сэнсам адцеміў, парушаючы задоўжанае маўчаныне, сусед справа.- Маглі б і адлупцаваць.

— Ды нічога, адбіўся б неяк, - з сарамліваю усьмешкаю сказаў я і зірнуў на сябрука. Ён і вухам не павёў.

Памаўчалі.

— Ёсьць тып людзей, якія й на адпачынку стараюцца павучаць іншых, — сказаў зь іроніяй дзяцюк у бушлаце. — Загадваць, што і як рабіць.

— Ну, калі б да нас нехта прыйшоў зараз і пачаў бы камандаваць, што і як лавіць, — паварочваючыся да кожнага паасобку, выказваўся сусед справа, — мы б таксама, вядома, турнулі яго адсюль.

Я сядзеў, як прыдущаны, не падымаючы галавы, утаропіўся ў лункі, няхочучы торгаў вудкамі: мая сіла, мая пачка навалілася на мяне, вінавацячы, што псую людзям адпачынак.

— І гэтакія дружныя яны ўсе, глянь ты, - захоплены казаў рыбалоў насупраць. — Съмелыя, аднак: адразу кулаком у морду. Бач!.. Ой, маглі б аддубасіць за такое.

— А вы б пасъмяляліся здаволеныя, — агрызнуўся я, ня вытрымаўшы, — абы вас тут не зачапілі.

— А чаго нас чатаць? — з выклікам адгукнуўся дзяцюк у бушлаце. — Мы б і здачы тут далі.

— Тут ведома... вы съмелыя, змагары за праўду, за парадак, — кажу зьдзекліва. — Тут свая скора, свая рыбка. А за сто метраў

Софічка

адсюль толькі б мая скора трашчала, што задзёрся з таргачамі за агульную рыбу... Ды вы горшыя за іх, — ня змог ужо стрымацца, — страшнейшыя і шкадлівейшыя за гэтых адкрытых браканьераў. Вам абы не заміналі наторгаць сабе рыбкі, а астатняе вас не даймае. Вы адно й можаце баязьліва бухцець і адзін з адным грызыціся, ды шалець ад зайдрасыці, усё нечым нездаволеная і век усяго баючыся.

— А ўласна чаго вы тут развыступаліся? — усклікнуў мужчына, інтэлігентны на выгляд. — Я прыйшоў адпачываць сюды, а не змагацца з браканьерамі. Вам муляе, такому праудзіваму, ідзеце... атрымайце ў каршэнь. Для змаганьня з браканьерамі ў дзяржавы ёсьць праваахоўныя і карныя ворганы... міліцыя і безыліч усялякіх гультаёў, — спыніўся, абвёў усіх пагардлівым поглядам і дадаў. — I раз дзяржава тут ня ўладзіць, значыць так трэба.

— А мы што, не дзяржава?.. Замежныя назіральнікі?.. Добрая форма для прыкрыцьця жлобства і бязьдзейнасці, — гнеўна выгукнуў я. — Любяя авантуры — ад імя дзяржавы! I усё на адзін капыл: і людзі, і думкі, і справы. Толькі гэта для шэрай масы, для пакорлівага, моўкнага натоўпу, накшталт вас.

— Ды чаго ты разышоўся? Чаго? - ачуяў нарэшце Веніямін.-Чаго людзей заводзіш?

- Гэта людзі?! - выбухнуў я і абвёў рукою паселых вакол.- Гэта...

— Но- но- но!.. Асьцярожнай! - ганарыста ўскінуўся сусед справа.

— Ты чаго нокаеш?! - мяне панесла, з выклікам, грозна ўтаропіўся на суседа. — Чаго?! — і ён, на зьдзіўленыне, адразу ж прыціх, як сабака, падціснуўшы хвост.

— Ну ты даеш, — зьдзіўвіўся Веніямін.

Я ўскочыў, абвёў усіх злосным позіркам, яра цяў нагою па сваёй кубарцы, якая з бразгатам паляцела паўзь нездаволеных суседзяў, сабраў свае вудкі, рэчмяшок і падаўся ад гэтай, такой раптам непрыязнай, спракудзелай кампаніі, падкідаючы перад сабой кубарку, як футбольны мяч. Веніямін гукнуў нешта ўсьлед. Азірнуўся: ён, сабраўшы сваю амуніцыю, таксама накіраваўся ў іншае месца.

- Не адыходзь далёка! - крычыць мне.

Але заблукаў я далекавата. На малалюднай дзялянцы лёду знайшоў пакінутыя дзьве лункі, ужо зацягнутыя лёдам, прыладзіўся паміж імі — хмурны, злосны і абражаны.

Совічка

Ха, людзі... Гэта людзі? Народ? — усё ніяк ня мог супакоіцца.— Гэта подлыя прыстасаванцы, шакалы ды чакалы, баязьлівия маўкліўцы: ах, як бы ня звягнуць там, дзе трэба лізнуць...

Астудзіўшыся крыху, агледзеўся вакол.

Воддалъ ад мяне, зълева, сядзелі на маленькіх разкладных крэслцах два сталага веку мужчыны, същілія на выгляд, крохаў пяць перада мною — яшчэ адзін, настабурчаны, у доўгім аўчыным кожусе з аграмадным паднятым каўняром, як хурман на сяднічку. І ўсе, як завадныя, торгаюць рукамі. У ўсіх клюе як мае быць: ля ног ладныя кучкі застылае корушкі. У мяне — як адрэзала. Можа сапраўды на залатыя блешні ловяць? У-у, хапугі!

Падрываю свае махалкі, як той таргач — аніякага клёву, хоць крычы.

— Малады чалавек! Гэтак Вы корушкі не наловіце, — зь ветліваю ўсьмешкай, дружбіста і спакойна загаварыў бліжні сусед зълева. — Падкарацеце лескі, і ня трэба так рэзка цягаць. Корушка ходзіць на рознай глыбіні, і трэба да яе падлажвацца, адчуваць яе.

Недаверліва мяняю даўжыню лескі і з выразам твару "ну-ну, пагледзімо" закідаю зноў. Неўзабаве адчуваю ў руцэ характэрнае лёгкае і напятае трапятаныне махалкі, якое выклікае пачуцьцё радасці і задору.

— Вось бачыце, і рыба пайшла, — задаволена сказаў сусед, падбадзёрыў, хітнуўшы галавою і, павярнуўшыся да свайго сябрука, загаварыў пра ночнае лаўлењне, нібы працягваючы пачатую раней размову: выбіралі дзень, калі змогуць разам прыехаць на ноч. Цікаўлюся ў іх, у чым жа хараство начнага падлёднага лаўлењня. Яны адразу пажавелі ахвоча, напяробіль сталі расказваць пра яго, удакладняючы і дапаўняючы адзін другога.

Ночнае рыбацтва больш рамантычнае, урачыстае і заманлівае. На яго прыязджаюць адмысюва позна ўвечары або застаюцца зь дзённага, выбіраюць месца на лёдзе і сьвідруюць тры лункі: дзьве насіроты, трэцяя, сярэдняя, толькі да паловы. У яе ўстаўляюць на якой падстаўцы запаленую сівечку — найбольш звыклы і просты спосаб асьвятлення. Больш даходныя, учэпістые рыбалёвы прыносяць ліхтары і ўсялякія самаробныя сіветачы: чым ярчэйшае сівято, тым лепш. Над лункамі ладзяць з скрыняў, ламачча,

Совічка

поліэтыленавай балоны ці брэзенту невялікія намёты ад ветру і сынегу, калі раптам замяце, ды каб не задубець да раніцы — у намёце, бадай, цяплей.

Рыба кішыць пад асьветленым лёдам. І вось у дзьве бакавыя лункі закідваеш блешні — і ты ўвесь у азартным напружаныні: толькі пасьпявай выцягваць. Але часыцяком ловяць і якарамі, тады пачынаеца звычайнае грубае торганыне, якое канчаеца пад раніцу вялікім уловам, спаленънем пачкі сьвечак ды пакрытаю сажай, п'янаватаю пысай: у кожнага ж у заплечніку бутэлька сьпіртнога дзеля прафілактыкі задубеньня.

А ў мяне зноў не клюе, ізноў з раздражненьнем і беспасьпяхова торгаю махалкамі, і ўвогуле, надакучыла сядзець у адной позе на гэтай кубарцы. Кладу вудкі на лёд, разрухаўся крыху, даў кружка вакол суседзяў — прыстойныя ёсьць уловы. Недзе і Веніямін ловіць — патрапіў, відаць, на касяк і цягае рыбку за рыбкаю. Не! Паклікаў бы — чорта з два! Тут ужо круціся на лёдзе, як сам хочаш. На рыбе, нібы ў каханыні: трэці лішні. Ну добра!

— Смагла! — чуваць у мяне за плячыма вясёлы голас Веніяміна: ён зьявіўся з усімі сваімі аснадамі і зь нейкім усьмешлівым бамбізам. Падобна на тое, што яны ўжо недзе "пагрэліся". Знаёмімся: бамбізу завуць проста і каротка: Алік.

— Будзем у цябе лавіць, — агляджаючыся сказаў Веніямін, — тут, бачу, рыбнае месца... а то нідзе толку няма.

— Ну і колькі злавіў ужо?

— А халера яго ведае... Не лічыгү, — адмахнуўся ён.

— Ну сотня ёсьць?

— Не, не! Яшчэ няма, — упэўнена адказвае.

— А кажаш, не лічыгү. Ох ужо гэтая рыбакія забабоны!

— Давай лепш зъямо чаго — абед ужо. І корушка ў гэты час кепска клюе, — разважліва казаў Веніямін. — Пад вечар зноў пойдзе, яшчэ паловім.

Тут жа разаслаў на лёдзе кавалак цэлафану, на ім паўпусты заплечнік і на яго, як на стол, сталі выкладваць мы свае абеды. І першае, што кожны выцягнуў — бутэльку гарэлкі. Ад такога супадзенія жаданьняў усе гучна зас্মяяліся.

— Ну ты паглядзі: і ня дундзілы мы, а ў кожнага пляшка ў

Собічяз

торбе, — съмеючыся казаў Алік. — У мяне бутэлька, як узнос — больш анічога няма. Ад жонкі сігануў, не да закусі было. Думаў, знайду знаёмых з харчам, а з бутэлькаю прымуць. А тут во адразу і Веняка папаўся. Так што ніякага пярэчаньня — першую п'ем маю, а там як хочаце.

— Даўк мы ж не дзеля гэтага сюды прыехалі, каб набрацца тут, — сказаў я.

— Ну, гэта і дурню зразумела, — весёла адгукнуўся Алік, — што сырое малако лепш за вараную ваду... Бутэлька — дзеля падняцьця тонусу, марознага апетыту і — за знаёмства.

— А ты вось ім уталькуй гэта, — сказаў Веніямін і шырокім жэстам рукі паказаў вакол, дзе сядзелі, а то і паўляжалі купкамі рыбаловы і сп'янельмі галасамі са шклянкамі ў руках нешта гарлалі, — цягнуць: ці культурна, ці па-хамску... Я б, далібог, абышоўся моцнаю гарбатаю — у мяне завараная на зёлках. А бутэльку прыхапіў дзеля традыцыі, ці што, у мароз на лёдзе можа спатрэбіцца. Але каб вось так во, — хітнуў у бок гаманлівай кампаніі, дзе два рыбаловы, ужо напіўшыся, ляжалі ўпокат на лёдзе з задраным адзеньнем і голымі жыватамі. — І так жывем ня надта гожа, даўк яшчэ й на адпачынку набіраемся да съвінства.

— Гэта наш нацыянальны гонар, народная, як той казаў, традыцыя, — ці то зь іроніяй, ці то з пафасам прамовіў Алік.

— І безгаспадарчасць, і хамства, прыпіскі і спланаванае бракаробства — усё раптам стала нашым нацыянальным гонарам, — павольна і змрочна працягваў Веніямін. — З нас увесь съвет съмлечца, а мы ўсё ганарымся, заліваемся гэтаю атругаю, ды ўсхваляем правадыра за бацькоўскі клопат аб народзе. А то як жа!.. Аніякой адказнасці ні ў чым, пагалоўнае п'янства, хабарніцтва, кумаўство, гніеньне грамадзтва... Мафія - баявей за італьянскую!

Я слухаў Веніяміна і дзіву даваўся: дабрадушны, таўсматы, гэткі свой хлопец, заўсёды ўсім задаволены, і раптам такі выпад, хоць гадзіну таму маўчаў, калі я схапіўся дзеля таргачоў.

— А чаго ты не абураўся там, калі я сварыўся праз таргачоў? — падкалупліва спытаўся я. — Чаму?

— Даліся ў знакі табе гэтыя таргачы! — выбухнуў Веніямін. — Іх там кучка нейкая, а п'янства, безгаспадарчасць у нас усюды

Совічка

чыста. Во дзе крычаць трэба!

— Дык устань і дзяры горла, — зъедліва ўпікнуў я. — Можа пачуюць тыя, што ляжаць у адключцы на лёдзе, ачуяюць і засаромеюцца.

— Ну-ну, Венька! Ты кінь гэтую гамонку! — насыцярожана страпянуўся Алік. — Непатрыятычна гучыць... Ведама, твая праўда, але ж казанямі... такімі... наш народ ад п'янства не адвучыш. Трэба, вядома, абмежаваць, але разумна. Пілі, п'юць і будуць піць. А як будуць — во тут і трэба разумна ўсё зрабіць. Гэта зараза калектывная, жывучая.

— Ну не кажэце, — запярэчыў Веніямін. — Калі б увесь народ падняўся супраць п'янства...

— Дык увесь народ і п'е, — вясёла перабіў Алік, яўна ня хочучы гаварыць на гэтую тэму ўсур'ёз. — Падымаецца... каб ізноў напіцца, ха-ха!

- А што такое народ? — сказаў я. — Безаблічны натоўп, статак, якіраве ў захапленыні, бачачы свайго правадыра, і топча сваіх, усіх, хто збочыў.

— Ну й кучарава ты гаворыш, — паблажліва лыбіўся Алік. — Ну й закруціў філасофію.

— А вы ведаецце, як на ярабкаў палююць? — раптам ні з того ні зь сяго запытаўся я.

— Ты ж паляўнік у нас, навучы, — пад'юдзіў Веніямін.

— Чародка ярабкаў сяде на дрэва этажэркаю: кожная птушка на сваю галінку. Калі пальнеш у верхняга ці сярэдняга, ды яшчэ не пацэліш, мігам усе пырхнуць... Біць трэба сама ніжняга — ні адзін нават не скранецца. Усе глядзяць наверх, на важака і аддаюць жыцьцё па адным. Кожнаму пляваць на ніжэйшага — чаго ён там скалупнуўся долу. А важаку тым больш не да тых, што пад ім: ён назірае за ваколіцаю, за даляглядам, што там мае быць, насоўваецца.

Веніямін з Алікам няпэўна ўсьміхнуліся. Алік энэргічна разыліў па шклянках гарэлку. Выпілі дружна, закусілі.

— Ну і што далей? — спытаўся раптам Алік.

— Што "што далей"? — не зразумеў я.

— Ну... зь ярабкамі.

— Зь ярабкамі? — няўязмна расплющчаю вочы.

Совічка

- Ну але, але, з птушачкамі, — нецярпліва кажа ён.
- Ды ня з птушкамі — зь людзьмі.
- А прычым тут людзі? — зьдзіўляецца Алік. — Патлумач.
- З тужліваю насьмешлівасцю гляджу на яго і кажу:
- Не, хлопцы, аднае бутэлькі нам усё ж мала, каб дайсьці да ўзаемаразумення... Ды людзі, як тыя ярабкі. Няма асобаў — скрэзь чароды, калектывы.
- Аналогія непераканаўчая, — незадаволена адзначыў Алік.
- Добра! — кажу вясёла. — Давайце гарбаткаю пабавімся.
- Маладыя людзі! Прашу прабачыць, што ўрываюся, — раптам адгукнуўся бліжні сусед зьлева, які раіў падкараціць лескі. — Мяне зацікавіла ваша спрэчка. Вы, — хітнуў мне галавою, — безумоўна маеце рацыю: няма асобаў, суцэльная шэрагая чалавечая маса... Але Вы павінны ведаць: нас дзесяцігоддзямі адвучалі і адвучаюць быць індывідуаламі. Вось і выпалі пачуцьцё ўласнае годнасьці, свабодную думку. Затое ўвялі страх, чынапаклонства, дагодлівасць і падхалімства. Таму й гіпертрафаванае ў нас пачуцьцё статку, калектывізм... У натоўпе, здаецца, ня так страшна.
- Алік адвярнуўся ад размоўцы і на паўголоса незадаволена праубніў:
- Ясна, махровы антысаветчык... Нават на адпачынку незадаволенасць выяўляе.
- А ў цябе і ярлык стандартны гатовы, — жартам сказаў Веніямін. — Патрыятызм так выяўляеш? Чалавек жыцьцё пражыў...
- Кінь ты, Венька! — упэўнена перабіў Алік. — Зараз гэтых іншадумцаў разъвялося — калі не садзіць іх, дык усе асновы падарвуць, усе дасягненыні.
- А ў нас і так скрэзь трашчыць на ўсе застаўкі, як гнілы кафтан.
- Ну-ну, Венька! Ты гэта кінь! — насыцярожана выцягнуў твар, азірнуўся на бакі Алік і, счакаўшы крыху, замітусіўся раптам, пачаў зьбірацца. — Ну, заседзеўся тут з вамі... Пайду, пащукаю рыбнага месца.
- Устаў, кашлянуў, абтрусиўся, сказаў "Ну, бывайце!" і пайшоў у рыбалоўную сціжму.
- Адкуль гэты завала? — пацікавіўся я.

Совічка

— Нядаўна майстрам рабіў у вагонным дэпо, — няхочучы пачаў Веніямін.

— За што й выгналі, пэўна... Як ён там стараўся?

— Ні шатка, ні валка... Затое на сходах гаварыў прыгожа і чынна, — ажывіўся Веніямін, вясёла хмыкнуў. — Яго так і называюць дасюль — Гаварэц.

— А цяпер што... бічуе? Выгналі за трапалогію?

— Не, працуе, — Веніямін памаўчаў і на паўголоса дадаў, — інструктарам у райкоме.

— А-а! Дагаварыўся, значыць, зауважылі. Цяпер ездзіць, іншых павучае, як працеваць ударна...

Седзімо, млява грэемся пад пякучым сонцам. Час яшчэ палудзенны, і корушка сапраўды кепска клюе. Пачакаем!.. Пасьля прапушчанай чаркі і гарачае гарбаты стала зь сярэдзіны цяплей, весялей неяк, і ўсе навокал такія ветлівыя, усе сябры - таварышы, адзіная рыбацкая сям'я.

Азіраемся. Колькі стае зроку — чарнютка людзей. Як быццам увесь Паранай і вакольныя сёлы у выходны дзень выйшлі на лёд рыбаліць. І ўся гэтая чарната ўпокат разълеглася сытна і санліва на рэчцы, нейкая палудзенная млявасць павісла ў пранізліва ясным сонечным паветры. Нехта санліва распластаўся на сьпіне паміж лункамі і вяла варушки ў вудкамі ў выцягнутых уздоўж тулава руках, спадзеючыся адпацьці і рыбку злавіць.

Абеды нясьпешна зъядоць, пустыя слоікі, кубаркі і бутэлькі кожны штурляе ад сябе як мага далей, абы не папасці каму ў галаву. Бутэлькі неўзабаве падбяруць ці старыя карэйцы, ці абшарпаныя, з пакамечанымі, сьпітымі тварамі жанчыны, якія вёртка шныраюць вакол з сваімі мяшкамі. У іх "улоў" багацейшы: па два-тры мяшкі пустых бутэлек валакуць дамоў на дзіцячых саначках.

Пасьля абедзенага адпацынку спакваля займаец месцы ля лунак і пачынаем вялае торганье. Прыйодзяць новыя рыбаловы і дадаюць свайго азарту і нецярпеньня.

Веніямін побач сьвідруе сабе новыя лункі.

— І навошта гэтак шмат ловяць, мяшкамі? — пытаюся нібы ўсіх адразу. — Не разумею.

Совіччая

- Як навошта? - зъдзіўляеца мой дружбісты сусед зълева, што напалохаў Аліка сваімі выказваньнямі.- Вэндзяць! А потым зь півам ці як захочаца. Цуд!.. Ну, а многія... і прадаюць. На руб дзесятак.

— А-а-а, тады зразумела, чаму так шмат таргачоў... Сувязь з прыродаю на тле матэрыяльнае зацікаўленасці.

— Во-во!.. Усё так.

— Ну і няхай сабе торгаюць... Чаго-чаго, а етага дабра на наш век стане, — змрочна прамовіў дагэтуль маўклівы, мажны мужчына, захутаны ў доўгі аўчынны кажух, седзячы насупраць, апрычонікам, з багатым уловам. Толькі кажух расшпіліў ды каўнер абклаў - прагрэла і яго.

— У тым і бяда, што нават на наш век можа не хапіць,- раптам абурыўся пажылы мужчына, які толькі падсеў да нашае выпадковае кампаніі. — Ня так даўно сялёдка кішэла ля нашых берагоў, а сталі грабсьці па два-тры планы — дык зараз ходзім па яе к чорту ў госьці, недзе пад Канадаю блындаемся, — павярнуўся да мужыка ў кажусе і груба дадаў, — вось табе і "няхай".

Той нават не зварухнуўся: не падтрималі — маўчи, але май сабе на ўвазе... У-ух, гэтыя маўкліўцы! Пры любой уладзе яны жывучыя, іх, як бруду. Палахлівия ярабкі, хто зь сярэдняю, хто з вышэйшаю адкуцацый.

— Але ўвесь трагізм у тым, — павучальна працягваў прышлы, — што ў моры здабычу рыбы падвышаюць штогод, а на беразе і паловы ня могуць апрацаваць — не хапае моцы. Затое хапае аб'ектыўных адгаворак... І выходзіць — рыбаком плацяць не за рыбу, гатовую на стол, а за тое, што нішчаць яе ў моры. Абсурд?! Але ў нас гэта сістэма, — ён запаліўся, адклаў на лёд свае вуды. — А ў Японіі што чыняць?.. Хімзаводы скідаюць усялякую брыду ў мора... У людзей ад рыбы пачалася невядомая раней хвароба. Колькі інвалідаў, а колькі памірае людзей!

— Дык там хоць змагаюцца з гэтымі, — сказаў Веніямін. — А ў нас усё народнае, з кім жа змагацца?.. І навошта нам язвы гнілога капіталізму? — працягваў ён зь іроніяй. — Наш Паранайск іначай як Праванайскам не называюць. Ад папяровага камбінату ўсюды гнілою капустаю і тарпатынаю тхне... Чым труцяць людзей — нікога не хвалюе, ня муляе ні гарком, ні абком... — раптам замоўк,

Собічязо

ускінуўся, махнуў шыроха вудкамі і з кожнае лункі выцягнуў па вялікай іскрыстай рыбіне.

...Прыродаахоўная тэма захапіла людзей. У кожнага на гэты конт былі сваё меркаваныні і прапановы, але сходзіліся ў адным: галоўны вораг прыроды — чалавек, зь яго спажывецтвам, ілжэнавукаю, кіраўнікамі...

Па полуудні час ляцеў неяк шпарчэй, і вось ужо пацягнула вечароваю вільгацьцю з мора. Яно тут, побач. Ружовае сонца завісла над карункамі далёкіх сінявых сопак і гор, ня грэла і спаквала блякла. Многія пачалі зьбірацца дамоў.

Стала крыху марозіць.

І мы вырашылі складаць прычындалы — досі. Лічу, як і ўсе, свой ўлоў, ашчадна беручы ў рукі кожную, прамерзлую да крыштальнасці, рыбку і кідаю яе ў рэчмяшок. Пяцьдзесят тры штукі. Малавата... У сябрука вунь — сто пяцьдзесят дзьве! Але на першы раз для мяне — цудоўна.

Цяжар за плячыма ў нас невялікі, ідзем борзда, абганяючы поўныя заплечнікі і мяшкі. Сагнуўшыся пад цяжарам сырой корушкі, яны марудна шлэпаюць па падталым за дзень сънезе. Наперадзе целяпаецца мужчына з агромністым, ледзь зашпіленым заплечнкам. На ўстаўленым цэлафанавым мяшку відаць яркія размазаныя плямы крыві. "Таргач!" — зазначаю сабе, пытаюся, зраўняўшыся:

- Ня цяжка?
- Адчуваецца, — буркнуў адрывіста, не паварочваючыся.
- Ну й як улоў?
- Так сабе, — няхочучы выціснуў праз зубы, памаўчаў і дадаў.
- Учора на якары смагла ішла, шэсьць соцен узяў... Сёння нешта неважнеўка — менш за тры сотні.
- О! Нічога сабе!
- Нічога, ведама... І так ужо больш за дзьве тысячы вэндзіцца,
- адкрыўся раптам.
- Дзьве тысячы?!. Куды ж Вам гэтулькі? — шчыгра зьдзіўляюся.
- Ён самазадаволена прахрыпеў, съмяючыся, і няспешна патлумачыў:
- Люблю гэдак... зь півам... І так... з чорным хлебцам — на-а-

Совічка

дта смачна.

Мы падаемся наперад.

Каб ты задушыўся гэтаю рыбай і сваім хлебцам, бірач, скнара прокляты — на руб дзесятак?..

Чырвоны халодны сонечны дыск западаў за ломаны далягляд, пакідаючы пунсовую полынь. А насустроч ізноў бруілася несьціханая людзкая плынь — чарговая партыя з кацера. Гэта съпяшаліся на ночнае лаўленье.

На бетонавым прыгардку, ці то недабудаваным, ці то разбураным, ужо паўнютка рыбаловаў. Мадзеюць, чакаючы. Хутка насоўваецца цемра. Узяўся за работу маяк-працаунік. Паволі, велічна і трывожліва круцячы сваім вогненнымі зрынамі, нібы ўгляджаючыся ў неспакойную марскую далеч, як магутны волат, не звяртаючы ўвагі на стомленых, прыціхлых, зачаканых на прыгардку людзей — яны на зямлі, у бяспечы; плаўна сълізгаючы недзе высока-высока над галовамі сваім пыхліва-ганарыстым, скіраваным праз цемру і непагадзь промнем, які ўсё шукае нешта, дзеля тых, хто ў моры.

Падышоў кацер і зноў пачалася цісканіна. Праштурхоўваемся на носавае апастрэшша, уладкоўваемся ля борта і чакаем адправінаў.

На tym беразе высокваём на бетон, цісьнемся празнатоўп каля згуртаваных у нецярплівым чаканыні, з зайдросльвымі паглядамі і воклічамі новых рыбаловаў, съпяшаемся да аўтобуса, каб хутчэй дабрацца да вакзала.

А там ля касы ўжо шчыльная галда, але — праз паўгадзіны вылажку з заціснутым у руцэ білетам. На шматлюдным пероне разьвітваюся зь Веніямінам і дамаўляюся наступны выходны зноў схадзіць на корушку. Захапіла!

— Вось толькі падпсаваў ты сабе рыбалку. І чаго было дзеля таргачоў скандаліць?

— Гэта лухта, а не скандал. Лішні раз пераканаўся, што й тут поўна халерных людзей.

— І тут, і па ўсім Саюзе, — пераконваў Веніямін, — усе аднолькавыя на гэты конт. Пара прывыкнуць.

— А калі ўжо я не магу! Таму і б'юся.

— Рамантык ты яшчэ, — прымірэнча зазначыў Веніямін. — Ну, бывай здароў!

Софічка

— Бывай!

Прабіраючыся ў агульны вагон, пераноўнены пераважна рыбалоўнаю братвою, ашчадна стаўлю рэчмяшок з уловам на верхнюю паліцу і прымошчваюся на акрайчыку драўлянае лаўкі. Цясьней як уночы. На паліцах і праходах поўныя мяшкі і заплечнікі з рыбаю і рыбацкаю амуніцыяй — зноў тлум, узбуджанасьць, вясёлыя галасы; энэргічнае захопліванье вольных месцаў. Гуртуюцца, там-сям зьбіраюцца кампаніямі адзначыць удачнае лаўленыне і адпачынак, чуваць прыглушанае дзыньканье бутэлек або шклянкі. Паўсюль съмех, бойкія размовы пра нядаўняе.

А ў вагоне стаіць густы спакуслівы водар съвежых агуркоў — гэта дзіўны пах съвежае корушкі.

— Я сёньня ўпершыню на падлёдным лове, але злавіў-такі сорак адну штучку, — вясёла кажа худы, чырвонашчокі мужчына ў акулярах. — Па дзесятку на кожнага ў хаце і адна кату... Давалі якары, але душа не хінецца да гэтай гідкасці.

— Во-во! — падхапіў ужо захмялелым голасам другі. — У мяне во жонка таксама трываць ня можа якарнай рыбы... Спаймаў хоць пяток, але на блешню, яна й вячэру прыгатуе, і бутэлечку, і прылашчыць потымака, — з сур'ёзным выразам твару і з прытоенным гумарам працягваў ён расказваць. — А прывалачы хоць пяцьсот, але падраную — такі гармідар падыме, хоць ты ўцякай з хаты. Баявей за рыбнагляда прабірае! І ніякіх табе там радасціяў не падасціць... — выразна паказваючи рукамі, урачыста скончыў ён пад дружны рогат.

І зноў, нягледзячы на таўкатню і цеснату, адзін адному нешта даказваюць, аб нечым дробным спрачаюцца, абменьваюцца блешнямі, распачынаюць новыя знаёмствы і захапляльна съмлююцца. Спакваля, ад кожнага прыпрынку, рыбаловаў усё мене і мене, рыбацкая ўзбуджанасьць памалу затухае, зьяўляюцца вольныя месцы. Найболей выходзіць на станцыі Макараў. А праз паўгадзіны і мой пасёлак Усходні, раскінуты на беразе шырокое, плыткае і нікому ня ведамае бухты Глена.

Пасьля Макараў вагон апусцеў напалову. Сяджу цяпер адзін на вольных сумежных лаўках. Прышіснуўся плячом да краю акна. Сям-там з-па-за лавак тырчэлі галовы рэдкіх пасажыраў. Многія

Софічка

сыпяць ужо, скруціўшыся на вузкіх сядушках ці выцягнуўшыся на сыпіне і апусьціўшы ногі на праход. Колькі п'яных мужыкоў ніяк не ўціхамірацца, носяцца па вагоне. Адзін усё зацягвае нейкую блатную песню, другі чэпіцца да задрамальных у куце двух рыбаловаў — шукае агульнага знаёмца, які пачаставаў яго гарэлкаю, а сам з п'яным гуртам выйшаў у Макараве. Мужыку хочацца яшчэ выпіць, ён і тузае стомленых спабутэльнікаў — ведае, у іх яшчэ засталася недапітая бутэлька гарэлкі. Яны моўчкі, да часу, церпяць яго, потым выбухваюць матам, рукамі і нагамі выштурхоўваюць надакучлівага мужыка на праход і далей дрэмлюць, хоць бы што.

П'яны патопчацца пакрыўджана на месцы, потым перасоўваецца ў другі канец вагона, увесь час агляджаючыся туды, куды яго не пускаюць. Мінае які час — і ён ізноў сунецца, нібы выпадкова, да вабнага месца, адкуль яго каторы раз раззлавана выштурхоўваюць пад зад. На любую лаўку заваліўся б і спаў, дык не — даймае сонных рыбаловаў, а раптам тыя зноў сядуць піць. Чакаю, калі ў іх лопне цярпеньне і яны надаюць кухталёў нахабніку, але зноў і зноў паўтараецца адно і тое ж — цярплівия хлопцы.

Каб забыцца на гэтую вагонавую п'яні, гляджу ў цёмнае акно, у думках перрабіраю падзеі мінулага дня.

Не выходзяць з галавы словаи "іншадумца", як называў рыбалова Алік: "Пры нашым усенародным п'янстве, забітасці і жабраўстве, мы хочам стварыць багатую дзяржаву. Моцную дзяржаву можна стварыць толькі тады, калі ўвесь народ жыве свабодна і багата. А мы выдаем жаданае за існае, і сумнявацца нікому не дазволена". И яшчэ урывак зь яго доўгае загадкі-прымаўкі: "...он и маршал, и герой, и литератор молодой. Кто даст правильный ответ..."

Ведама — крамола на погляд райкамаўскага работніка, які ўсіх павучае, як трэба жыць і працаваць... Непатапляльныя такія, пры ўсіх рэжымах!

Надакучыла. Збрыдла ўся гэтая хлусьня дзяржжаўная, гэтая бадзяжная п'яні, няўпэўненасць... Каб яго чорт! Дык і я, выходзіць, "інакш" пачаў думаць?.. А той рыбак, што заткнуў рот куркулю "на наш век стане..." Ён таксама "інакш", раз казаў, што людзі горшыя ад звяроў у сваёй сквапнасьці, зайдрасці, пагардзе да працаўніка з дастаткам? Зъвер бярэ колькі яму трэба на выжыванье,

Сцена

а чалавеку няма мяжы... Вось табе і розум! Няхай ляжыць сабе ў запасе, гніе, абы не прыдаўся каму на справу...

Э-э... Сутычка з таргачамі — гэта пачатак перад вялікаю бойкай...

Гоман і крыкі адцягнулі мяне ад крамольнага раздуму. У далёкім канцы вагона п'яныя мужыкі спрачаліся з кантралёрам, а потым між сабою распачалі калатню. Кантралёр — добрае мурло зь непрабівальнаю заўсёды коньскаю храпаю, у ботах, галіфэ і чорным кіцелі, павязку б на руку з свастыкаю — акурат паліцай — спакойна і ўладарна спазіраў скандал. Ён шмат гадоў ужо тут уладарыць і толькі карае, бульдожным съцісканьнем трymаючи свае ахвяры. І цяпер п'яnavатыя мужыкі даюць яму гроши за білеты, бо не пасьпелі ўзяць у касе, і больш ні капейкі ні ў кога. А ён вымагае толькі штраф. "Да гэтае раскошы, як продаж білетаў у вагоне кантралёрамі, мы яшчэ не дажылі — кожнага разу ўбіваў ён гэтую думку — а таму трэба штрафік заплаціць..." Адзін з падпітых рыбаловаў праехаў сваю станцыю і лямантуе, махае білетам, што ён ня "заяць", раз яго не разбудзілі і вязуць не туды, куды яму трэба.

Я зноў задумаўся, адварнуўся да акна: а можа ўсе мы селі ня ў той, што трэба, цягнік і самыя добра ня ведаем, куды мы едзем, куды нас нясе?

Акружылі сопку, і за паваротам, у апраметнай цемры, паказаўся ланцужок рэдкіх бляклых агнёў, якія прывіднымі каралімі аблямоўвалі невідомую завань.

Пасёлак Усходні.

Некалі ён быў вялікі і гаманкі, і рыбзавод быў, калі рыба кішэла ля берага, і свой невялікі порт з добрым каўшом, які акрываў рыбацкія сэйнэры, пабудаваны яшчэ да вайны японцамі. Але потым усё зачаўрэла, прыйшло ў занядпад. І колькі такіх паўпустых, і пустых зусім, пасёлкаў на Сахаліне, сярод гэтакага хараства! І псіхалогія людзей, нават старажылаў — гэта псіхалогія цяперцаў. На ўсім незьнішчальны адбітак часовасці. Чуваць на ўсе бакі, што гэта спаконвечныя рускія землі, а жыцьцё ўсё роўна — з аглядкаю на кантынент...

Цягнік збаўляе ход. Здымая з паліцы свой мяшок з рыбаю і не сипяшаючи іду да выхаду. Пазасталыя рыбаловы-аматары паедуць

Совічка

далей на поўдзень, і ад вясёлай, зухаватае, рыбацкай галды застанецца
ў вагонах толькі пах сьвежых агуркоў, які да самага Паўднёва-
Сахалінска будзе дражніць новых пасажыраў.

А праз тыдзень мы зноў сустрэнемся ўсе ў Паранайску на
падлёдным лаўлењні корушкі.

1984 г. Усходні-Гародня.

**Малюнак
Алеся АЎЧЫНЬНІКАВА**

*Софічка**Алена Руцкая*

Алена Руцкая выдала некалькі зборнікаў, знаная ня толькі як паэтка, але і як настаўніца, яе імя ў чытачоў заўсёды лучыцца з Слонімам, хаця ўжо які час яна жыве ў Гародні, выкладае ў універсітэце.

* * *

Мінае год, і адлятаюць дні,
Струменямі дажджу цурчаць хвіліны.
І ўжко забыты пошчак салаўіны,
І адцьвілі купальскія агні.

Укрылі восень крылы щішыні,
Калышуць сівер сумныя галіны.
Строс каляндар лісточкі-успаміны —
Бяз парасткаў паперак карані.

Ці не такі ж і каляндар жыцьцёвы:
Пляесткі дзён страсае паступова —
І толькі згадкі аб былой вясъне.

У тлуме спраў ніяк не прыпыніцца,
Пакуль апошні дзень не зазірне
У незваротнасыці няўмольныя вачніцы.

Совічка

* * *

Наш лёс зямны — нязбытная трывога,
Сыцяжын да шчасьця зблытаны клубок
І неўласбленых задум аблога.

Памылкі, што зрабілі незнарок,
Вісяць цяжарам мулкім за сыпіною —
За мудрасцьцю сэрцам сплочаны аброк.

Рэаліі турбот, прывід спакою,
У путах ававязкаў кожны рух,
А вечнасьць хмарай засыціца зямною,

а права выбару — адно між двух.

* * *

Абачлівай і памяркоўнай стала,
Глынуўшы з келіха пякучых страт.
Не выбіраю съцежак больш наўгад:
Абачлівай і памяркоўнай стала.
Драбнене шчасьця кволы зарапад,
Жаданьняў съцерагуся, як навалы.
Абачлівай і памяркоўнай стала,
Глынуўшы з келіха пякучых страт.

Совічка

* * *

О, як зъянілі Вас гады —
 Час мае літасьці ня многа.
 Ў вачах стамлёнасьць і трывога.
 О, як зъянілі Вас гады.
 Вы, пэўна, думалі тады,
 Мяне прыклаўшы да былога:
 О, як зъянілі Вас гады —
 Час мае літасьці ня многа.

* * *

Калі ўзыходзіць поўня над зямлёй,
 Ліхтар свой запаліўшы таямнічы,
 Ўсплываюць, нібы прывіды, абліччы,
 Калі ўзыходзіць поўня над зямлёй.
 І памяці напятаю струной
 Да споведзі і пакаяньня кліча...
 Калі ўзыходзіць поўня над зямлёй,
 Ліхтар свой запаліўшы таямнічы.

Чытаючы "Тутэйшых" Янкі Купалы

Эх, дзядзька Гарошка,
 З тутэйшай зямлі
 Ты вывезьці ўсіх "абскубантаў" ня здолеў.

Совічка

Зноў Здольнікі —
рэдкім калосьцем у полі,
А Зносакі —
пырнікам скрozy па ральлі.

* * *

Задушна ад думак маленькіх,
Ад дробных, бясконцых жадан'няў:
У велічным парываньні
Души і прастора, і лекі.

*Софічка***Сямён Гіль**

Сямён Гіль увесь час працаваў настаўнікам у Карэліцкім раёне. Цяпер – на пенсіі. Публікаваўся толькі ў мясцовым друку. Але паэзія жыве сярод нашага люду самахоць, съведчаньнем таму – і фальклёр, і творчасць, што прыходзіць да чытача зусім нечакана.

МАЕ АПОВЕСЬЦІ

Вясна шумлівая з грамамі
на гольле вішань і чаромх
снуе аповесьцу радкамі
ня выказанных мной трывог.

Былое цяжкаю журбою
па самым сэрцы паласьне:
— Што засталося за табою?
Што яшчэ прыйдзе ціха ў сyne?

Па звонкіх лужынах, як колісь
даўно ў юнацтве, на лугі
я пабягу знайсыці аповесьцу
адну хоць з многіх дарагіх —

Совічка

мой даўні боль і даўні клопат —
змарнованыя, толькі сны...
Яны былі вятрам на попыт,
расталі пасярод вясны.

Сплылі нямая талым сънегам,
нікому іх не прачытаць.
Юначым веснавым забегам
у марамах съціхама ляжаць...

Гады мае — перад зімою
апошнім лісьцем шалясьцяць,
і дні, згасаючы са мною,
бы кулі, з посьвістам ляціць.

Ды я па лужынах, як колісь,
даўно ў дзяцінстве, на лугі
бягу знайсьці, знайсьці аповесьць,
адну хоць толькі... з дарагіх.

ЗОЛАК ЛЕТА

Месяц-серп вісіць на грыве ўзылесься,
салаўі шалеюць навакол.
Прадсвітаныне, вытканае зь песень,
сыпле росы ў лугавы падол.

Софічка

Прышіхае праца ў маёй вёсцы,
агарод прыладжан, не пакос.
Вось вудзільна торгнулася — ў блёстцы
акунёк да зазубня прырос.

Небагаты ўлоў у маёй рэчцы.
Рыбу атравілі, зынікнуў рак.
Але ж залязаю у парэчнік,
золак лета п'ю - п'янею ўсмак.

РАДКІ ЗЬ НЯБЫТУ**Урывак з паэмы "Зялёны дол"**

Я павяду расказ зь нябыту,
што і па сёньня не забыты,
у сэрцу горасьцю адбіўся,
ня раз начамі перасыніўся,
з-пад цемры плыў сваёй нудою,
ішоў сялянскаю хадою
за плутам, за сярпом крукастым.
Ляжаць пласты, і пласт пад пластам —
апрабаванае дзядамі,
іх працевітымі рукамі.
Палі прапашныя, лугі —
старанье, праца, мары іх.

Паклон мой памяці вячыстай,
хваёвай казцы урачыстай,
на лузе травам, жыту ў полі,

Софічка

шумлівым клёнам і таполям,
маёй аселіцы вясёлай,
аздобленым садамі сёлам,
сівым вякам пад курганамі.
Жывуць пра іх казаныні з намі,
бясконцыя і без пачатку,
і для мяне і для нашчадкаў.
Вам сэрцам, людзі майго kraю,
радкі зъ нябыту прысьвячаю.

З АРХІВАЎ

Пётра Просты

СЬВЯКРОЎКА

Аброзак для сцэны ў 3 дзеях

Асобы

Я к у б - гаспадар, стary, сівы.

Е ў к а - ягоная жонка.

Я н к а - іхні сын.

А л е н а - Янкава жонка, маладзіца.

М а р y л ь к а - Янкава дачка, гадоў 5-6.

Ю л ь к а - дачка Якуба.

А н у ф р э й К а ч а н - пісар, таўсты, лысы, нос чырвоны.

П ё т р а - стary гаспадар.

С і м о н і х а, Б а з ы л і х а - дзьве вёскавыя кабеты.

Д з е ц ю к і, д з я ў ч а т ы.

Рэч дзеецца ў вёсцы. Між 1 і 2 актам мінае 2 нядзелі, а між 2 і 3 - цэлы год.

Акт I

Сцэна прадстаўляе гарод каля хаты Якуба, на старане відаць хату і вакно.

Углыбіне сцэны від сяла, хатаў і т.д.

Сцэна I

А л е н а (*навешывае бялізну на плаце і вяроўках; счакаўшы, апіраецца аб плот і гаворыць маркотна*). Ой, Божа мой, Божа! Два гадкі мінаюць, а Яначкі як няма, так няма, і лістоў во ня шле... Можа яму які трафунак стаўся, або, Божа барані, якое няшчасціе?.. Мо забілі яго на вайне, ці ў плен папаўся... (*Плачыць...*) Янчка, Янчка, вярніся ж ты ўжо раз да мяне. Мне так цяжанька жыць на Божым съвеце... Пяць год як мы пажаніліся, ды і што з таго? Вось як-неяк пажылі год, а ўжо нядоля нас разлучыла. Цябе ўзялі, а я засталася адна - адзінёшаньская на долю і нядолю. Кожны штурхае, кожны зьдзекаваецца, ніхто ня скажа і добрага слоўца... (*Плачыць*). Ой, гэта съвякроўка, съвякроўка! Цяжанька ей прыдзецца пры съмерці за маю крыўду! Кусок хлеба, як сабацы, кіне. ды яшчэ накляне ды напразываецца столкі, што і хлеба не захочацца... Ой, Божа, Божа! Я то яшчэ туды-сюды,

Совічка

але мая бедная Марылька... ані ей естачкі даць, ані ў што надзець. І каму ж я што благога зробіла, што мяне так усе ненавідзяць? (*Плачыць.*) Чаму ж гэта такая чорная нявестчына доля? Дзе ў хаце маладая нявестка, там няма ей жыцьця... Чаму ж гэта першыя маладыя годы марнуюцца на плачу ды чорнай рабоце?... Цяпер замест таго, каб мне толькі жыць, працаваць і цешыцца, - я вяну, сохну, затурканая, напраклінаная, і то ад каго? Ад маткі, съякроўкі!! Замест сэрца, парады для маладой нявесткі, - у хаце толькі тое і чуеш, што кляцьбу ды сваркі... Ой, Божа, Божа, - такое ўжо жыцьцё гаратное.

Е ў к а (*з хаты праз вакно*). Ах, маё ж ты ліхачка! Ужо ізноў стаіць і гультаіць? Есьць нябось захочаш, а робіць работу, - дык і ручанькі баляць? Га? Ой, скараныне Боскае!..

А л е н а (*папраўляець бялізну*). Вось ізноў! І што ж я благога зробіла, што крыху пасумовала ды сваго мужыка ўспомніла, ды да Бога ўздыхнула аб сваей гаротнай долі... (*Плачыць.*)

Зъява II

Е ў к а (*уходзіць у гарод*). Ну, чаго хнюкаеш, га? Ужо табе ня рэхт работа?

А л е н а. Чаго, мама, хочаце ад мяне? То ж я працую ад самога ранняня.

Е ў к а. А як гэта ты мне адказываеш, га? Ужо ізноў брэшаць, а? А хто я ёсьць?

А л е н а. А што ж я благога сказала?

Е ў к а. Ой, нічога благога! Яшчэ і артачыцца! І жані тут сына, прымай у хату нявестку. Перад шлюбам дык такая скромная, лёсная. а пасъля... го, го, го! (*Гразіць Алене кулаком.*)

А л е н а. Чаго гэта Вы, мама, чапаецца да мяне? Што я Вам зробіла?

Е ў к а (*передражніваець*). Зробіла, зробіла... о, о, о! Ты ўжо многа чаго нарабіла! Я навучаю, гавару, паказываю, а яна, - быццам стойп які!

А л е н а (*плачыць*). Ды дайце ж ужо раз супакой з гэтай сваркай, а то ўжо і жыцьцё збрыдла...

Е ў к а. Ого, го!.. Збрыдла, збрыдла? Ня ведаю толькі чаму! Не смакуе чорны хлеб, праца? Го, го, го! Знаю я, знаю, такіх паненак. Лежала б дзень цэлы на баку, ды пірагі ела б, а ты старая рабі, службы ей... ого, го! Спракудзела жыцьцё? Як табе не ўпанараў, то ўбірайся вон, каб тут і духам твайм ня пахла!

А л е н а. Але ж я жонка Вашага сына. Куды ж я пайду?

Е ў к а. Ну, ну, ну! Падзівіцесь, людчыкі добрыя, які мая нявестачка язычок маець! Вот табе і на! Вось і дачакалася пацехі! А бадай ты была яшчэ

Совічка

малой сканала, нічым мела завязаць съвет майму сыночку!

А л е н а. Няго ж то я сама ўпрашывалася, ці што? Самі ж Вы гэтага хацелі.

Е ў к а. Бо дурная была, вось што!

А л е н а. Мама, мама! Чы ж гэта я не людзіна? Чы ж я Вам што злога зробіла? Вы і цюцьку пагладзіце, а для нявесткі дык і добрага слова ніколі ня маеце...

Е ў к а. Маўчы, сука! О! Падзівіцеся людцы, яшчэ мяне абмаўляеце, што я і нетведама якая благая! Ах, ты прыблуда, ты!.. (*Гразіць.*)

Зъява III

Я к у б (*уходзіць з-па-за хаты, з граблямі на плячах*). Зачым жа гэта ты ізноў крычыш на Алену?

Е ў к а. А табе што за дзела? Мужык да цапа ды да плуга, а да таго, што паміж бабамі дзеецца - не мяшайся!

Я к у б. У табе, баба, мусіцьнейкісь чорт разкватараваўся, ці што! Чуць увойдзеш, чалавек, у хату, а тут толькі і чуеш што грызню, грызню ды грызню!.. Тфу, прападзі, ліха!

Е ў к а. А табе, дзядоک, ужо і я ня рэхт, га? Я ўжо табе старавата? Што? Ой, змарнавала я свае маладыя гадочки за такім мужыком, а сягоння, - дык ён мяне нават і пащенаваць ня ўмее.

Я к у б. Дык жыві ж, як людзіна, будзь добраі, не рабі пекла ў хаце, - тады і я, і кожны пащенуець.

Е ў к а. Ну, падзівіцеся, добрыя людцы, чаго ён тут толькі не наплёў на мяне? А як жаж гэта я жыву? Я раблю пекла...га?.. Я стараюся, гарую, не даем, не дасплю, працую за ўсіх, як вол, а гэты стары дармаед яшчэ глуміцца нада мной! А бадай табе язык скруціла...

Я к у б. Ну, ужо разінула ляпу! (*Махае рукой.*) Аленка, кінь ты бялізну. Бяры граблі, ды хадзі са мной да сена. (*Выходзяць.*)

Е ў к а (*за німі*). Ад'ю! Праваліцеся вы! Дык ён замест таго, каб за жонку ўступіцца, бярэцца за нявестку... А пярун жа цябе спалі!

Зъява IV

Е ў к а (*адна*). Усё рабі сама, працуй, гаруй на старыя гады быццам наймітка якая, а нявестка будзець вылежывацца... І нашто гэта Янка жаніўся?.. У людзей ёсьць якісь нявесткі здаровыя, працавітыя, вясёлыя, а тут што? Неякая паршывая, плаксівая - я і навучаю, і паказываю, а ня раз, як ня стане цярпеньня, дык і штурхану, а яна маўчыць, як стоўп. Чыстае скараныне Боскае з такой нявесткай. Яшчэ ж і бахура мае, і яго гадуй, слухай яго крикаў... А каб вас ліхачка ўзяло...

Совіччая

Зъява V

Сімоніха (*ідзець зь вёдрамі да студні*). А што ж ты гэта, кума, так разълябедзілася?

Еўка. Ой, нешчасльвая мая галава, кумачка, ужо не магу даць сабе рады, быццам насланыне якое, ці што.

Сімоніха (*уздыхае*). Эй, - цяжка цяпер жыць беднай людзіне.

Еўка. Ой, ой, ой! Цяжка, цяжка! На старыя леты ня мае чалавек супакою. Гарую ды гарую да грабовай дошкі, - хіба ўжо толькі тагды будзеш мець спачынак.

Сімоніха. Ээ... ды Вы ж яшчэ маецце, дзякаваць Богу, кім выручыцца.

Еўка. О, а кім жа гэта?

Сімоніха. Ну, а Алена.

Еўка. Го, го, го! гэтая паненка, лялька! Дзе ей да работы! Баіцца каб рукі не сшурпацелі.

Сімоніха. Э, гукайце вы сваё, кумачка, я ж гэта бачу, як яна шчыгра да работы бярэцца. Яна яшчэ дзяўчынай была працавітая ды рупная.

Еўка. Ага - працуець! Хіба што накрычу.

Сімоніха. Богам а праўдай, - але Вы, кумачка, занадта крычыцё на нявестку; і яна ж людзіна і сэрца мае.

Еўка. Вось як! Дык ты гэта вучыць мяне хочаш, ці што? табе, кума, да гэтага няма дзела.

Сімоніха. Але ж калі гэта імасць зараз і гневаешся, а я так шчыгра кажу, што будзеце мець грэх за нявестку.

Еўка. А годзе табе ад мяне! Пільнуй свайго носа, а не чужога проса.

Сімоніха. Ды чаго ж сярдзіцца, чаго ж кричаць? Як табе маё слова ня ў лад, то я зь ім назад, а брахаць няма чаго.

Еўка. Што? Як? Брахаць? Я брашу? Ах, ты, запаветраная! То ты будзеш сабе мной губу выціраць? А каб жа ж цябе скруціла!

Сімоніха. Цябе ўжо і так выкруціла... а вялікшая яшчэ цябе кара чакае, як ня будзеш пакутаваць!

Еўка. Ды зачыні ж ты, паскуда, ляпу, бо я табе яе калом зачыню, ты чараўніца якаясь!

Сімоніха. Сама ты чараўніца. А хто ж гэта, калі ня ты, у Юрчынай каровы малако адабраў, га?..

Еўка. А хварэй жа ты! Убірайся проч з маіх вочаў, бо абязьвечу!

Сімоніха. На, дулю зъеш! (*Паказываеуль хвігу*). Я і сама пайду, каб ня слухаць твойго вужачага шыпеньня. (*Выходзіць*.)

Совічка

Зъява VI

Б а з ы л і х а (уходзіць, спакойна гаворыць). Ды аб што ж гэта вам тут пашло?

Е ў к а. Кажу табе, кумачка, выдумаць нельга з гэтай сукай. Яна будзе мяне вучыць, што я робіць маю зь нявесткай! Падзівуйцеся, людчыкі, якая пападдзя знайшлася!

Б а з ы л і х а. Э э э... ды хто б там зважаў на такую Сімоніху.

Е ў к а. Але ж калі ўжко вытрымаць ня можна!

Б а з ы л і х а. Вы вось лепш паслухайце, што я Вам скажу, кумачка.

Е ў к а. А што ж такое? (Абціраецца хвартухом.)

Б а з ы л і х а. А ну - угадаўце. (Сымляецца.)

Е ў к а. Ды дзе ж мне да гэтага цяпер, калі гэта лахудра так мяне рассыядзіла, што ледзь ей галаву не пашчапала, як суды якой.

Б а з ы л і х а. Маецце Юльку, га?

Е ў к а. Ну, ёсьць... дык што?

Б а з ы л і х а. Трапляецца ей добры кавалер.

Е ў к а (уікава). Га?.. а дзе?.. хто?..

Б а з ы л і х а. Чакайце, кума, я ўжко скажу.

Е ў к а. Ну, хто? Кажы ж ужо раз!

Б а з ы л і х а. Пікар наш упадабаў сабе Юльку.

Е ў к а. Пікар? Ну гэта яшчэ нішто сабе! Дзяўчына, як сама ведаеш, добрая, працавітая, бо, як той казаў, добрую школу перайшла ў маіх руках.

Б а з ы л і х а (усміхаючыся). Вера, веру, ого!

Е ў к а. Але ж ён не багаты, а я Юльцы таксама многа даць не магу.

Б а з ы л і х а. Але ўсё ж такі што-колечы будзе меці?

Е ў к а. Ну, ведама, ня голая... Ёсьць паўвалокі зямлі па маей съмерці. Кабе ж гэта ня Янка ды ня тая нявестка... Тагды мела б Юлька больш, была б першай багатыркай на ўсю вёску. Але што ж? Есьць ёсьць каму, але рабіць няма.

Б а з ы л і х а. А што чутна аб Янку?

Е ў к а. Ды нічога, сам ані адаズьвецца, а мне тут важдайся з жонкай ды з рабёнкам.

Б а з ы л і х а. А чы ж не магла б гэта Алена ісьці на службу, нічым мае сядзець у хаце ды дарма хлеб есьць?

Е ў к а. Во, во ж гэта, кумачка! Ой, святыя Вашы слова. Ая! У службу, у службу, — няхай ідзе ў чужбыя руки!

Б а з ы л і х а. Вось тота. Вам было б лепш і ей.

Е ў к а. Ая, я! ведама, зязюлька. Ая, зараз такі, сягоння яшчэ выжыву яе з дому. Няхай ідзе з бахуром між чужых людзей. Няхай пазнае, што гэта такое праца і кусок хлеба! Ая, я! Сам Бог Вас прасвяціў!

Собічязо

Б а з ы л і х а. Ды я нібы гэта, кумачка, як той казаў, не таго... Ды дзе ж там? Я гэта толькі так сказала... я не хачу ей ліха... хай Бог съцеражэ...

Е ў к а. А каб жа ж ужо раз счэзла, то ў хаці лягчэй стала б.

Б а з ы л і х а. Вы, кумачка, так не рабіце. Я гэта толькі так сабе сказала, а ня то можа Янка скора вернецца з вайны, то што ён скажа, як Алена ня найдзе ў хаце?

Е ў к а. Што? нічога! Ды я ж ягоная родная матка, што ж ён мне можаць зробіць? З хаты выганіць, ці зямлю адбярэць? Але ж гэта ўсё маё! Ён яшчэ мне павінен заплаціць, што я ягоную жонку гадавала.

Б а з ы л і х а. Ну, ну... але мо' яму будзе такі прыкра. Людзі, кумачка, казалі, вось гэны Лявон Каравай, што нядаўна прышоў у водпуск, то ён казаў, што Янка доўга ляжаў у шпіталі, ранены, але яму ўжо палепшала, і яго маюцца пусьціць саўсім дадому па беламу бялету.

Е ў к а. А няхай сабе... Я тут гаспадыня у сваей хаце, а ня Янка, або ягоная жонка. Так зраблю, як мне захочацца.

Б а з ы л і х а. Ды, па мне-дзеля, робце, як хочаце. Вы разумная ды багатая, маецце права, што мне за дзела да Алена ці Янкі, — яны ж не мае дзеци.

Е ў к а. Я так-такі і зраблю, як захачу. А Вы, кумачка, пагукайце зь пісарам. Юльку я ўжко сама ўгавару, і ўсё будзе добра. Аяй!

Б а з ы л і х а. Дык дай жа Божа! Добра! Я зараз жа паляту да пісара. (*Выходзіць.*)

Зъява VII

Е ў к а (*адна*). Гм... што ж! пойдзець! А што скажыць Янка, як вернецца? О, ва! А што мне зробіць? Ці ж я яму ня родная матка? Мне вольна зрабіць, што ўздумаю. Я сама гаспадыня на сваей сялібе. А мо' і ня вернецца, мо' гдзе... заб'юць... (*Думае.*) Ня будзець навет з кім і размовіцца, як Алена адайдзе! Ня будзець на кім і злосыці спагнаць... Стары накрычыць на мяне, а я на каго?.. Гм, гм... Юлька яшчэ застаецца... А Алена — няхай ідзець... Толькі вось кепска, што лета... работы шмат. Захацелася ей быць гаспадыняй на чужым грунты. Дзіва! (*Са злосыцю.*) А годзі ей да майго грунту, да мае хаты... што з того, што і хлеб съпячэ лепшы, як я, і страву варыць лепшую? Або ж і горшай ня можна зьесыць, ці што? Усе яе хваляць... ну дык што? Але дзе яна ўжко так усяго научылася? Мне дык аж стыдна перад ей... Не, кончана дзела! Алена пойдзе на службу, да чужых, са сваім баҳуром. Няхай уступіць мне з вачэй... мусіць уступіць, а ня то... у, у, у! (*Гразіць кулаком і выходзіць.*)

Зъява VIII

Ю л ь к а (*выбягае з хаты, кліча*). Мама!.. мама!.. (*Аглядаеца*.) А дзе

Собічязо

ж гэта яна дзелася? Толькі што чула ейны гоман тутка, а ўжо і нямаш. Мо' пайшла да саду? Ну, дык я да яе пабягу. (*Выбягае і спатыкаеца зь пісарам, убачыўши яго, адскоківае ўбок.*)

Зъява IX

П і с а р (уходзіць і расставіўши рукі, гаворыць). Пачакай жа, Юлька - зязюлька! Ты чуць мяне не забіла...

Ю л ь к а. Але ж не, я толькі...

П і с а р. Аяяй! Ды ты ж так мяне загрэла, што аж у мяне съвetchі ў вачах сталі.

Ю л ь к а (*съмяеца*). Ха, ха, ха... Але ж дык і ёсьць у што загрэць, запраўдове... Каб гэта я ня бачыла, то падумала б, што натрапіла на быка...

П і с а р. Няго ж гэта я такі грубы, ці што? Я яшчэ... таго... нішто сабе... малады...

Ю л ь к а. Вот табе і маеш — малады, а лысы, як гарбуз. Ха, ха, ха...

П і с а р. Э, ня штука табе съмяяцца. Табе блазнота ў галаве, а мне дык згрызота. Охо, хо (*уздыхае*).

Ю л ь к а. Вось немаведама чым гэта пісар можа так ужо вельмі грызыціся!

П і с а р. Ой, ой - ёсьць чым грызыціся! Сам я бедны аднюсенькі на съвеце, як палец, у хаце дык няма да каго і слова замовіць.

Ю л ь к а. Ідзіце да людзей, а там ужо нагаворыцяся даволі.

П і с а р. Ды якая там гаворка на людзях! Я хацеў бы лепш мець каго ў хаце, з кім мог бы пагаварыць.

Ю л ь к а. Запрасіце сабе — от... Базыліху, яна Вам наплящець за цэлае сяло.

П і с а р (*да сябе*). Думай тое, якая бойкая... (*Да Юлькі.*) Нашто ж мие старая? Я хачу маладой... вось такой, як ты... тагды але!

Ю л ь к а. Ха, ха, ха... Захацелася...

П і с а р. Або што? Можа я табе не ўпанарав?

Ю л ь к а. Упанарав ці не ўпанарав, а за Вашэцю тыкі не пашла б.

П і с а р. А чаму ж гэта? Я яшчэ цяпер ня сватаюся, але каліс' мо' і пасправую.

Ю л ь к а.

Да мяне ты не хадзі,
Ня псуі сабе ночы.
Я за цябе не пайду,
Бо мне се ня хоча.

(*Уцякаеца*)

Собічча**Зъява X**

П і с а р (*адзін*). Ігіт!.. Уцякла, шэльма, але пачакай жа... Абы тыка Базыліха лад зробіла, дык чалавек на старасыць яшчэ ажэніцца і сагрэецица на чужым багацтве... А жыў бы ж я тады, жыў бы!!! Ах цямненъка... Старым даў бы каленам куды палаgaeцца,.. а сам... (*аглядаецца на ўсе бакі*) піў бы я... піў бы, быццам той бык! Хата файная... зямлі шмат, э... ды, і гроши, кажуць людзі, старая хавае гдзесьці ў скрыні. От, каб яшчэ выжылі б Алену з хаты, тагды я быў бы сабе пан, як патрэба. Старую ўзяў бы ў рукі, так, што, ну, ну!..

Зъява XI

А л е н а (*уходзіць, плачыць*). Божа ж мой, Божка, чаго яны са мной ужо ня робяць?..

П і с а р (*да сябе*). Ого! Пэўне пасварыліся! Трэба мне ўцякаць, бо нашто мне піхаць здаровую галаву пад Евангэліе, ды яшчэ перад шлюбам... (*Выходзіць.*)

М а р ы л ь к а. Матачка, плачаш? Чаго плачаш?

А л е н а. Нічога, дзетачка, маё ты шчасьце (*далуе яе*), маё ты злоўтка. Бог нас не апусьціць.

М а р ы л ь к а. Бозя добры. Ня плач, мама, бо Бозя будзе гневацца. Марылька будзе маліцца Божынъкі за маму... ды за тату...

А л е н а. Так, так... маліся, дзіцятка, можа Бог выслушаець твойго нявіннага сэрдачка і не апусьціць нас (*плачыць*)...

Здалёку далятае съпей харальны, дужа ціхенъкі: "Ой ляцелі гусі..."

А л е н а. Як пекна ўсюды на съвеце, як вясёла, а мне так сумна на душы, так маркотна... так баліць сэрца... Сягоныня, Божа ж мой, Божка - сягоныня я маю ўсё гэта пакінуць, - гэту хату, дзе зь Янкам мы жылі цэлы год у шчасьці... усё пакінуць, і ісьці між чужых людзей на нядолю і паняверку...

Съпей збліжаецица штораз больш.

Ого... яны там съпываюць... ім вясёла ў сэруцы... гэта вясна йграе ў душы... а мне так маркотна, так пуста ў сэруцу (*далуець Марыльку*). Ты адна яшчэ, маё злотка, ты яшчэ адна любіш маму?

М а р ы л ь к а (*абнімае Алену за шыю і далае*). Марылька дужа, дужа любіць мамачку...

*Совічка***Зъява XII**

Уходзяць дзяўчата і малыцы з граблямі і са съпевам. Аленка і Марылька
у абоймах на старане.

Д з я ў чы на I. Аленка, чаму ты ўцякла з поля? Хадзі з намі! Мы ідзём
цяпер канчаць сена... а пасъля будзе музыка... вечарына...

А л е н а. Ідзіце безь мяне, сястрыцы! Мне цяпер ня музыка ў галаве!

М а л е ц. Хадзі з намі на зялёную луку. Там пры сене засыпаем так,
што сена высахне і сэрца зрадзее.

А л е н а (сумна). Божа, Божа!.. (*Да іх.*) Не магу... не магу... бо... у
хаце ёсьць работа...

Д з я ў чы на I (да другой). Гэна старая чарапіца Еўка ня пусьціць яе.

Д з я ў чы на II. Ціха! А то яшчэ старую наднясець!

М а л е ц. Ну, дзяўчата, як ня можа ісьці, то ня можа, а мы хутчэй
спраўляймася, бо вечар недалёка, а работы шмат.

Д з я ў чы на I. Ну, Аленка, пойдзеш ці не?

А л е н а. Ой, рада бы я пайсыці... але не магу... Головой съяны не
празломіш.

Д з я ў ч а т ы. Га, як ня можа, то ня можа, - а шкада! Ну, бывай
здрава, Аленка, трэба съпяшацца. (*Адходзяць.*)

Д з я ў чы на I. А ну, засыпаем!

Д з я ў чы на II. А якую?

У с е. "Чаму мне ня пець", "Чаму мне ня пець!" (*Съпяваюць, съпев
памалу съціхаець.*)

А л е н а (стайць заслуханая, хапаецца за сэрца). О, так страшна, так
маркотна... Гэй, бывайце здаровы, мілыя людчыкі, ужко я вас не пабачу, ня
буду разам з вамі съпяваць. Ох, як цяжка на сэрцы... Заўтра дзе? на чужыне,
між чужымі... не пабачу дарагіх маіх таварышак... а родная вёска, хата...
родныя горы... як у сэрцы цяжка, як баліць, якая чорная туча абнімае
сэрца... Янчка, Янчка! ты далёка, ня ведаеш, што робяць з тваей жонкай...
гоняць яе вон з тваей хаты... Янка! твой рабёнак ідзе на чужыя руки...
(*Плачыць.*)

Зъява XIII

Ю л ь к а (уходзіць заплаканая). Аленка, Аленка, і ты плачаш?

А л е н а. А што ж мне рабіць? Цяжка пакінуць, дзе чалавек жыў...

Ю л ь к а. Як гэта пакінуць?

А л е н а. Мама выганяе мяне з хаты, бо кажа, што ня будзе мяне
задарма карміць...

Софічка

Юлька. Бедная ты, сястрычка! Божа, Божа! Што гэта ў нас ня дзеецца!.. I мяне мама маніца сілай выдаць за пісара, за гэтага п'яніцу і гультая! Але... я не могу... і не пайду... хіба мяне звязжуць і занясуць у касыцёл... але я і ў касыцеле скажу, што мяне сілуюць і не пайду за нялюба, хоць бы мне галаву сарвалі!

Алена. Бог нас дасьвядчуець, Юля!

Юлька. I гэта родная матка? Гэта...

Алена. Цыт! Юлька, родную матку грэх абмаўляць. Бог добры. Ён бачыць нашую крыгуду.

Юлька. Але я ведаю, што мама як упрэцца, дык ніхто не парайць. Навет тата не паможа, дарма, што абюдзьвёх нас так любіць. Мамка на яго закрычыць, затопае — і па ўсім.

Алена. Ой, Юля, горка жыць на съвеце... але што ж рабіць? Карае нас Бог за грахі нашыя... Ня маю я нікога, — ні таткі, ні мамкі, ні сваякоў, — я бедная сірата, ня маю дзе дзеецца, а заутра ўсё кіну, ды пайдзем мы з Марылькай, абедзьве бяздольныя, да чужых... а ты Юля... няхай табе Бог благаславіць ды съцеражкэць ад няшчасыця (*паказывае на неба*). Маліся! Там, высока, ён запаліў для ўсіх слонейка, усіх агравае, усіх бачыць... Да яго, ідзі, яму аддайся ў апеку... у ім цэлая наша надзея...

Юлька. I табе, Аленка, Бог ня даў долі.

Алена. Я не наракаю на Бога... не... дарма, што сэрца... лопаець... з жалю, з болю — аднача...

Юлька. Алена, я без цябе памру хіба! Ня ідзі, ня ідзі, сястрыца... дзе ж я дзенуся, як цябе ня стане?.. Каму пажалося? Перад кім выплачуся?!. (*Абнімаюцца і плачуць.*)

Куртына спадае

АКТ II

Сцэна прадстаўляе нутра хаты Еўкі.

У глыбіне — дзвіверы, па правай старане — акно.

Зъява I

Якуб. Я табе кажу, Еўка, што з гэтага нічога ня будзе, — я не пазволю дзяўчыну банітаваць: ня дам Юлькі за пісара, разумееш?

Еўка. Глядзі яго, як расскрыпейся стары! А ну, пабрашы яшчэ.

Якуб. Пляці, што хочаш, а я ня дам.

Юлька (*цалуе бацьку ў руку*). Татачка, Бог татачку заплоціць за гэта.

Якуб. Ня бойся, Юлечка.

Еўка. Ого, го... цацкайся зь ей, цацкай — але каб ты тут і трэснуў, то такі будзе так, як я захачу, а ня ты.

Собічаязо

Я к у б. Ужо ты досі тут наробіла ліха.

Е ў к а. А табе што за дзела? Я хачу, каб Юлька ішла за пісара, і баста! І так мусіць быць!

Я к у б. А ты што сабе выдумала? Я гэта ўжо нічога ня значу, ці што? Ці я ня бацька сваго рабёнка? Ці я ня маю мець голасу і там, дзе ідзець аб долю роднай дачкі?

Е ў к а. А годзі табе! Я тут гаспадыня, а ты што? Гэта мая зямля, мая хата, ты тут з бока-прыпёка, то і голасу ня маеш, і як я захачу, то вас усіх выганю на чатыры ветры, панімаеш?

Я к у б. Ой, баба! Ведзьма — баба! Не брашы і не чапайся да мяне, а не — то пажалееш!

Е ў к а. Ого! І што ты мне зробіш? Мо' тое, што з Аленай? Ня даў яе выгнаць, ну і што з таго? А я ей есьць не дала і ня дам, бо не хачу! Няхай здыхае з голаду, прыблуда!

Я к у б. Ох, ты чортавага сына дачка! Чакай, будзеш ты калісь цяжанька канцаць за людzkую крыўду!

Е ў к а. Што? Можа хочаш мяне біць?.. а ну, пасправуй! Ты думаеш, што я цябе баюся, або твае Алены? А вось твая Алена ўжо два дні ня ела, а што мне сталася? І ня дам, — хоць бы і гінула! Няхай сабе ідзець ад мяне, куды яе вочы панясуць. У мяне для яе мейсца нямашака!

Я к у б. І ты не баішся грэху мучыць бедную нявестку? Ой, баба, баба! Помні, Бог цябе цяжка пакарае за нявінных.

Е ў к а. Як пакарае, то мяне, а не цябе. Глядзіце, людчыкі! Ён мне тут яшчэ казаньне гаворыць. Як табе ня рэхт, то ўбірайся вон на ўсе чатыры бакі, — ты хрэн стары.

Ю л ь к а. Мама, што гэта...

Е ў к а. Маўчы, бо разъдзяру табе губу аж да вуха!

Юлька плачыць.

Зъява II

Уходзіць, сланяючыся, Алена з Марылькай.

Я к у б. Глянь, чаравініца, што ты зь ей зробіла.

Е ў к а. Няхай сабе ідзець проч, каб мае і вочы яе ня бачылі. Тут няма мейсца для прыблудаў.

А л е н а. Мама, у мяне ўжо сілы няма! Ды зымілуйцеся ж ужо не нада мной, але над бедным рабёнкам. Ад учора яшчэ ня елі. Дайце хоць кусочак хлеба!

Е ў к а. Ага: "Мама дайце", а — дулю хочаш! Нічога ня дам, - убірайся адгэтуль, каб тут і тваім духам не сымярдзела.

Совічка

А л е н а. Куды ж я, бедная, пайду? Я сілы ня маю, ды ня маю і грашочка пры душы...

Е ў к а. А "пасобіе" за Янку брала? Га?

А л е н а. Вы сама, мама, ведаецце добра, где яно... у Вашым куфры... Вам жа аддавала...

Е ў к а. Аддавала... Затое ела маё. Убірайся куды хочаш. Сьвет шырокі для такіх завалок.

Я к у б (*да Еўкі*). О, ты бяз сэрга, вужака ты шыпучая! (*Выймае са століку акраеу хлеба і падае Алене.*)

Е ў к а (*ускаківае і адбірае хлеб*). Проч ад хлеба! Гэта не тваё!

Я к у б. Ды падавіся ты ім, зъмяя падкалодная! (*Выблігае, трэнсуўшы дзьвярмі.*)

Е ў к а. Ідзі, ідзі ды ногі сабе паламай!

А л е н а (*садзіцца на лаву*).

Е ў к а. Проч адсюль — лава не твая! Убірайся!

Ю л ь к а (*бярэ Алену і выходзіць зь ей з хаты*).

Е ў к а. Што гэта? Юлька як быццам нешта дала Алене, — ну, ну!
Папомніш жа ты гэта сабе!

Зъява III

Е ў к а (*адна*). Ха, ха, ха... як высахла Алена сабе! Не памрэць! А такі з голаду пойдзе, і ўжо раз урэшце пазбудуся з хаты гэтай завалок! Зь Юлькай зараз, сягоныня яшчэ, скончу; зараз прыдзе пікар у сваты, і тагды канец зробім. А пасъля... гм... гэта то мяне, прызнацца, трохі грызе... Янка! (*а па хвілі*) прападзі яно! Што ён мне зробіць? Пэўне ж на родную матку ня кінецца, бо гэта грэх, - а я... (*Глядзіць у вакно*.) Сваты ідуць! (*Бяжыць і адчыняе дзьверы.*)

Зъява IV

Уходзіць Пётра і пікар.

П ё т р а. Пахвалёны Езус Хрыстус!

Е ў к а. На векі... Вітайце, госьці!

П ё т р а. Прышлі мы да вас па княжню для вось гэтага князя.

Е ў к а. Гэта вялікі гонар для нас бедных, але з ахвотай прыймаем.
(*Клічыць.*) Юлька, Юлька, а Юлька!

Зъява V

Е ў к а (*да Юлькі*). Прышоў тутака пан малады да цябе ў сваты, — дзе мае ж ручнікі?..

Совічка

Ю л ь к а. Мама!..

Е ў к а (*грозна*). Маўчы! Нясі ручнікі!

Ю л ь к а. Мілейшая съмерць, мамо...

Е ў к а. Кажу, ідзі і ані слова, бо...

Ю л ь к а. (*Плачыць і выбягаеть.*)

Е ў к а. Не дзівуйся, Васпан, гэта яшчэ маладое, ды дурное, ды ня ведае, дзе яе доля чакае.

П ё т р а. Вот дзяўчына, звычайна, стыдаецца... а замуж аж пішчыць...

П і с а р. Ды яно так.

Е ў к а (*кліча*). Юлька, ды нясі ж ты ўжо раз.

П ё т р а. Ня гневайцесь, кума, — мы пачакаем.

П і с а р. Ня съпешна (*ня ўспех*) — дзень вялікі.

Е ў к а. Зараз, я ўжо пайду па яе.

П ё т р а. Ось, пане пісар, штось Вам ня дужа рады.

П і с а р. От, сказаў! Дык я ж ня першы лепшы, але рахманны такі пісар.

П ё т р а. Я на Васпана мейсцы... так... такі не напіраўся б.

П і с а р. А ці ж я напіраюся? От, матка хочыць, годзіцца, — то і чаго яшчэ трэба? Юлька - дачка, яна павінна слухаць, што родная матка загадаець.

П ё т р а. Ягомасыць не рабёнак, свой разум маеш, — рабі як хочаш.

(*За сценай крык.*)

П ё т р а. Оей... Божухна — ды яна яе б'еци!

П і с а р. Ну, дык што ж! Родная матка мае права...

П ё т р а. Э... ведаецце, гэта неякая няясная справа. Я не хачу тутка і мачыць пальцаў... дык пайду сабе лепш...

П і с а р. А ну пасправуй! Як ужо прышоў, то прапала.

П ё т р а. Як то прапала? Гэта ж не кірмаш!

Зъява VI

Еўка ўводзіць Юльку і штурхаець яе па дарозе.

Е ў к а. Не дзівуйцесь, паны, гэта праз дурную скромнасць дзявоцкую!
(*Да Юлькі.*) Падавай ручнік Пётру, — ну, хутчэй! бо як я табе падам, то аж нагамі накрыешся!

Ю л ь к а. Мама, мамачка, не завязывайце мне съвету, я не хачу...

Е ў к а (*бярэць яе за руکі і цягне*). Я, матка, аддаю Вам, пане малады, яе за жонку, — бярыце, ды жывіце шчасльіва.

П і с а р. Дзякую Вам, пані-матка, будзем жыць шчасльіва. Бог дасыць!

П ё т р а (*сам да сябе*). Ну, такога сватаныня (такіх заручын) я яшчэ з роду ня бачыў. (*Да ўсіх.*) Мне ўжо тут нечага робіць. Юлечка, ня гневайся

Совічка

на мяне! Каб жа ж гэта я ведаў, якія гэта сваты, то б я тут і не паказаўся.
Бывайце здаровенькі. (*Выходзіць.*)

Юлька. Божа мой, Божа мой! Чаго толькі яны са мной не вырабляюць!..

Пісар. Не прыкідайся, Юля, усё будзе слаўна, вось толькі пажэнімся.

Еўка. Ага! Зараз такі ідзіце на "Клебанію" ды давайце на запаведзі. И я зь Юлькай прыду неўзабаве. (*Да Юлькі.*) Ідзі, зьбірайся, — пойдзеш да пробашча.

Юлька (*выходзіць і плачыць*).

Пісар. Усё гэта добра, але што ж зъ зямлёй, — пасагам?

Еўка. Так і будзе, як я сказала: усё аддам вам, калі будзеце мяне шанаваць і сама каля вас прытулюся.

Пісар. Ну, а... прымерна... паraphаваўшы... Якуб то што?

Еўка. А няхай сабе робіць, што хочыць; гэта не ягоны, а мой грунт, да яго ён ня мае права. З голаду не прападзець.

Пісар. Усё гэта добра, — толькі вясельле; але чуеш, паня-матка, гэта толькі абяцанка, — а мо', як той казаў: "тое добра, што на паперыне", ці ня лепш было б съпісаць наш угавар?

Еўка. О, о... зараз і пісаць! Чакайце, няхай выйдуць запаведзі, тады пойдзем "натарыша" і съпішам умову; ня бойцеся, ужо што я абяцала, то і дам.

Пісар. Бэ... калі так кажаце, то і добра. А цяпер, матуля, уважайце на Юльку, ды прыходзьце ў "Клебанію", бо я ўжо іду. (*Выходзіць.*)

Зъява VII

Еўка (*адна*). Усё ідзе як па маслье... Алена пойдзець упрочкі... хоць... тут, у сэрцу, якісь неспакой... (*Уларты.*) Гэ, гэ... ды каго ж я маю баяцца?.. Хто мне што зробіць?.. Я тут гаспадыня ў сваей хаце! Ого! Што мне зробяць? Няхай хто пасправуець, няхай хто мяне зачэпіць, тагды — апошняя яму гадзіна! Якуб? Ога, мелà б гэтага цялюка баяцца?... А Янка?... Гм, мо' і зусім ня вернецца, хто ведае, дзе ён, што зъ нім дзеецца. Гм... крыўда? Якая? Чы ж гэта я што чужое бяру? Сваё толькі бараню ад прыблудаў, гэта ж ня грэх... да гэтага маю права... а можа і грэх? (*думае*) э, дам папу на імшу, ды пастаўлю съвetchку перад Чудатворцам, вось і канец! Адмалюся, — чаго ж тут грызыціся? (*На дварэ чуваць гоман.*) А там што такое робіцца? (*Выглядываець праз дзьверы і адскаківаець на бок.*) Алену вядуць!.. Чуць жывясенская... Дзіўна! Мо' што сабе дрэннага зробіла? Скажуць людзі, што гэта з мае прычыны... а... (*Дзьверы адчыняюцца, Якуб вядзе Алену і Марыльку, і Пётра ўходзіць.*)

Софічка

Зъява VIII

Я к у б (з абурэньнем). Паглядзі, чартоўская баба, што ты натварыла!
Алена з голаду гібнець... Бог цябе цяжка за яе пакарае.

Е ў к а. А ці ж я ў гэтым вінавата? Ці ж я ей не казала ісьці на службу?
Чаму ж ня робіла так, як я ей казала?

Я к у б. Не таркачы ты, не мялі языком, а падай вады барджэй, чуеш?
Е ў к а. А што ж гэта я твая слуга ці наймітка, га?

П ё т р а. Ды дай жа ж, Еўка, няго ня відзіш, што чалавечына гінець?
Е ў к а. Маўчы, ты чаго сюды ўлез? Убрайся з маей хаты, я тут гаспадыня!

Пётра берыць ваду і падаець Алене.

А л е н а. Марылька!.. Дзе Марылька?..

М а р ы л ь к а. Тут я, мамачка, пры табе.

А л е н а. Бедная мая сіротка...

Я к у б. Супакойся, Алена, на, маеш вады напіся. Зараз дадуць табе хлеба. А ну, Пётра, зьбегай за хлебам да суседа, бо гэта чарапіца ня дасьць, гэта ж камень, а не чалавек. (*Пётра выходзіць.*)

А л е н а. Татачка, я ўжо не хачу... мне ўжо не да ежы... я ўміраю...

Я к у б. Ціха, дзетка, гэта яшчэ нічога...

А л е н а. Ой, Божухна... так цяжанька...

М а р ы л ь к а. Матачка, матуля...

А л е н а. Тата... На каго ж я кіну яе?

Я к у б. Ня бойся, Аленочка, нічога табе ня станеца. (*Да Еўкі.*) Паглядзі, што наробіла! І маеш ты сумлењыне?

Е ў к а. А ты не чапай майго сумлењия!

А л е н а (*плачыць*). Ой, Яначка, Яначка! Чаму ж ты кінуў мяне адну, чаму не адгукнешся!

Дзьверы адчыняюцца, убягаець Я н к а ў салдацкай адзежы, з клункам у руках.

Зъява IX

Я н к а. Алена. Дзе Алена?

Усе адступаюцца, Еўка напужаная.

Я н к а (*да Алены*). Божа... Што гэта за няшчасьце? Аленочка, што табе зробілася? Мая ты бедная жоначка, замучалі цябе... А я, нешчасльівы, ня мог барджэй прыехаць, бо ляжаў ранены ў шпіталі...

А л е н а (*усыміхаецца*). Яначка, Яначка...

Я н к а. Алена, Алена! Мая ты дарагая таварышка! Я съпяшаўся, ехаў, я ляцеў птушкай, каб да цябе прыбегчы... Ой, не спадзеяўся я так цябе знайсыці.

Софічка

Але ня бойся, цяпер усё паправіцца. (*Да Еўкі.*) Мама! І Вы такая матка?.. Гадзіна бы гэтага ня зробіла.

Е ў к а. Гэдак? То ты такі сын? То ты гэтак з маткай вітаешся! га!

Я н к а. Нягож Вы матка? Я меў бы з Вамі вітацца? (*Упадае ў плач.*)

Ох, я бедны сірата, я ўжо ня маю маткі... (*Адварачываецца ад Еўкі.*)

П ё т р а. Ды перастань, Янка! Грэх так плакаць, Бог з табой!

Я н к а (*берыць Марыльку за ручку*). Марылька, бедная мая дачушка. (*Цалуе...*)

Е ў к а (*да сябе*). Штосьці мне... тут (*паказывае на сэрца*) залідала, ... але... пэўне ня кінецца на родную матку...

Я н к а (*да Якуба*). Тата, Вы былі добры для Алены; мaeце тут крыху гроши, што мне за Георгія далі, памажыце наняць мне хурманку, ды забраць адгэтуль Алену. Мы пойдзем у съвет, куды вочы павядуць, куды ногі панясуць, абы толькі як найдальш ад гэтага... пекла, бо баюся... граху... Памажыце мне вынесыці адсюль бедную маю жонку, бо не хачу, каб глядзела на свайго ворага заклятага (*выводзіць Алену, усе выходзяць*).

Е ў к а (*застаецца адна, аглядываецца на дзьверы*). Ужо забраліся... Чаго ж мне страшна (*жагнаецца*)... Іж як пачарнела з голаду... страшна... я ж хацела толькі яе пазбыцца... а што ж я вінавата? Дык жа ж яшчэ не памёрла... (*аглядаецца*)... з голаду млела, з жалю... да мяне... Божухна... Алена, даруй мне, я не прагнула табе благога... ты ўсё маўчала... (*Па хвілі*) I чаго ж я хачу, што гукаю? Юлька будзе багацейшая... Юлька? Юлька? А як ды і яна мяне праклянець за тое, што сілую яе ісьці за нялюбą? Янка пракляў мяне і Юльку страчу? О! (*Хапаецца за сэрца*) Тут нешта баліць... нешта цісьнець... гэта Боская кара...

Адмалюся... Куплю съвечку... Дам на царкву, — можа палягчэнець...

Куртына спадаець.

Акт III

Хата Я н к і. Дзьверы зашчэплены, у сярэдзіне налева ваконца,
направа накрыты стол, на ім хлеб, - за столом
на лаўцы сядзіць М а р ы л ь к а. Я н к а стаіць пры вакне.

Зъява I

Я н к а і М а р ы л ь к а.

Я н к а. Ужо год мінуў, як я завярнуўся. Сягоныня съяты вечар - Куцьця... зараз гвездачка пакажаецца на небе... на сяле зачынаюць каляды; усюды радасцю, усюды вясельле ў сям'і... а ў мяне... так пуста і маркотна...

Свічка

Святы вечар!.. Абхадзіў я яго калісьці... з Аленай першы і апошні раз... Потым у акопах... Кроў лілася рэкамі... чуваліся стогны і енкі раненых... За аплатац служыў мне цвёрды, чорны сухар... на пастэрку ігралі нам гарматы... Сэрца на кускі рвалася ў грудзёх ад думак аб роднай хаце, ад ей — Алене дарагэныкай, ад дачушцы роднай... Горкімі, крывавымі съязьмі плакаў я па родным сяле, па сваей хаце... Ірваўся душой да сваіх... І вырваўся. Ехаў з надзеяй, спадзяваўся, што слонейка зас্বеціц над майм жыцьцём... а знайшоў!.. Божа, Божа! жонку мне замучылі на съмерць... І вось цяпер я зноў адзін, з рабёнкам, каля мяне пуста, зноў туга сэрца абнімае... І гэта мне наробіла родная матка... родная матка... замучыла мне жонку... узяла ад мяне палавіну душы... ах... Божа, Божа ратуй мяне ад граху. (*Заламывае руки*). Што цяпер варты маё жыцьцё? (*Аглядзеуца*.) Марылька, гэта ж мой рабёнак, мая залатая дачушка... для яе, для яе яшчэ мушу жыць!..

М а р ы л ь к а . Тата, а маму ўзялі... ужо ня прыйдзе?

Я н к а . Ах, Марылька, дзевачка ты мая... ужо няма нашай матулі, узялі яе, закапалі ў сырную зямлю, — яе душа там у Бозі, — высока, яна спаглядаець на нас.

М а р ы л ь к а (*углідаеуца ў высі*). Дзе? дзе? Я яе ня бачу!

Я н к а . Ня бачыш і не пабачыш, бо яе ўжо цяпер няможна бачыць, яна цяпер там, - (*паказываеуць на неба*) высока - у Бозі - з анёлкамі разам...

М а р ы л ь к а . Матачка высока ў Бозі... там на зорках... праўда? А прыдзе калі?

Я н к а . Ох, каб ды прышла... Каб яе яшчэ хоць пабачыць. (*Уздыхае*.) Алена, Алена! ты ўжо ў Бога... спаглянь тут на нас, бедных сірот (*спускае галаву і абцірае сълёзы*).

М а р ы л ь к а . Татуля... а ўжо зорка ўзышла? Ужо можна куцьцю есьць?

Я н к а . Узышла ўжо, зараз будзем вячэраць. Перажагнайся, Марылька, змоў за мной... пацеры за душу мамуньці... (*Кленчаць, мовяць "Анёл Паньскі"*.)

Я н к а (*устае бярэ акраеу хлеба, абціраеу сълёзы, кроіць і дае кусок Марылі*). На, мая ты дачушка, гэта Божы дар! Тата ня мае лепшага, бо мы дужа і дужа бедныя...

М а р ы л ь к а . А куцьці ня будзе?

Я н к а . Ня будзе дзетка! На другі год — то ўжо дам табе і куцьці. (*Кладзе кусок хлеба на пустое мейсцу*.) Алена, і аб табе не забыліся. Спаглянь на нас. Мо' твой дух тутка блізка — можа тут пры нас стаіць...

Чуваць лёгкі стук у дзъверы.

Слів'язь

Я н к а. Хто гэта можа быць цяпер, гэтак позна, калі цяпер усе сядзяць пры святой вячэры?

М а р ы л ь к а. Тата! Я баюся... нехта стукае...

Я н к а. Гэта можа мышка гдзе скрабецца, — ня бойся дачушка.

М а р ы л ь к а (*туліца да Янкі*). Тата, так чагось цёмна за вакном...

Я н к а. Гэта чорная ночка абняла зямельку, ды слонейка схавалася за гарамі, вось і цёмна стала на съвеце (*да сябе*)... як у маей души.

М а р ы л ь к а. Нешта так маркотна... я баюся...

Я н к а. Маё ты золатка, ня бойся нічога... (*Туліць яе да сябе, у тым зноў чуваць стук.*)

М а р ы л ь к а. Вось зноў нешта стукаець, можа гэта матуля?

Я н к а. Табе прычулася. (*Слухаець.*) Хто там?

Г о л а с. Я, Юлька, адчыні ж скарэй! (*Янка бяжыць хутка і адчыняеце дзвіверы. Уходзіць Юлька, бледная, па старэўшы.*)

Зъява II

Я н к а (*зъдзіўлены*). Юлечка! Сястрыца! Ты? уночы? да мяне?..

Ю л ь к а. Так, браток мой, да цябе, але... (*Неспакойна.*)

Я н к а. Што сталася, Юлька?

Ю л ь к а. Яначка, брацітка... Я тут не адна... (*Адчыняеце дзвіверы, уходзіць Якуб і вядзеце памалу Еўку і садзіць яе на лаўку.*)

Я н к а (*глядзіць зъдзіўлены, паслья моршчыць лоб і грозна прастаеца*).
Ю л ь к а. Янка! Браток! помні... грэх... гэта ж матка, умірае...

Е ў к а. Яначка, Яначка... я прыехала... не магла...

Я н к а. І чаго ж Вы яшчэ хочаце ад мяне тутка ў святы вечар?..

Е ў к а. Я... ужо над магілай... Янка, сынок, даруй мне... (*Янка маўчыць.*)

Я к у б (*абціраеце сълёзы*). Янка, гэта ж твая родная матка! Глянь, сама прыходзіць... Адпусыціся... Ня будзь як каменны... Грэх...

Е ў к а. Я... не магу сканаць... з грахом на души... я ўжо спавядалася... учора... Янка!.. Бог цяжка мяне... пакараў... глянь на мяне... ужо жыцьця ў мяне... так, як і няма... грызота не дае супакою... жыцьцё загубіла... Яначка... правінілася... страшэнна...

Я н к а (*засланяе вочы*). Божа мой, Божа — памажы мне!

Е ў к а. Я... ад съмерці Алены... ня мела хвілі... супакою... Бог мяне... Караець... І Юльку я змарнавала... аддала за п'яніцу... прапіў усё... і заліўся... на съмерць... Кара Божая... Юлька мне... даравала... Юля... падыйдзі... ось так — блізка — блізюсенька... гэтак лягчэй мне. (*Юлька кленчыць каля Еўкі і кладзеце галаву ей на калені.*)

Я к у б. Ой, Бог цярплівы, але і справядлівы.

Ю л ь к а. Татачка, перастань! Я ўжо ўсё даравала, — я даўнейшая

Софічка

Юлька. Матачка, супакойся!

Я н к а (*абціраець сълёзы*).

Е ў к а. Янка... чуеш, сынок?.. Усе мне даравалі... а ты... ня хочаш?.. Я без твайго слова. не магу... не магу сканаць... мне страшна... Суд Божы... ах... я твая матка...

Я н к а (*борацца сам з сабой*).

Е ў к а. Я ўчыніла табе страшную крыўду... я ведаю... бачыш... я признаюся... аднача... даруй, даруй мне Янчка. Сягоныя Хрыстус нарадзіўся... і мне выбачыў... выбач і ты, Янчка... (*Плачыць.*) Янучок... падыйдзі, глянь на сваю матку,,, скажы хоць слоўца!..

Я н к а (*падходзіць на крок да Еўкі*). Мама!.. (*Да сябе.*) Штосьці за горла цісьнець, Божа, Божа — памажы...

Е ў к а. Ох!.. Мне нешта цісьнець... у грудзёх... (*аддыхаець цяжка*) ужо... ужо... збліжаецца... страшна... Божа — не пакінь мяне...

Я н к а. Мама... я маме...

Е ў к а. Конч... Янчка... Конч сі а, вай, бо мне зімна... Касцянею... ужо ўсё чорна ў вачах... нешта душыць...

Я н к а. Няхай Вам Бог даруець усё, як я Вам ад сэрца дарую.

Е ў к а. Сынок мой!

Я н к а (*кленчиць побач зь Юлькай*).

Е ў к а. Божа... Божа... благаславі ім, наградзі... а мне... ... будзь... ... міла... сэр... ным... (*гаворыць гэта штораз цішэй, цішэй, а на апошнім слове апускае галаву - УМІРАЕ*).

У с е (*плачуць*).

Я к у б. Ужо канец, Бог міласэрны ня даў загінуць грэшнай душэ; ужо цяпер яна на судзе...

Я н к а . Няхай ей Бог усё забудзець і даруець, — столькі благога, столькі крыўды...

Ю л ь к а. Янчка, забудзся і ты — ужо яна ў Бога, ня нашае дзела яе судзіць, гэта ж родная матка наша... Памолімся за яе душу, — няхай Бог будзе ей міласэрным.

У с е

кленчаць і мовяць "Анёл Панскі".

Канец

4. IV. 1917. Друя.

Тэкст падрыхтавалі да друку Я. Трацяк і Ю. Паціпа.

"...ЧАЛАВЕКАМ БЫЎ ЁН ПРОСТЫМ"

*Дай жа Божа, каб скарэй адчыніліся
вочы нашаму Беларусу і каб ён скарэй
зразумеў, чаго яму найбольш і за ўсё пільней
патрэба!*

Пётра Просты

Можа і з гэтай нагоды Ільдэфонс Бобіч узяў сабе псеўданім Пётра Просты, а можа таму, што ў дарэвалюцыйныя часы вельмі часта ўжывалі псеўданімы, каб пазьбегнуць прыкрасыця ў ад уладаў, ды каб "падкрэсліць сацыяльны кірунак сваёй творчай дзеянасьці, сувязь яе з жыцьцём народа (напрыклад П. Просты, З. Бядуля, Беларус і.д.)", як тлумачыць аўтар прадмовы да зборніка "Беларуская дакастрычніцкая проза" (Мн., 1965) В.В. Барысенка. Згадвае ён Пётру Простага і пры іншай нагодзе: "У беларускай прозе значнае месца займае алегарычнае апавяданье. Яно распрацоўала самыя розныя і актуальныя праблемы. Так, пытаныям сацыяльнай няроўнасьці, жорсткага нацыянальнага і сацыяльнага ўціску, рэвалюцыйна-вызваленчай барацьбе народа прысьвежаны лепшыя празаічныя алегорыі П. Простага "Воля", Ядвігіна Ш. "Павук", Цёткі "Прысяга над крыавымі разорамі", У. Галубка "Навальніца", Я. Коласа "У балоце", М. Багдановіча "Музыка" і інш." (тамсама. С. 9).

Гэта, бадай што, быў апошні ўспамін у беларускай савецкай літаратурнай крытыцы пра Пётру Простага, а звесткі аб ім у каментары да вышэйзгаданага зборніка зъмяшчаюцца ў адзін радок: "Псеўданім невядомага аўтара, які друкаваўся ў "Нашай ніве" (С. 413). Праўда яшчэ вельмі сьціпла і ў шэрагу малавядомых аўтараў згадаў П. Простага Алег Лойка ў сваёй двухтомнай працы "Гісторыя беларускай літаратуры" (Мн., 1989. Ч. 2. С. 52): "Асноўныя тэмы яе (беларускай масавай прозы пачатку стагоддзя – Я. Т.) – жыцьцё дарэвалюцыйнай вёскі, цяжкая нядоля чалавека працы, яго мары аб лепшым жыцьці (апавяданьні П. Беларуса "У кузні", Л. Гвазда "Цмок", П. Простага "Сылёзы", Н. Бываеўскага "Перад раніцаю"). Пералічаныя творы Алег Лойка харектарызуе як "прозу малых форм: бытавых замалёвак, пейзажных эцюдаў, дыялогаў, кароткіх сюжэтных апавяданьняў" (тамсама. С. 52). Такія творы нібы складалі асобны жанр у літаратуре – абрэзкі (згадаем "Абрэзкі" Зымітрака Бядулі).

З гэтага жанру і пачынаў Пётра Просты сваю літаратурную дзеянасьць. Першы абрэзок "Сылёзы" ("Наша Ніва". 1907. № 4) быў накіраваны супраць сацыяльнай несправядлівасці. Аўтар, на фоне бездухоўнасці і абыякавасці тых, хто цешыцца ў палацах, паказаў чуласць і дабразычлівасць бедных людзей. Ня могуць не крануць радкі Пётры Простага з абрэзка "Воля": "Цяжкая твая доля, бедны мужык! Доўгія вякі нясеши ты свой нялёгкі крыж!.. Але прыйдзе гадзіна – і ты парвеш кайданы, у катарыя закавалі цябе твае мучыцелі, і высока падымеш свой штандар за свабодную працу, за лепшую долю, за новае, свабоднае жыцьцё!.." ("Наша Ніва". 1907. № 5).

Тэм: мужыка-беларуса, вера ў яго лепшую долю, абуджэнне яго съядомасці была галоўнай тэмай творчасці ў тагачаснай літаратуре. Да гэтай тэмам звязаліся ня толькі будучыя класікі беларускай літаратуры, але і тыя, хто рабіў першыя крокі ў ёй і ўсведамляў сябе беларусам.

Совічча

Так, першыя творы Пётры Простага з'явіліся ў 1907 годзе. Было тады аўтару 17 гадоў. Вучыўся ён у гімназіі ў горадзе Коўне. Ня зроблены яшчэ канчаткова выбар: кім быць, чаму прысьвяціць сваё жыццё; малады хлопец стаяў на раздарожкы і шукаў сябе ў літаратуры. Мы пераконваемся, што гэта былі пасьпяховыя пошуки. Сьведчаньнем таму і яго "Абрэзкі", што былі перакладзеныя на ўкраінскую мову і друкаваліся ў штотомесячніку "Украінська хата" (выходзіў у 1909-1914 гг. у Кіеве), а "Грамадскій голос" (Львів. № 8) з'ямысьці ю яго апавяданьне "Скарб".

Згадваў Пётру Простага і Сяргей Палуян у артыкуле "Беларуская літаратура ў 1909 годзе": "Пётра прости даў адну зь лепшых рэчаў таго года – "Абрэзкі" – ды і затрымаўся на гэтым. Два другія яго апавяданьні – перасказы: адзін з Гарбунова-Пасадава з народных вуснаў" (Сяргей Палуян. Лісты ў будучыню. Мн. 1986).

Чаму аўтар "затрымаўся на гэтым" можна растлумачыць тым, што Ільдэфонс Бобіч выбраў сабе дарогу: адчуў пакліканье службы Богу і ад 1909 года навучаецца ў Віленскай каталіцкай духоўнай семінарыі. Тут ён яшчэ больш зацікавіўся беларускім адраджэнскім рухам, уваходзіць у склад беларускага гуртка семінарыі, удзельнікам якога ў часы вучобы былі маладыя клерыкі: Міхал Пятроўскі, Андрэй Цікота, Віктар Шутовіч, Вінцэнт Гадлеўскі, Язэп Германовіч, Кастусь Стаповіч ды іншыя. Усе яны сталі пазней вядомымі дзеячамі нацыянальнага адраджэння Заходняе Беларусі.

У 1911 годзе Ільдэфонса Бобіча накіравалі на далейшыя студыі ў Рым у Папскі ўніверсітэт. Там, у Рыме, ён шырока пропагандаваў беларускую справу і тады ўжо атрымаў багаславеніне ад папы рымскага Піўса ХХ для першай каталіцкай беларускай газеты ў Вільні "Беларус" (першы нумар выйшаў 13.01.1913 года).

У "Беларусе" зредку з'яўляліся творы і Пятры Простага. Не абыйшоў іх сваёй увагай і Максім Багдановіч. Пры пераважна адмоўным стаўленіні да мастацкіх вартасцяў пазіі ў гэтай газеце, Максім Багдановіч між іншымі зауважыў: "У аднаго толькі П. Простага ёсьць праўдзівая здольнасць. Галоўная вартасць яго – у стройным разъвіцці думкі ды ў съціснутасці і гучнасці мовы, надзвычайна пекнай па сваему складу. Але надрукаваў ён усяго 2-3 рэчы, ды і тыя былі невялічкія". (Максім Багдановіч. П. зб. т. Т. 2. С. 228).

І Сяргей Палуян і Максім Багдановіч падштурхоўвалі таленавітага літаратара да больш актыўнае творчасці, а яна і сапраўды была нешматлікая. Можна пералічыць мастацкія і публіцыстычныя тэксты Пётры Простага, якія былі надрукаваны ў "Нашай Ніве" (1907. № 4,5; 1908. № 13; 1909. № 13-14, 19, 21; 1910. № 11), у газеце "Беларус" (1913. № 16, 25, 39; 1914. № 1, 2, 4), у "Нашай думцы" (1921. № 2), у "Беларускіх ведамасцях" (1921. № 8) ды інш. Характэрна для гэтых твораў імкненіне аўтара зазірнуць у глыбіню народнае душы, разуменіне патрэбы і съцвярджэння абавязковасці духоўнага і нацыянальнага адраджэння народу, разлігінасць і філасофічнасць.

У 1914 годзе асобным выданьнем выйшла кніжачка П. Простага "Нашто беларусам газеты". У ёй аўтар грунтоўна і пераканаўча тлумачыць патрэбу беларускамоўнага друку. На яго думку, газета – "гэта ня толькі крыніца розных ведаў, парадаў, розная інфармацыя, але і школа выхаванья і шлях да прасьветы". Праблемы, якія закрануў аўтар больш за 80 гадоў таму назад, ня страцілі сваёй актуальнасці і злабадзённасці. Ня лішнім будзе нагадаць іх сёньня:

"Але бываюць і такія газеты, што (...) патаемна падкопываюць у чалавеку ўсе съвятыя цноты і здаровыя засады. Яны ўсё толькі аб зямлі яму гутарку вядуць, аб яго цялесных патрэбах, як быццам чалавек быў толькі для зямлі створаны і ня меў ніякіх вышэйших мэт. Такія газеты часта-густа надта шкодны маюць уплыў на душу чалавека, і дзеля гэтага самага ня можна ім верыць і трэба заўсім іх ня браць у рукі. Тыя, што іх выдаюць, часта маюць іншую мэту, не праўдзівае дабро свайго народу. Яны абаламучваюць простых, лёгкаверных чытароў сваіх, зводзячы іх абяцанкамі раю на зямлі, прывучваюць думаць і

Совічча з

рупіцца аб целе, а забываюць зусім аб Богу і аб души сваёй несьмяротнай.

Усе мы няраз чулі евангелічнае апавяданье аб ваўку, каторы, каб ня быць пазнаным ад пастуха і тым лягчэй спуставаць аўтарнік, надзявае на сябе аўчынку. Вось гэтак робяць і людзі, каторыя шыраць гэткія здрадлівяя газеты, і яны ўбіраюцца ў бліскучую адзежу пекных абяцанак, і простиляюць людзі ім вераць, адчыняюць ім насьцеж дзьверы сваёй души, здаецца ўсё добра, – а глядзі! і неспасцеражэсься, як табе столькі шкоды наробяць, што і паправіць трудна!

І для адраджэння народу такія газеты ня многа памогуць, бо пачынаць вялікую справу адраджэння бяз Бога – гэта тое самае, што будаваць дом на пяску, без трывалых фундаментаў і падпор. Наш народ дагэтуль заўсёды быў рэлігійны, не выракаўся ніколі сваёй Веры, ня раз кроў сваю за яе праліваў – за тое ён датрываў аж дагэтуль, і нікія буры яго не змаглі. Калі ён і надалі астанецца верным Богу і касцёлу і Веру съятую будзе шанаваць, як свой найвялікшы скарб, Бог яго пэўне не пакіне і паможа адваяваць сабе лепшую долю!

Беларускі Народзе! Съцеражы сваёй Веры і свайго сумленья!

І такіх газет нельга нам чытаць і мець штокольвек зь імі супольнага; каторыя съмлююцца з мовы нашай і нашай зямлі, каторыя ніякай ня маюць пашаны для нашай грамадзянскай працы, стараюцца яе асьмяшыць і зьнявець; каторыя дзяцей Беларускай Зямлі замест таго, каб заахвоціць і павучыць, як узяцца да агульнай работы, стараюцца толькі запужаць ураеннымі страхамі і рознымі абяцанкамі перацягваюць на сваю старану; каторыя сеюць зерне нязгоды між сынамі аднэй Маткі – Беларусі, каб іх аслабіць і зьвясьці з дарогі вялікіх абавязкаў служэння Бацькаўшчыне і братом. Шчырыя прыяцелі нашага народу так пісаць ня будуць, – гэта работа ворагаў нашых, а зь імі, найлепш і не зыходзіцца. (С. 12-13).

Дай Божа, каб скарэй адчыніліся вочы нашаму Беларусу і каб ён скарэй зразумеў, чаго яму найбольш і за ўсё пільней патрэба!" (С. 15).

Растлумачыць гэтamu цёмнаму і забітаму чужым прыгнётам беларусу, "чаго яму найбольш і за ўсё пільней патрэба" бе ло галоўнаю мэтай творчасці і жыцьця Пётры Простага – Ільдэфонса Бобіча.

Пасьля вяртання з Рыма (1913 г.) Ільдэфонс Бобіч скончыў навучанье ў Віленскай духоўнай семінары і 27.07.1915 г. быў пасвячаны ў съвтары. Паміж 1915 і 1919 гадамі адсутнічаюць у тагачасным друку яго творы. Магчыма ў души маладога съвтара адбывалася змаганье паміж літаратарам Пётрым Простым і съвтаром Ільдэфонсам Бобічам. Час паз' ^{тады} ~~тады~~ ^{закінчыў} ~~закінчыў~~, што перамог усё ж такі съвтар, але застаўся ў рукапісах адзін цудоўны твор, яскравае съведчанье супольнай творчасці і таленавітага пісьменніка і супраўднага хрысьціяніна, багаслова. Гэта п'еса "Съвякроўка". У ёй аўтар ня толькі пацьвердзіў слова Максіма Багдановіча, але пайшоў далей – у выніку атрымалася драма, такая нетыповая сваёю тэматыкай і нязвыклай сваёю ідэяй. Безумоўна, тут адчуваецца рука каталіцкага съвтара. П'еса, пранятая хрысьціянскімі прынцыпамі несупраціўлення злу і сіле. Аўтар не асуджае пакорлівасць перад злом, а сваіх герояў у сутыкненьні з ім надзяляе цярпеньнем і спадзяваньнем на лепшае. Адсюль героі робяцца бездапаможнымі і індыферэнтымі, ня здольнымі да актыўнага і катэгарычнага выступу супраць зла. Хацеў таго аўтар ці не, але ўскосна ён крануў вельмі далікатны і супярэчлівы, на першы погляд, матыў, – матыў патураныя злу, што, вядома, абыстрала яшчэ больш драматычную ситуацыю ў п'есе, і яна ад гэтага толькі выйграла. Але, зь іншага боку, магчыма дзеля гэтага матыву аўтар не съпяшаўся абнародаваць свой твор. У п'есе зло пашыраецца ды множыцца і вырашае па-свойму лёсы бліжніх. У выніку "прамень" съвятла гас্তне, а канфліктную ситуацыю вырашае сам Бог, х.і. карае Зло. Але гэта нікога ня робіць шчаслівымі. І тут аўтар съцвярджае галоўную ідэю твора, – ідэю адпушчэння і дараваньня грахоў сваіх бліжнім. Усё было б добра, калі б злу не патуралі тыповыя беларускія харктыры:

Світязь

згода, паслушэнства пакорлівасьць, дагодлівасьць, цярпеньне, дабравольнае прыйманьне пакут і празъмерная надзея на некага... Але гэтыя ўсе рысы (апроч апошняе) зьяўляюцца высокімі цнотамі хрысьціянскае маралі. Хрысьціяне, аднак, ня толькі павінны падстаўляць шчокі, але і весьці актыўнае змаганьне супраць сілаў цемры, "супраць духаў злосці паднябёсных" (Эф. 6. 12). Зразумела, што аўтар ставіў перад сабою іншую мэту, але нельга не заўважыць наогул у нашай гісторыі і тое, што, як напачатку стагоддзя, так і ў пазнейшых часах, змаганьне "супраць духаў злосці" было ў значнай ступені сярод хрысьціянаў паслаблена. У выніку ж, магчыма, і наш народ мае тое, што мае. Зь іншага боку, народ сам праз сваю пасіўнасць не заўсёды быў актыўны ў змаганьні. А вось зразумець, дзе і якія сілы, – таксама пільная патрэба беларуса. І яе сьвятар Ільдэфонс Бобіч тлумачыў яго толькі сваімі творамі, але і прамовамі, казанямі, малітвамі. Адметнасцю яго сьвятарскаяе працы былі беларускамоўныя багаслужбы. Не заставаўся ён і наўзбоч практычных захадаў беларускіх сьвятароў у нацыянальна-адраджэнскай справе. Так, разам з Уладзіславам Талочкам і Адамам Станкевічам Бобіч уваходзіць у склад арганізацыйнага камітэту з'езду ксяндзоў-беларусаў, які адбыўся 12-13 ліпеня 1921 года ў Вільні. На з'ездзе ён зачытаў рэферат: "Аб беларускім рэлігійным выдавецтве".

Разам з тым Ільдэфонс Бобіч выступае ў друку з артыкуламі багаслоўскага характеру, з патрабаваньнямі канечнасці рэлігійнага жыцця для беларусаў.

Працаваць прыходзілася Ільдэфонсу Бобічу ў розных прыходах: вікарам у Друі, пробашчам у Ідолыцы, вікарам пры Віленскай катэдры і адначасна да 1923 года настаўнікам у Віленскай беларускай гімназіі. У 1921-1922 гадох ён выдае вельмі каштоўную і патрэбную працу ў трох кніжках пад назовам "Нядзельныя эвангеліі і навукі". Былі нечаканыя праблемы і перашкоды з боку польскіх рэлігійных уладаў пры надрукаваньні гэтай працы (Гл.: Кс. Ад. Станкевіч. Родная мова ў сьвятынях. 1929. С. 140). За ту працу польскае шавіністычнае духавенства доўга не пакідала ў супакоі Ільдэфонса Бобіча. Далейшыя звесткі пра яго жыццё вельмі скрубы. Вядома, што зь Вільні Бобіча неўзабаве выслалі ў Германовічы на пасаду пробашча, а затым пробашчам і дэканам у мястэчка Іўе. У гэты час ён, загнаны рэлігійнымі ўладамі, адыходзіць ад чыннай беларускай дзейнасці. Але памылковым было б лічыць, што Ільдэфонса Бобіча зламалі, пераканалі альбо запалохалі. У 1941 годзе ён напісаў два тамы беларускамоўных казаняў: адзін пад назовам "Роднае слова ў касьцёле", другі – "Навучайце ўсе народы". Маніўся напісаць яшчэ чатыры кнігі. Працаваў над імі, але турэмнае зняволен'не пры нямецкай акупацыі перашкодзіла зьдзяйсьненню задуманага. Ненадрукаваная дасюль і яго багаслоўская праца пра малітву "Ойча наш". Як бачым, Ільдэфонс Бобіч пісаў, і пісаў яна мала, бо верыў, што рана ці позна творы яго спатрэбяцца людзям. І "Нядзельныя эвангеліі і навукі" і вышэйпералічаныя тэалягічныя кнігі маглі быць падручнікамі для беларускага духавенства...

Вось толькі ці думаў Ільдэфонс Бобіч пра тое, што некалі ўзынікне праблема адшукаць гэтыя вельмі і вельмі патрэбныя сёньня працы.

Ільдэфонс Бобіч нарадзіўся 22 студзеня 1890 года ў вёсцы Дзедзіна, Браслаўскага павета ў сям'і небагатага беларускага селяніна, сёлета былі 105-я ўгодкі з дня яго нараджэння. Пасьля турэмнага зняволен'ня ў 1940-ых гадох ксёндз занядужаў і 28 красавіка 1944 года яго ня стала. Пахаваны ў мястэчку Іўе каля касьцёла.

Жывуць у Іўе людзі, якія помніць Ільдэфонса Бобіча. Юзаф Юркевіч шмат гадоў працаваў у касьцёле побач зь сьвятаром Бобічам, дапамагаў яму: "А кнігі ў яго было колькі... розных, – расказваў Ю. Юркевіч, – сам пісаў нешта... вершы складаў, нас вучыў вершам. Дарэчы, паслухайце:

*Я не зайздрошчу нідзе і нікому,
Крый мяне, Божа!.. Крый мяне Божа!..*

Савіччо

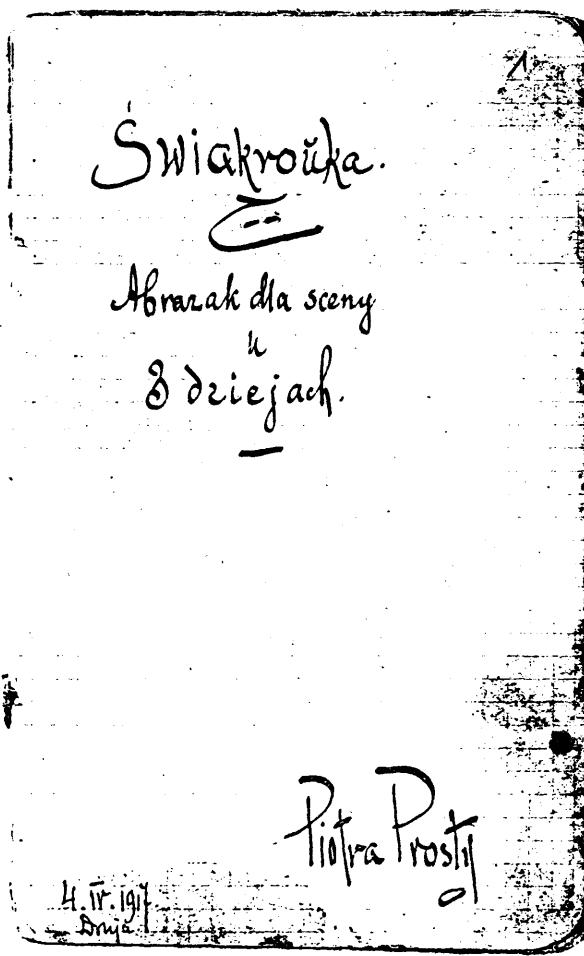
Толькі адному зайздрошчу, панове,
Хто добра пісаці ўмее і можа.

Дайце мне пёры, дайце мне карту,
Наўчэце пёрам вадзіць як трэба.
Так бы пісаў я, так бы літаў я
Быццам па цёмнаму небу!

Сьпісаў бы відокі я цэлага съвету –
Як кожны пекны, кожны адменны!..
А зараз хутка марнею ўлету,
Бо не вучоны, бо не пісьменны.

Гэта ён сам склаў. Што вам яшчэ расказаць пра Бобіча? – перапытвае Юзаф Юркевіч,
– Добрым ён быў ксяндзом, і гаварыў па-просту і чалавекам быў ён простым".

Янка Трацяк

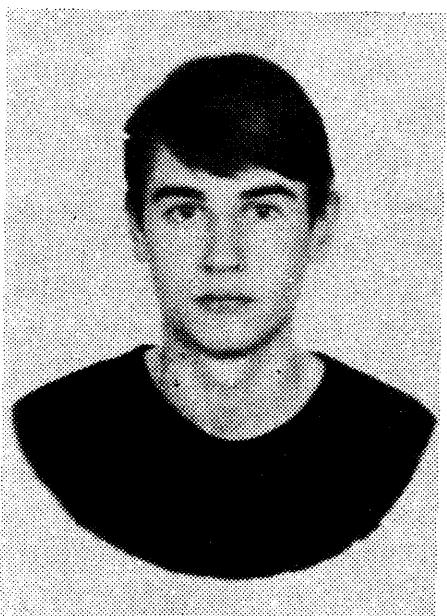

Тытульны ліст рукапісу
"Свякроўкі".

Касьцёл у Іўі, у якім
служыў і каля якога
пахаваны І. Бобіч.

ПОСТАЦІ

Зыміцер Крывашэй

Зыміцер Крывашэй гісторык, працуе настаўнікам у Бераставіцкім раёне. Гэтае эсэ – яго першая публікацыя, якую аўтар прысьвяціў 480-ым угодкам Мікалая Радзівіла Чорнага, вялікага патрыёта, буйнога дзяржаўнага дзеяча, прыхільніка рэфармацыі.

ЧАКАНЬНЕ

Кожны, хто живе, пойдзе.
Бесьсьмяротны толькі той,
Хто славу добрую
Пры жыцьці знайдзе.

Саадзі.

Ціхая і па-летняму цёплая ноч. Адная з тых, што яшчэ бываюць на пачатку восені. У высокім-высокім небе мігацяць зоркі, а сярод іх павольна плыве, пазіраючы на сонны съвет людзей, залаты дыск манеты з профілем невядомага ўладцы: ці то караля, ці султана, а можа Стваральніка. У гэты бліскучы кружок углядаецца адзінокі чалавек. Ужо даўно змоўклі галасы жыхароў Бярэсця, і зьніклі ў поцемках вартаўнікі замка, а гэты барадаты чалавек усё ня ідзе ў пакоі, аб нечым сумна думае і перабірае губамі, быццам гаворыць. Гэта другая асона ў Вялікім княстве Літоўскім – віленскі ваявода, троцкі кашталян, канцлер Княства Мікалай Радзівіл Чорны.

А на дварэ канец верасьня 1564 года.

Князь глядзіць на месяц і зоркі ўжо ня першую ноч запар, быццам чакае, што яны паведаюць нейкую вельмі важную навіну, адкажуць на пытаныне, якое не дае князю спакойна есьці і спаць, якое трymае яго ў вечным страсе і клопаце. Радзівіл думае пра свайго сына Мікалая Хрыстафора Сіротку. Магчыма, у далёкім Страстбурзе такая ж ціхая

Сыбічая

ноч, і яго сын ужо даўно бесклапотна съпіць, а можа... Не! Пра тое лепш ня думаць. Але ж, калі ня маеш вестак, дык толькі дрэннае прыходзіць у галаву. Ну вось, ізноў уздрыгнулася сэрца, па целе прабегла хваля жару, і на лобе выступіў пот. Можа... яго ўжо няма ў горадзе?! Магчыма ён у палоне ў шведаў. Яшчэ ў канцы жніўня дайшлі да Радзівіла чуткі, што шведзкі кароль Эрык XIV імкнецца выкупіць свайго хаўрусьніка, князя мекленбургскага Крыштафа з польскага палону і дзеля гэтага пастановіў здабыць колькі радавітых падданцаў польскага караля, каб паслья абмяняць на Крыштафа. Сярод меркаваных палонных і Сіротка, які вучыцца ўуніверсітэце Страсбурга.

"Так, невясёлы пачатак восені", — цяжка ўздыхае князь і накіроўваецца ў замак. Там ён становіцца ля акна і, не зьвяртаючы ўвагі на болі ў суставах, застаецца на нагах. Радзівіл хвсры на падагру, лячэнне націранынем іртуцьцю, насуперак абязаныям лекараў, чамусьці пагаршае здароўе. Князя ахапіла балючае адчуванье адзіноты і бездапаможнасці. У 1562 годзе памерла яго каханая жонка, зь якой ён пражыў чатырнаццаць гадоў, Аліжбета Шыдлавіцкая, дачка кракаўскага кашталяна і канцлера кароннага — на час замужжа мела пятнаццаць гадоў. Трыццацігадовому Мікалаю Радзівілу здавалася ў той час, што яна будзе яму першаю апораю на старасці і надоўга перажыве свайго мужа. Аднак..., аднак не ўсё ў жыцці адбываецца так, як плануеш. Аліжбета згасла, пакінуўшы Радзівілу толькі ўспаміны і дзяцей. Дзеці! Вось радасць жыцця. Іх шматгалосьце весяліла князя, уздымала яму настрой. Дзяцей князь меў багата: Мікалай Хрыстафор Сіротка — нарадзіўся ў 1549 годзе Аліжбета — у 1550 годзе, Соф'я Агнешка — у 1552 годзе, Ганна Магдалена — у 1553 годзе, Ян нарадзіўся ў 1554 годзе, але памёр праз колькі рокаў, Ежы — у 1556 годзе, Альбрэхт — у 1558 годзе, Станіслаў — у 1559 годзе і Крысьцін — у 1560 годзе.

Сярод чатырох сыноў толькі Мікалай Хрыстафор ужо самастойны. Менавіта ён і будзе яго спадкаемцам. Але ён нейкі кволы і худзенькі, невялічкага росту. Сын часта хварэў у дзяцінстве, дый і цяпер нездаровы. Яго Мікалай. Сынок! Сіротка. Сапраўды, адзін у невядомай далёкай краіне, сярод чужых людзей яго сын падобны да сіраты. Князь усыміхнуўся, успомніў яшчэ маленькага Мікалая Хрыстафора. Гадоў дзесяць таму Радзівіл разам з жонкай і сынам быў на вясельлі аднаго з паноў, дзе знаходзіўся і кароль Жыгімонт Аўгуст. Свята скончылася штучнымі агнямі, паглядзець на якія пабеглі ня толькі паны, але і ўсе дваровыя. Маленькі князь застаўся адзін. Стомлены кароль зайшоў адпачыць у палаты і ўбачыў там дзіцянё, яно горка плакала. Аўгуст узяў хлопчыка на рукі і, прыціснуўшы да сябе, паўтараў: "Бедны сіротка"! Гэты выраз падхапілі прыбеглыя паны. Ад тae пары і засталася за старэйшым сынам Радзівіла мянушка "Сіротка". Як добра, што гэта толькі мянушка!

Софія

**Мікалай Радзівіл
Чорны.
Рыціна
Г. Ляйбовіча.**

Радзівіл успомніў сваё дзяцінства. Яму было ўсяго сем гадоў, калі памёр бацька, троцкі кашталян Ян Мікалай. Маці Чорнага ў хуткім часе выйшла замуж, а Мікалай Чорны разам з братам Янам і сёстрамі Ганнай і Соф'яй засталіся нават без апекуна. Толькі ў 1529 годзе, калі Чорнаму было чатырнаццаць гадоў, Жыгімонт I Стары забраў дзяцей на свой каралеўскі двор у Кракаў. Чатыры гады, праведзеныя пры двары Жыгімонта Старога, шмат далі добра гарадзенскае Радзівілу. Акрамя разнастайных ведаў, будучы князь атрымаў і сябра, каралевіча Жыгімонта Аўгуста, які ў 1529 годзе на вальным сойме ў Вільні быў узведзены на пасаду вялікага князя. Аўгуст быў на пяць гадоў малодшы за Мікалая Радзівіла, але гэта не перашкаджала дзецям разам бавіць час. Як старэйшы, Мікалай заўсёды быў дарадцам ды абаронцам каралевіча і вялікага князя. Дружба, вялікая дружба! Кожны раз, як Радзівіл з сваёю шматлікаю съвітай уваходзіў у літоўскі сойм, Жыгімонт Аўгуст уставаў з трона і рабіў яму насустроч колькі крохаў, не дапускаючы, каб князь сядаў на звычайнае месца віленскага ваяводы, а вёў свайго дарадцу пад залатую павець.

Князю ўспомніўся адзін ліст з 1553 года, пісаны яму Жыгімонтам. "Ня трэба, — казаў кароль. — Т. М. мець ніякага сумненьня аб ласцы нашай. Як і заўсёды мы перад іншымі Т. М. годным, неабходным, верным

Сорбічэз

і зацлівым слугою сваім ведалі, так і назаўжды жадаем перад усімі ясьнейшу нашу ласку над асобай Т. М. паказваць, у гэтым Т. М. заўсёды без усялякага сумнення павінен быць упэўнены, бо мы асабістую думку і сэрца наша да Т. М. схілілі і, дальбог, у тым ніколі адмяніць не хацелі".

Вось і зусім нядаўна Радзівіл атрымаў ліст ад Жыгімента. "Сапраўды, – пісаў кароль, – не адчуваём мы таго, каб маглі паказаць перамену, якую ня толькі да В. М., такой вялікай радзе нашай, але і да каго-небудзь іншага з добрых і верных слуг і падданых нашых". Здаецца, нічога не зъмянілася, адно што раней Аўгуст зъвяртаўся да Чорнага "Твая Міласьць", а тут – "Ваша міласьць". Радзівіл разумеў: зъмяніўся ня толькі зварот, але і адносіны да яго. Увушшу князя прагучалі словы гаспадара, кінутыя яму на нядаўнім бельскім сойме, тады Чорны упікнуў караля, што той не паслухаў яго парады, і пачуў у адказ: "Але таксама розум маю, і асобе нашай паведамляюць, і таксама часам неабходна і нам адрознівацца меркаваньнем і бачаньнем нашым ад іншых, а не карыстацца якім іншым розумам, бо іншы можа і не бачыць лепшага". Зънявага ад гэтых слоў надоўга засталася ў души князя.

Чорны адараўся ад думак і ўгледзеўся ў далечыню. Позірк яго кіраваўся на захад. Менавіта з таго боку ён чакае свайго ганца Мікавецкага. Ад сына. Аднак дарогі не відаць. Цямрэча. Радзівіл зірнуў на неба – няведама калі і адкуль набеглі хмары. І месяц ледзь-ледзь праглядаўся праз чорна-шэрую пляму. Падняўся вецер. Кропелькі дажджу застукалі па акне. Здавалася, настрой князя перадаўся навакольлю. А Радзівіл падумаў: гэтак жа нечакана зъявіліся хмары і ў яго жыцьці.

Думкі мроіліся, выстроіваліся і ляцелі адна за адною падганяючы і наступаючы на напярэдніх. Радзівіл азіраўся на сваё блуканье па съвеце, уяўляў падзеі мінулых гадоў. Гэта цяпер ён князь Святой Рымскай Імперыі, германскага люду на Алышы і Нясьвіжы, канцлер Вялікага княства Літоўскага, віленскі ваявода, земскі маршалак, стараста берасцейскі, ковенскі, барысаўскі і шавельскі. А некалі ўсё было інакш.

Выдатная кар'ера князя пачалася з удзелу ў вальным сойме паноў - рады Вялікага княства, ў гэтым горадзе восеньню 1544 года. Радзівілу было тады дваццаць дзесяць гадоў. Перад соймам з просьбы Жыгімonta Аўгуста ён ўплываў на шляхту, абы чыніць ціск на Жыгімonta Старога і перадаць уладу на тэрыторыі княства цалкам у рукі сына. Стараныні не прайшлі марна: Аўгуст стаўся адзінаўладным гаспадаром Вялікага княства Літскага, а Чорны атрымаў ад яго годнасць земскага маршалка і ўвайшоў такім чынам у склад паноў-рады. Радзівіл на той час карыстаўся даверам і асабліваю павагаю маладога манарха.

Узрастанью палітычнага ўплыву князя дапамог раман караля зъ яго дваюраднаю сястрою Барбарай. Чорны распамянуў мінулыя падзеі:

Совічка

як яны разам з родным братам Барбары Мікалаем Рыжым высочвалі караля, як доўга чакалі яго выхаду з пакояў сястры, як тросцяся Аўгуст і даваў абяцанкі больш не прыходзіць у радзівілаўскі палац. Але, шэльма, ня змог вытрымаць – прыйшоў праз каторы час ізноў. Братом толькі гэтага і трэба было. Яны змусілі караля таемна абвянчацца з Барбараю.

Ня толькі шантаж быў сродкам падвышэння палітычнага ўплыву Радзівіла. У 1547 годзе, паслучоны па даручэнні гаспадара ў рымскага караля Фердынанда I, Радзівіл змог дабіцца ад Імператара Святой Рымскай Імперыі Карла V дыплома на княскія тытулы ня толькі для сябе і роднага брата ("на Алыцы і Нясьвіжы"), але і для Рыжага ("на Біржах і Дубінках"), а таксама – дазволу на карыстаньне тытулам князёў "на Ганёндзе і Медэлях" пасля вымерлае там у 1542 годзе лініі Радзівілаў. Гэта каштавала князю вялікіх грошай, аднак ён быў задаволены – фамілія Радзівілаў стаяла поруч са славутымі родамі Еўропы.

Наступныя два гады Радзівіл правёў у клопатах за сваю сястру Барбару. Шляхецкая апазіцыя на пётркаўскім сойме 1548 года, асьцерагаючыся пашырэння ўплыву Радзівілаў у Каралеўстве, чыніла ўсё супраць узвядзення на каралеўскі пасад Барбары. Паны прапаноўвалі прызнаць яе за жонку Жыгімonta Аўгуста ўзамен на адмову ад каранацыі. Цяжка прыйшлося ў тую пару. Змаганыне даканалі толькі ў канцы 1550 года, а 7 снежня Барбара стала каралеваю. Жыгімонт быў удзячны князю: у 1549 годзе ён перадаў яму ў арэнду берасцейскае стараства, 26 снежня 1550 года Радзівіл заняў пасаду канцлера Вялікага княства Літоўскага і ў дадатак атрымаў барысаўскую дзяржаву. На наступны год у чэрвені Жыгімонт падпісаў прывілей: Чорнаму давалася Віленскае ваяводзтва, за ім жа заставаліся пасады маршалка і канцлера. У той год на віленскім сойме кароль выдаў прывілей, згодна зь якім архіў Радзівілаў у Нясьвіжы быў прыроўнены правамі да архіву вялікакняскага.

А ў 1553 годзе кароль даверыў Мікалаю Чорнаму асабліва важную місію. Князь павінен быў правесьці перамовы з Габсбургамі. Афіцыйную мэту ведалі ўсе: перарваць падтрыманыне Габсбургімі Івана Жахлівага ў яго імкненні здабыць каралеўскую карону ад Рыма, а другую, патаемную, – толькі найбольш набліжаныя да Жыгімонта асобы. Кароль даверыў Радзівілу весьці перамовы з Фердынандам аб дазволе на шлюб зь яго дачкою Катажынай Габсбургской (бедная Барбара памерла ў маі 1551 года). Місія была выканана з посьпехам. Князь нават зашлюбіў ад імя Аўгуста яго будучую жонку, прылёгшы на адзін ложак з Катажынаю. Увесь час Радзівіл быў alter-ego Жыгімонта, бездакорным выканаўцам яго спраў, аднак князь імкнуўся да большага. Ён марыў ня толькі быць ля вялікакняскага пасаду, але і сядзець на ім. Для гэтага трэба было праявіць сябе съмельям і самастойным палітыкам. Неўзабаве такая

Совічка

магчымасьць надарылася ў справе зь інфлянтамі. Жыгімонт даўно паглядаў на землі Лівонскага ордэна. У 1556 годзе ён разам з прускім князем Альбрэхтам абмяркоўваў план захопу. Мікалай Радзівіл Чорны выступіў катэгарычна супраць, маўляў гэтая выправа выкліча вайну з Маскоўскаю дзяржавай. Жыгімонт на наступны год усё ж зьдзейсніў свой план. Радзівіл не застаўся збоку – ён выставіў уласны атрад у 1340 чалавек і 10 гармат. У верасьні 1557 года была падпісаная дамова з Інфляндый, супраць Масквы, а Чорны на наступны год за ўдзел у збройным чыне атрымаў ковенскае старства.

З пачаткам Лівонскае вайны Радзівіл увесь час знаходзіўся ў разъездах, вёў перамовы з кірауніцтвам Лівонскага ордэна. Вынікам яго дыпламатыі ў кастрычніку 1561 года інфлянты прысягалі на падданства Жыгімонту. Толькі дэлегацыя Рыгі ня брала ў ёй удзелу. Ордэн скасоўвалі, а князю кароль даручыў адміністрацыю над прылучанымі да Літвы землямі. 5 сакавіка 1562 года магістр Ордэна Готард Кетлер перадаў Радзівілу ў рыжскім замку рэгаліі ўлады магістра: залаты крыж і залатую пячатку. Акрамя гэтага, Кетлер аддаў у яго рукі прывілеі Ордэна рыцараў мяча і ордэнскі архіў, ды ў прысутнасці заступнікаў зямель адрокся ад улады над краем. У хуткім часе Чорны вярнуўся на радзіму.

Давядзеньне справы з Інфлянтамі да іх улучэньня ў склад княства было адзначана шляхтаю Літвы і Польшчы як найвялікшы палітычны посыпех Мікалая Чорнага. А далей адбываюцца падзеі, якія прыводзяць да разладу з каралём. Думаючы пра іх, князь выцягваецца, высока ўдымае галаву і застывае ў рашучай, засяроджанай паставе. Здаецца, ён рыхтуецца да выступлення перад каралём і панамі-радай і свой адметны погляд на рэчы гатовы адстойваць да канца. Сэрца Радзівіла шалёна трымціць, пальцы съціскаюцца ў кулакі, а губы зноў шэпчуць незразумелыя слова. Чаму такі ўзрушены магнат? Пра што ён успомніў? Унія... Гэтае слова не дае супакою князю. На пётркаўскім сойме 1562/63 гадоў Жыгімонт, спаслаўшыся на цяжкае становішча княства, загаварыў пра аб'яднанне дзяржаў у адну. Ня мог Радзівіл пагадзіцца з стратаю незалежнасці Вялікага княства Літоўскага, нязгода вяла б да заняпаду яго аўтарытэту ў дзяржаве. Аднак войска Івана Жахлівага прасоўвалася ў глыб тэрыторыі княства, несучы новыя і новыя пабіцці, і Чорны мусіў пераглядзець свае адносіны да проблемы уніі з карончыкамі. У складзе дэлегацыі княства Радзівіл у канцы 1563 года прыбыў на варшаўскі сойм. Галоўным у справе уніі для князя была арганізацыя агульнай абароны супраць Масквы, таму ён выказаўся супраць падставовасці ранейшых актаў польска-літоўскіх уній, лічачы іх неадпаведнымі палітычнай сучаснасці. Гэта Радзівіл казаў першага лютага 1564 года перад пасольскай ізбою. У сваім слове ён найбольш звяртаў увагі на захаванье цэнтральнага кірауніцтва і шэрагу асобных

Совічка

адміністрацый Літвы, выказваў згоду на агульнага уладара, агульныя выбары, сойм і замежную палітыку. Палякі зъявілі праект уніі мала адрозны ад Радзівілавага. Але ўсё зъмяніў выпадак. Паведамленне аб перамозе войскаў Радзівіла Рыжага ля ракі Ула 26 студзеня прымусіла Чорнага адмовіцца ад некаторых ранейшых пагадненій. Амаль развалілася дасягнутая агульнасьць поглядаў карончыкаў і ліцьвінаў. Кароль неўзабаве закрыў паседжаньні і выказаўся за скліканне літоўскага сойму для выпрацоўваньня канкрэтных умоў Вялікага Княства адносна уніі.

Князь прыпомніў свае хваляваньні, калі на вялікакняскім сойме сёлета ў маі шляхта не падтрымала яго заахвачваньня супраць уніі на ўмовах палякаў і пайшла за Жыгімонта Аўгустам. Той запэуніў усіх дэпутатаў, што на агульным сойме Польшчы і Княства ў Парцэве падтрымае іх патрабаванні наконт карыснае для Вялікага княства Літоўскага унутрыгаспадарскае рэформы (судовай і павятовай). Але Радзівіл ня быў бы Радзівілам, каб заміраўся з такою парадаю. Посьпех нядоўга блукаў, пакуль апынуўся у руках князя. Чорны змог арганізаваць байкот парчэўскага сойму: адсутнасьць дэлегацыі Княства зрабіла немагчымымі перамовы аб уніі. Пра гэта зусім нядаўна князь пісаў у лісце да сына, адзначаючы, што такая пазіцыя каштавала яму страты каралеўскае ласкі.

"Так, ня проста каралю са мной", – уздыхнуў князь і правёў рукою па сваёй густой барадзе. А думкі пайшлі ў іншым кірунку – Радзівіл прыгадаў свае адносіны да веры, якая выдзяляе яго з атачэніем караля. Яшчэ на пачатку 50-х гадоў князь стаў цікавіцца рэфармацыйным рухам. Тады яго захапленнем быў лютэранізм. Менавіта тут – у Бярэсці – у 1553 годзе Мікалай Чорны заснаваў друкарню, дзе выдаў на польскай мове лютэранскі катэхізм. Двор князя стаў ведамы як прытулак прыхільнікаў рэфармацыі – людзей вельмі розных поглядаў і з розных зямель. Князь імкнуўся дапамагчы тым, хто не знайшоў разуменія ў сябе на радзіме. Бытнуючы ў княстве, рэфарматары заўзята чынілі сваю навуку. Зразумела, што першым пад яе падпадаў Радзівіл Чорны. Дзякуючы Яну Маньцкаму, Каспару Ланцкаму і Гераніму Макавецкаму князь ужо ў 1555 годзе перайшоў у кальвінізм.

Асоба Радзівіла як пратэктара рэфармацыі была знаная і ў Швейцарыі французкім пратэстантам Жанам Кальвінам. Князю вельмі прыемна было атрымаць ліст ад гэтага чалавека. Ведамы тэолаг недвухсэнсоўна выказваўся, якую ролю павінен адыграць Чорны ў адносінах да свайго манарха, аб якім ведама, што ён спрыяе рэфармацыі. Трэба каб кароль зрабіў становіты крок і выступіў яе пратэктарам. Аднак князь цвярдзіў аднёсіся да слоў Кальвіна і працягваў распаўсюджваць рэфармацыю без караля. У студзені 1555 года Радзівіл даручыў Сымону Заціушу арганізацыю кальвінскага збору у Вільні на тэрыторыі свайго

Совічка

палаца, што на Лукішках. Скора гэты палац стаў цэнтрам кальвінізму на Літве. Менавіта тут у 1557 годзе праводзіў набажэнства, выступаў з казанямі і адбываў сакраманты Ян Ласкі. Адначасова князь шукаў шляхі да шчыльнае лучнасьці з малапольскімі зборамі.

Узрастаньню слыннасьці Радзівіла Чорнага як апекуна пратэстантызму дапамог папскі легат Алоіз Ліпаман, які даслаў на імя князя ліст, дзе імкнуўся навярнуць Радзівіла на слушную пуцявіну праўдзівае веры і абяцаў цяжкую кару ад Бога пры непаслушэнстве. Мікалай Чорны з дапамогаю знакамітых пратэстантаў склаў адказ, поўны абрэз і зъняваг да каталіцкае веры, чым прывёў Ліпамана ў вельмі гаротны стан. А пратэстанты пасьпяшаліся распаўсюдзіць ліст Ліпамана і адказ Радзівіла. Ужо ў каstryчніку 1556 года ў Карабяўцы ліст легата і адказ князя былі выдадзены на лацінскай мове з прадмоваю Вергерыя, які зблізіўся з Чорным.

Нядоўга радаваліся кальвіністы такой падтрымцы як Мікалай Радзівіл: іх веравызнаньне ня стала для Чорнага праўдаю на ўсё астатніе жыцьцё. Каля князя зъявіліся новыя людзі. Сярод іх вылучаецца ведамы тэолаг, дыпламат, медык, народжаны ў Семіграддзі Ежы Бландрата. Спрытны і хітры італьянец змог парушыць веру Чорнага ў дагмат Святой Троіцы. Ужо ў 1562 годзе Радзівіл выяўляе цікавасць да арыянства, пакуль яшчэ толькі ў пытаньнях дагматыкі. Таго ж году князь заснаваў друкарню ў перабудаваным з нагоды прыніцця княскага тытулу Нясьвіжы. Там убачыла съвет першая кніга на мове жыхароў Вялікага княства – "Катихісіс", аўтарам якой быў арыянец Сымон Будны. А ў 1563 годзе ў Бярэсці ім выдадзена Біблія на польскай мове. Працавалі над перакладам Святога пісьма Пётра Статурыуш, Грэгор Шоман, Анджэй Трацейскі, Якуб Лубельчык, Сымон Заціуш. Біблія была прысьвечаная Жыгімонту Аўгусту. У прысьвячальным уступе Мікалай Чорны напісаў аб пабудках, якія схілілі яго да справы перакладу. На першае месца Радзівіл паставіў рэлігійныя погляды, імкненьне адудзячыць Творцу за спазнаную ласку, а на другое – імкненьне выказаць Жыгімонту сваю пашану і вернасьць.

Нядоўна, у канцы 1563 года, дзінне "Бібліі" разам зь лісіным футрам і навагоднім падарункам у 1000 талераў даслаў князь у Страсбург да сына. Адзін асобнік прызначаўся князю Віртэнбергскаму, а другі Сіротка мусіў пакінуць сабе, каб практыкавацца ў польскай мове.

Радзівіл, згадаўшы пра свайго сына, адчуў як сэрца затрымцела ад хваляваньня. Ізноў пачынала балеТЬ галава. Сьвежка, якую князь браў сюды, ужо даўно згарэла, і ад яе засталася толькі невялікая восковая пляма ў аконнай нішы. Ціха папоцемку князь прайшоў у свой пакой. Аднак ён ня лёг, а толькі стомлена, зь вялікаю цяжкасцю апусьціўся ў крэсла. "Хвароба... Можа збылося папярэджаньне Ліпамана? Можа сапраўды гэтыя пакуты ад таго, што адышоў я ад каталіцкае веры?".

Совічка

Крэсла было зусім нядаўна прывезена з-за мяжы разам зь іншай мэбляй. Князю казалі, што манархі Еўропы даўно ўжо карыстаюцца такімі. Абапёршыся на высокія плечыкі, князь ізноў ахінуўся ўспаміналі.

Думкі ўвесь час вярталіся да сына. Як радаваўся Радзівіл весткам Макавецкага аб посьпехах Сіроткі ў навуках. Князь толькі не ўхваліў вялікі запал сына ў практыкаваннях па латыні, бо лічыў, што гэта моцна адрывае ад польскае мовы, і раіў каб усё ж Мікалай Хрыстафор не забываў практыкавацца ў "роднай мове". "Каб затым па вяртаныні, — пісаў князь да сына, — не размаўляй як Павел-цырульнік, бо будуць зь цябе съмяяцца браты і сёстры". Аднак папраўдзе, Радзівіл быў вельмі задаволены атрыманым у лютым 1564 года лістом Сіроткі, напісаным на латыні, і паведамленнем пра посьпехі сына ў навуках. Супакоены такімі навінамі, князь паслаў у Страсбург ладную колькасць грошай і некалькі падарункаў разам з гарачымі словамі заахвочвання, каб "мацней прыналёг да навукі" і асабліва да практыкавання ў латыні: "Бо зь ёю больш рухавы будзеш, і калі зможаш сам гаварыць і пісаць па латыні, то ў той жа час адправігся ў паломніцтва... Адно з дапамогаю Боскаю добрым прамоўцам і добрым пісарам лацінскім дамоў рыхтуйся прыехаць, каб па навуках і тых падарунках, якія перад тым зъдзейсьніш, быў вартым на службу да тых паноў, да якіх я цябе, калі мне Пан Бог здароўе дасьць, звярнуць хачу, не шкадуючы накладаў").

Радзівіл і не заўважыў, як сон авалодаў ім. За вокнамі сьціх дождж, замест месяца выкаціўся сонечны дыск. Промні ціхен'ка зазірнулі ў князеў пакой, баючыся патурбаваць стомленага чалавека. Апошняе зрабіў грукат, які раздаўся ў замку: нéхта хутка бег па лесьвіцах і калідорах замка з радасным крыкам. Радзівіл уздрыгануўся і расплюшчыў вочы. Амаль у гэты ж час у пакой уляцеў ганец з Страсбурга і паведаміў, што Эрык XIV ня выкраў Мікалая Хрыстафора Радзівіла. У князя з сэрца зваліўся камень... Пазыней Чорны напіша сыну: "Уначы быў лепшым вартаўніком у Бярэсці, чым халопы, што крычаць".

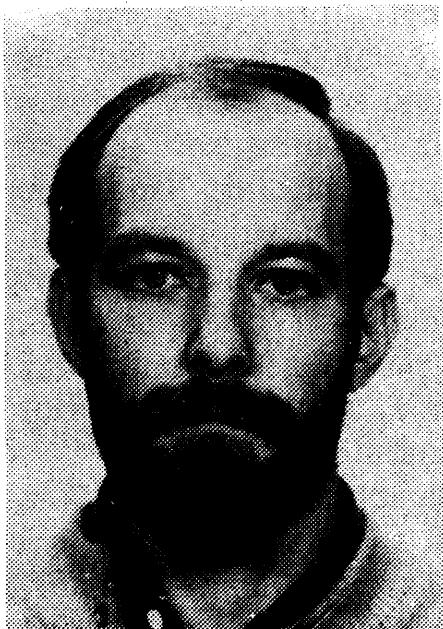
Сустрэцца з сынам Радзівілу ўжо не давядзецца... Князь Мікалай Радзівіл Чорны памёр у ноч з 28 на 29 мая 1565 года ў сваім двары на Лукішках. У датаваным 27 мая гастаманьце галоўным апекуном сваіх дзяяцей і маёмасьці прызначыў ён Жыгімонта Аўгуста...

ДАСЬЛЕДЗІНЫ і МЕРКАВАНЬНІ

Генадзь Прыбытка

МАСКОВІЯ і ЕЎРОПА

(Да праблемы ўзаемадачыненъняў беларусаў
і маскавітаў у Сярэднявеччы)

Генадзь Прыбытка нарадзіўся ў 1963 годзе ў сям'і вайскоўца на Берасьцейшчыне, але з 1967 года жыў і вучыўся ў Маскве, працеваў у Літінстытуце. З 1991 года – у асыпірантуры АН Беларусі, працуе ў управе Згуртаваньня беларусаў сьвету "Бацькаўшчына", друкаваўся ў часопісах "Роднае слова", "Беларуская мінуўшчына", займаецца праблемамі ўзаемадачыненъняў беларускіх і расейскіх народаў, гісторыяй позьняга Сярэднявечча Беларусі.

Закранаючы любую праблему наконт асаблівасцяў культуры, дзяржаўнага ладу, грамадзкіх адносінаў і, нарэшце, менталітэту розных народаў, нельга ня ўлічваць таго факта, што ўсе чыннікі ня ёсць дадзенасцю, перадвызначанай ад самага пачатку, а абумоўліваюцца канкрэтнымі гістарычнымі абставінамі, непаўторнымі для кожнага народа. Розны гістарычны досьвед вызначыў і розніцу ў духоўным ды грамадzkім бытавым беларусаў і расейцаў, гэта яскрава выяўлялася ўжо ў часы Сярэднявечча.

Асноўным фактам, які абумовіў лёс сярэднявечнае Беларусі, сталася адмысловая асаблівасць фармавання яе тэрыторыі ў складзе Вялікага княства Літоўскага: пры аб'яднаныні розных беларускіх земляў у гэтае новае дзяржаўнае ўтворэнне яны звычайна ўваходзілі туды як федэратыўныя адзінкі, захоўваючы свае асобныя законы, звычаі, сваё войска і мясцовых князёў. Галоўным у адносінах вялікіх князёў да новадалучаных земляў быў прынцып замацаваны шматлікімі граматамі: "Старыны ня рухаем, новіны ня ўводзім". Гэты ж прынцып захаваўся і надалей, што прычынілася да фактычнае аўтаноміі земляў у складзе Вялікага княства Літоўскага, шырокое шляхецкае дэмакратыі і, як вынік, – тae талеранцыі, якая на працягу многіх стагоддзяў забяспечвала шматраннае развіць-

Совічка

цё беларускае культуры і, нарэшце, захавалася аднаю з асноўных рысаў беларускага нацыянальнага харктару.

Сучаснікі заўсёды падкрэслівалі свабоду шляхецтва ў Вялікім княстве Літоўскім, прычым адзначалі, што вельмі часта гэтая свабода прымала форму неабмежаванага свавольства. Дастаткова б хаця згадаць знакамітыя соймы ВКЛ, дзе юрыдычна зъбяднелы шляхціц быў роўны найбагацейшаму магнату і дзе ўкаранілася вядомае права "лібэрум вэта", паводле якога любы шляхціц мог сарваць прыняцьце любой пастановы сойму. Менавіта гэтая неабмежаваная свабода пазней сталася прычынаю заняпаду Рэчы Паспалітае. Паводле Герберштэйна, сярод шляхты ВКЛ "назіраецца такое ва ўсім свавольства, што яны, здаецца, ня столькі карыстаюцца неабмежаванай свабодай, колькі злouжываюць ёю".¹

Расейскую гісторыю, наадварот, вызначыла зусім іншая падзея, што наклала свой адбітак на ўсё далейшае існаваныне расейскага народу – працягlaе татарскае панаваныне. Гаспадараныне татараў вызначалася выключнаю жорсткасцю, імі быў усталіваны рэжым масавага тэрору, прычым спусташэнны і масавыя забойствы сталі звыклымі зъявамі. Велізарны людзкі патэнцыял захопнікаў і бязылітаснасць татараў вымагалі ад маскавітаў дзеля змаганьня з навалаю жорсткае цэнтралізацыі ўлады, татальнае мілітарызацыі ўсіх галінаў жыцця, што, безумоўна, выключала хаця б бачнасць прававога харктару Маскоўскага гаспадарства. Галоўнымі асаблівасцямі яго, паводле съведчаньня Ключэўскага, зъяўлялася: "...папершае, баявы лад дзяржавы. Маскоўская дзяржава – гэта ўзброеная Вялікарасея, якая змагалася на два фронты... Другую асаблівасць складаў цяглавы, неправавы харктар унутранага кіраваньня і грамадзкага складу з рэзка адасобленымі саслоўямі... Саслоўі адрозніваліся не правамі, а павіннасцямі, якія былі разьмеркаваныя паміж імі. Кожны абавязаны быў ці бараніць дзяржаву, ці працеваць на дзяржаву, ці карміць тых, хто яе бароніць. Былі камандзіры, жаўнеры і работнікі, не было грамадзянаў, г. зн. грамадзянін ператварыўся ў жаўнера і работніка, каб пад кіраўніцтвам камандзіра бараніць айчыну ці на яе працеваць. Трэцій асаблівасцю маскоўскага дзяржаўнага парадку была вярхоўная ўлада зь неакрэсленаю, г. зн. неабмежаваную прасторай дзеяньня..."² На станаўленыне такога ладу Маскоўскага гаспадарства паўплывала перш за ўсё татарская навала, што "ня толькі адкінула разьвіцьцё старажытных рускіх княстваў назад, але і зъявілася істотным фактам, пад уплывам якога зъмяніўся ход унутранага разьвіцця гэтих княстваў, узыніклі съпесыфічныя рысы ў расейскім гістарычным працэсе"³. Маскоўскае гаспадарства мусіла засвоіць тыя ж асаблівасці, што несла ў сабе Татарская дзяржава, каб атрымаць перамогу

Собіччано

Паднясеньне пасламі дароў Вялікаму князю. Рыціна. 1576 г.

над ёю. "Маскоўская дзяржава, — казаў гісторык, — ўзынікла дзякуючы татарскаму ігу. Рускі цар стаўся нашчадкам мангольскага хана: "свержение татарского ига" звязалося да замены татарскага хана праваслаўным царем і да перанясення ханскае стаўкі ў Москву. Адбылося абрусеньне і аправаслаўленыне татаршчыны і маскоўскі цар стаўся носьбітам гэтае новае формы татарскае дзяржаўнасці"⁴. Гэтае ж адзначае і Л. Гумілеў: "Новая дзяржава выступіла нашчадкам Цюрскага каганата і Мангольскага ўлуса"⁵.

"Азіяцкая" форма кіраваньня выяўлялася, перш за ўсё, у неабмежаванай уладзе вялікага князя. Герберштэйн адзначае, што "сваю ўладу ён ужывае да духоўных гэтаксама, як і да цывільных, распараўдаючыся бесъперападно, па сваёй волі, жыцьцём і маёмасьцю кожнага з дарадцаў, якія ёсьць у яго; ніводны не зьяўляецца гэтакім значным, каб насымеліца пярэчыць яму ці даць яму супраціў у якой-кольвек справе. Яны праста заяўляюць, што воля гаспадара ёсьць воля Боская, і што б ні зрабіў гаспадар, ён робіць гэта з волі Боскае...". Герберштэйн дакладна адзначыў сувязь ладу неабмежаванага кіраваньня з фармаваннем адпаведнага тыпу народнага

Совічка

менталітэту: "Цяжка зразумець, ці то народ праз сваю грубасць мае патрэбу ў гаспадары-тыране, ці то ад тыраніі гаспадара сам народ робіца такім грубым, нячулым і жорсткім"⁶. І ўвогуле: "гэты народ знаходзіць больш задавальнення ў рабстве, чым у свабодзе"⁷. Гэтая рыса нацыянальнага расейскага харкту аказалася такою трывалаю, што нават у XIX стагоддзі Чаадаёў адзначаў: "...Рускі народ нічога іншага ніколі ня здольны бачыць ва ўладзе, апрач бацькоўскага аўтарытэту, які ўжываецца з большаю ці меншаю суровасцю, — і толькі. Кожны гаспадар, які б ён ні быў, для яго — "батюшка". Мы ня кажам, напрыклад: я маю права зрабіць тое і тое, мы кажам: гэта дазволена, а гэта не дазволена. У нашым уяўленыі не закон карае вінаватага грамадзяніна, а бацька карае непаслухмянае дзіця... Ідэя законнасьці, ідэя права для рускага народу — бессэнсоўнасць..."⁸

Ды й камуністычная ідэялогія, што гэтак цяжка выкараняеца са съядомасці цяпер, зь яе імкненіем да ўсеагульной ураўнілаўкі, зь яе бездакорнымі "правадырамі", хіба магла знайсьці больш прыдатную за Рәсею глебу?.. Але гэтая тэма — для іншае, больш грунтоўнае гутаркі. А цяпер мы зноў вернемся да разгляду сярэднявечнае Масковіі ў яе дачыненіях зь беларусамі...

Ня толькі жорсткая цэнтралізацыя і неправавы харкты, вызначаныя ў асноўным татара-мангольскім нашэсцем, былі найістотнейшымі асаблівасцямі Маскоўскае дзяржавы. На істарычны лёс гэтага гаспадарства велізарны ўплыў зрабіў яшчэ адзін чыннік — праваслаўе. Той факт, што князь Уладзімір, прымаючы ў 988 годзе хрысьціянства, звярнуўся да Бізантыі, абумовіла адчуджэнне ўсходнеславянскіх земляў ад іншых еўрапейскіх краінаў ды адставанье іх у культуры ды науцы, бо "у Грэцыі прадстаўнікоў адукаванасці было тады няшмат: у ёй былі працаведнікі, але вельмі міэрныя... былі гісторыкі, але з сухім пералікам гадоў і справаў няважных; былі жыцьцязапісальнікі, але з шматслоўем і бяз сілаў у іхных думках; тлумачоў жа Пісьма не было, не было і строгіх дагматыкаў, выключаючы палеміку з Захадам... Следуючы за настаўнікамі, у Рәсеі выбіралі тыя ж рэчы для разумовых заняткаў, якія былі выбіраныя апошнімі"⁹.

Але пачуцьцё выключнасьці ды першасці ўсходніх галін хрысьціянства, якое было ўласціва Бізантыі, добра ўкаранілася на ўсходнеславянскай глебе і хутка дало буйныя ўсходы. Паводле слоў Ключэўскага, "палеміка супраць лацініанаў, якая была распачатая ў Грэцыі і потым перанесеная на Русь, прынялася тут гэтак паспяхова, пасяліла ў рускім праваслаўным грамадзтве такую нелюбоў да каталіцтва, што яно, здаецца, менш баялася страціць што-кольвек з праваслаўя, чым пазычыць нешта з лацінства"¹⁰.

Совічка

Захоп туркамі Канстанцінопаля і зруйнаванне імі галоўнага апірышча сусъветнага праваслаўя далі падставу маскоўскім духоўным ды сьвецкім уладам прэтэндаваць на першасць ў хрысьціянскім съвеце, бо яны даўно ўжо лічылі сябе пераемнікамі Бізантыйскага імперыі. Адсюль і нарадзіўся пыхлівы лозунг тых часоў "... Два убо Рима падоша, а третій стоіт, четвёртому не быти", дзе Москва мелася за трэці. Лічачы праваслаўе адзіна правільнаю рэлігіяй, маскавіты з пагардаю ставіліся да ўсіх іншых глыняў хрысьціянства. Так, вядомы той факт, што маскоўскія гаспадары пасля прыймання пасольстваў з каталіцкіх дзяржаў дэманстрагуюна мылі рукі, "ачышчаючы" сябе ад "иноверческой скверны".

Увогуле, адносіны да каталікоў у Московіі былі значна сувязейшыя за адносіны да прадстаўнікоў любых іншых канфесіяў, прычынаю чаго стаўся страх праваслаўнага маскавіцкага душпастырства перад адукаванасцю ды абазнанасцю каталіцкіх святароў. Менавіта з гэтага праваслаўнае святарства як агню баялася адкрытых дыспутаў аб веры з каталіцкімі святарамі. Менавіта таму ў XVII ст. з'явіліся радкі (якія належаць, верагодна, Яўфімію Чудаўскаму): "Егда услышат латинское учение в Москве наченшееся, врази истинны... лукавии иезуиты подъидут и неудобопознаваемые своя силлогисмы, или аргументы душетлительныя начнут злочитростно всевати, тогда что будет?... Любопрения (вольныя дыспуты – Г. П.), потом (площади Боже) отступления от истины, яже страждет или уже и пострада Малая Россия"¹¹.

А баяцца "любопрений" маскавіцкаму праваслаўнаму съятарству было чаго. Архіепіскап Наўгародзкі Генадзь (канец XV ст.) дакладаў мітрапаліту Сіману, што праз адсутнасць пісьменных кандыдатаў у съятары ён вымушаны высьвячаць тых асобаў, якія ледзь-ледзь чытаюць па складах часаслоў і псалтыр. У XVI ст., мяркуючы з рэзалюцыяй Стаглавага збору (1551 г.), справа не палепшилася. Не зъмянілася становішча і ў XVII ст. Збор 1667 г. адзываўся аб прыходзкіх святарох як аб тых паstryрах, якім "ня толькі людзей, але і быдла пасвіць нельга даверыць". Іншаземцы, якія былі ў Москве, выказваюцца гэткім жа чынам (Флетчар – у XVI ст., Алеары – у XVII ст. і інш.).

"Усе нашыя паstryры, не толькі сельскія, але і гарадзкія, былі ледзь пісьменныя, малаадукаваныя і круглыя невукі... Ня толькі съятары, самі епіскапы ня ведалі нічога, нават Святога Пісьма". Да такой дакументальнай аргументаціі высновы, адносна дапяятроўскай эпохі прыйшоў аўтар шматтомнае царкоўнае гісторыі мітрапаліт Макары¹².

Школаў для падрыхтоўкі съятароў ня было і адкрываць іх не лічылі патрэбным. Стаглаў пастанавіў быў, каб манастыры арганізоўвалі падобныя навучальныя ўстановы, але яны так і не былі створаныя...

Совічка

Наяўнасць за мяжою Масковіі шырокасць сеткі каталіцкіх навучальных установаў, дзе вывучалі вялікае кола дысцыплінаў, спрыяла грунтоўнай адукацыі каталіцкіх сьвятароў, і, тым самым, рабіла іх найстрашнейшымі ворагамі для маскоўскага праваслаўя. Таму нядзіёна, што калі Іван IV Жахлівы дазволіў пратэстантам-немцам пабудаваць сваю кірху ў Маскве яшчэ ў 1576 г., то дазвол на пабудову тут першага касьцёла быў дадзены ажно ў канцы XVII ст., у перыяд пачатку "расейскага Асьветніцтва"¹³.

Вельмі яскравы той факт, што, калі ў 30-я – 40-я гады XVII ст. ў Масковіі адбываўся чарговы набор іншаземцаў у шэрагі "полков иноземного строя", цар выдаў загад "наймовать ратных людей, добрых и верных, а францужан и иных папежскіх веры не наймовати"¹⁴.

Увогуле, іншаземец на кожным кроку адчуваў да сябе пагардлівія адносіны з боку маскавітаў. Калі ён выпадкова зазіраў у праваслаўную царкву, яе акурвалі ладанам для "ўзнаўлення яе съвятасці". Алеары паведамляе, што яго спадарожнікі былі выведзеныя адтуль за рукі сілаю, а падлогу за імі адразу ж падмялі¹⁵.

У 1628 г. паводле патрабавання съвтарства іншаземцам было забаронена наймаць на працу праваслаўных, "чтобы христианским душам осквернения не было и без покаяния не помирали бы"¹⁶. Характэрна, што яшчэ ў 1593 г. цар забараніў іншаземцам тримаць у служэньні за даўгі праваслаўных, прычым пазычэнцаў, вінаватых невялікія гроши, належала выкупіць, а тых, хто вінаваты многа – аддаць праваслаўным, у якіх узamen узяць Літву (сярод якой, зрешты, таксама было шмат праваслаўных – Г. П.) і аддаць татарам і немцам, "якім забараніць, каб яны рускіх людзей наперад не прымалі і грошай ім не пазычалі"¹⁷.

Такім чынам, не прызнаючы за сапраўдных хрысьціянаў нікога, апрач сябе, маскавіты з пагардаю і страхам ставіліся да іншаземцаў. Гэтаму спрыяла і дзяржаўная палітыка маскоўскіх уладаў, якія імкнуліся ўсяляк абмежаваць контакты сваіх падданых з іншаземнымі ўплывамі. Дзяржаўныя межы моцна ахоўвалі. На кожным гасцінцы, што вёў за мяжу, стаялі заставы і заварочвалі назад усіх, хто спрабаваў прыйсці па іх без адмысловых праязных граматаў, атрымаць якія можна было адно звярнуўшыся з чалабітнаю да цара. Купца, што нейкім чынам праобраўся за мяжу, абмінуўшы заставы, каралі канфіскацыяй маёмы, а ягоных сваякоў катавалі, каб прымусіць адкрыць прычыну яго ад'езду, пасля – усе разам – яны мусілі быць высланыя ў Сібір. Артыкулы 3-і і 4-ы Главы "Уложenia" 1649 г. мелі на ўвазе, каб маскавітаў, зъехалых за мяжу без дазволу, а па вяртанні выкрытых паводле даносу, катавалі і дапытвалі пра мэты паездкі. Тых, у чыхіх дзеяньнях знаходзілі прыкметы дзяржаўнае здрады, прыгаворвалі да страты, а тых, хто выязджаў на заробкі, каралі бізуном.

Совіччаю

Паказальны адзін факт, калі падчас перамоваў маскавітаў з панамі-радаю Рэчы Паспалітае наконт абрэння на каралеўскі пасад цара Фёдара Іванавіча апошнія зрабілі спробу дамовіща пра вольнае перамяшчэнне маскоўскіх падданых, паслы адказалі: "У вас, в ваших государствах, людям вольность ездить во все государства; а в Московском государстве того, в обычаях не живёт, что без государева повеления ездить по своей воле и вперёд тому быть непригоже, о том вам много говорить не надобно"¹⁸.

Дый іншаземцы, якія хацелі трапіць у межы Маскоўскае дзяржавы, сутыкаліся са шматлікімі цяжкасцямі. Памежная варта мела строгі загад заварочваць усіх чужых, што ня мелі дазволу на ўезд. Прыйехаць у Масковію па ўласным жаданьні для гандлю ці для якога іншага занятку было абсолютна немагчыма. Нават для тых, у каго былі ўсе неабходныя паперы, месца жыхарства і тэрмін знаходжанья тут строга абмяжоўваліся.

Аднак, фактычна ніводная галіна жыцця маскоўскага грамадзтва, закасцянялага ў традыцыйнасці, не магла абысыціся без прытоку новых ведаў, думак, майстэрства. А гэты прыток, натуральна, мог зьявіцца сюды адно з больш разывітых еўрапейскіх краінаў. Таму маскоўскі ўрад мусіў запрашаць да сябе на службу шматлікіх вайскоўцаў, майстроў ды асьветнікаў з Еўропы. Для іх рабілі нават асобныя слабоды ў сталіцы дзяржавы, што, адпаведна, чыніла вялікую спакусу "рускаму праваслаўнаму люду". З мэтаю паменшыць пагрозу для душаў маскавітаў, гэтыя слабоды звычайна разъмяшчалі па-за межамі тагачаснае Масквы. Урад баяўся, абы маскавіты не заразіліся бязбожнымі звычаямі іншаземцаў і стараўся вылучыць тых у асобную групу, якая б адрознівалася ад қарэннага насельніцтва, літаральна забараняючы контакты сваіх падданых з іншаземцамі. Апошніх ня толькі прымушалі жыць у асобных частках горада ці нават зусім па-за межамі места, яны мусілі насіць адно сваю іншаземную вопратку, каб адразу вылучацца сярод маскавітаў, а гэтыя пад страхам пакараньня – ня мець нічога ў вонкавым выглядзе, хача б нават і ў прычосцы, падобнага на іншаземнае. Хатнія памяшканыні іншаземцаў, іхняя ежа і пітво былі пад забаронаю для маскавітаў. Усялякія размовы паміж маскавітамі і іншаземцамі з'яўляліся падставаю для падазрэння першых у здрадзе "рускай" веры і звычаям, а часта – і ў палітычнай здрадзе. Паводле аповяды ю сучаснікаў, іншаземцу нельга было спыніцца на вуліцы паглядзець на што-кольвек, каб яго не памелі за шпега¹⁹.

Асабліва яскрава такія адносіны выяўляліся ў дачыненых да пасольстваў з еўрапейскіх краінаў, найперш з Вялікага княства Літоўскага (пазней – Рэчы Паспалітае) і Швецыі, зь якімі на працягу XIV - XVII стст. у Маскоўскай дзяржавы напружаныя адносіны былі не выключэннем, а нормаю і раз-пораз выбухалі войнамі.

Сорбічча

Дзеля ўнікнення кантактаў сяброў пасольстваў з маскоўскімі жыхарамі расейская дзяржава распрацавала съпецыяльную сістэму "бережения". Двор быў агароджаны высокімі плотам, наnoch уваходы і выхады мелі зачыняцца кратамі, для якіх прызначалі адмысловых "решётчников". Адзін з прыставаў і зь ім пэўная колькасць варты, прыблізна роўная колькасці пасольства, знаходзіліся ў двары "безотступно". Па начох съпецыяльныя патрулі абыходзілі агароджу. Ніхто зь сяброў пасольства ня меў права выходзіць з двара, ніхто, апроч прыставаў ды варты ня меў права уваходзіць туды. Не дазвалялася нікому зь іншаземцаў і маскавітаў размаўляць з пасламі праз агароджу, а калі хто наважваўся паспрабаваць - таго загадвалі тут жа арыштоўваць і дастаўляць у Пасольскі прыказ для разбору. Нават пайць коней паслы маглі толькі са студняў, якіх на двары было некалькі. Паслы звычайна заяўлялі, што вада ў гэтых студнях нясьвежая, і ў выключных выпадках тады дазвалялася раз на дзень пад аховаю вадзіць коней на вадапой да ракі, дый то ня ўсіх, а толькі лепшых, што належалі самім паслом. Узімку на Маскве-рацэ ці на Нягліннай рабілі "прорубь особную", якой карысталіся адно сябры пасольстваў. Але ў час ваенных дзеянняў паслом адмаўлялі і ў гэтым. Прывістаў і дваранаў, што знаходзіліся ў каравуле, мянялі штодзённа, вартайнікоў жа і "решётчников" зъмянялі раз на тыдзень. Магчымасць кантакту паслоў з насельніцтвам, замежнымі купцамі дый з уласным урадам выключалася практычна цалкам²⁰.

У 1517 г. сябры пасольства ВКЛ скардзіліся Герберштэйну, што "як звяроў у пустыні, так іх съцерагуць". А амаль праз сто гадоў пасланцы Жыгімонта III Гэзы гаварылі баярам: "Вся наша волность — видим неба столько, сколько над нами, а земли столько, сколько на дворе под нами"²¹.

Гэты страх маскавіцкіх съвецкіх ды духоўных уладаў вольнага кантакту сваіх падданых зь іншаземцамі меў падставу. Практыка паказвала: тыя маскавіты, што ў большай ці меншай ступені пазнаёміліся зь еўрапейскаю цывілізацыяй, не маглі больш мірыцца з закасцяняем маскоўскаю речайнасцю. Так, напрыклад, вядома, за Гадуновым маскоўскі ўрад накіраваў за мяжу "для науки розных языков и грамоте" некалькі "русских робят", маладых дваранаў. Іх абавязкам было вучыцца "накрепко грамоте и языку" тae краіны, у якую іх пасыпалі. Дакументальная засьведчання, што ў Любек было пасланы 5 чалавек, а ў Англію — 4. Паводле ж съведчання прыватнага, былі пасланы ўсяго 18 чалавек, па шэсцьць у Англію, Францыю і Нямеччыну. Паказальны той факт, што ніводны (!) з дасланых не вярнуўся на радзіму. Адзін зь іх, Мікіфар Алферавіч Грыгор'еў, стаў у Англіі съвятаром, "Благородным членом епископскага духовенства" і, дажыўшы да старасці, падчас пуританскага руху (1643 г.) нават пацярпеў

Собічадо

за сваю новую веру, калі быў пазбаўлены прыходу ў Гентынгдоншыры. Дарэмна маскоўскія дыпламаты спрабавалі за мяжою заводзіць размову пра вяртанье дадому гэтых "адступнікаў": ні самы "робята", ні ўлады іх новых айчынаў не згаджаліся на вяртанне тых у Масковію²².

Князь Іван Галіцын у XVII ст. выказваўся наступным чынам: "Русским людям служить вместе с королевскими людьми нельзя ради их прелести: одно лето побывают с ними на службе, и у нас на другое лето не останется и половины русских лучших людей, не только что боярских детей, останется кто стар или служить не захочет, а бедных людей не останется ни один человек"²³.

Гэта і нядзіўна, бо чалавек, які знаёміўся бліжэй зь еўрапейскаю цывілізацыяй, ня мог не адчуваць тае невыноснае атмасфера маскоўскага жыцьця, якое не давала магчымасці ня толькі для свабоднага съветаўспрыманья, але нават і для любой вольнае думкі. Вельмі многія сур'ёзныя дасьледзіны расейскіх гісторыкаў не абходзяцца без канстатациі адзначанае асаблівасці сярэднявечнае Масковіі. Вось, напрыклад, як выказваецца на гэты конт Пыпін: "Масква... ўсё больш падпадала пад туго рэлігійную ды нацыянальную нецярпімасць, якая мусіла адгарадзіць яе кітайскім мурам ад усякіх іншаземцаў ды іншаверцаў, нараджала скрайнюю нацыянальную высакамернасць, а нарэшце і заступала шлях да асьветы: бо гэтая нацыянальная высакамернасць была разам і рэлігійным фанатызмам, што ўяўляў усе іншаверныя народы "паганымі", зь якімі нельга было мець зносінаў"²⁴.

Рэлігійны фанатызм, боязь "ерасяў" спараджалі боязь ўсялякіх "мудрствований", што маглі прывесці да вольнадумства. Таму ў павучэннях і зьяўляліся радкі, накшталт наступных: "Богомерзостен перед Богом всяк, любяй геометрию, се душевые грехи учиться геометрии и елинским книгам; проклинаю прелесть тех, иже зрят на круг небесный. Люби простыню паче мудrosti, высочайшего себе не изыскуй, глубочайшего себе не испытуй, а елико ты предано от Бога готовое учение то содержи"²⁵.

"Учитися ли нам полезнее грамматики, риторики, философии и теологии и стихотворному художеству и оттуду познавати Божественная писания, или не учася сим хитростям, в простоте Богу угождати и от чтения разум Святых Писаний познавати и что лучше российским людем учитися греческого языка, а не латинского"²⁶.

Характэрна, што ў Масковіі таго часу былі забароненыя матэматычныя якнігі – гэты назоў уключаў книгі па арыфметыцы, астрономії, геаграфії, музыцы і г. д.

Нядзіўна, што еўрапейцы, як носьбіты гэтих забароненых ведаў ды

Совічка

яшчэ як не прыналежныя да "адзіна правільнай" праваслаўнае веры, успрымаліся ў Масковіі за "ерзтыкаў", або, у лепшым выпадку, за "чараўнікоў", што выклікала адносна іх пачуцьцё недаверу. Але варожае стаўленыне да іншаземцаў вынікала, відавочна, і з "раздражняючага рускага невыразнага ўсьведамленыня перавагі над імі людзей заходняе кудзтуры"²⁷. І сапраўды, у съядомасьці маскавітаў трывала замацаваліся два супяречлівія пачуцьці да людзей заходняе культуры: пачуцьцё вяршыннасці свайго ладу жыцьця і мысьлення, свае культуры, і адначасова – нізкапаклонства перад іншаземцамі. Так, Пасьсявіна адзначае: "...Тутэйшы народ вельмі лёгка паддаецца знакам увагі з-за мяжы"²⁸. Галоўным аргументам у спрэчках тут зьяўляецца наступны: "иноземцы посмехаються нам"²⁹. Цікава, што Іван Жахлівы хваліўся сваім німецкім паходжаньнем, – а менавіта паходжаньнем ад герцагаў баварскіх – і меў як доказ БАЯРЫ, дзе яму чулася слова BAIERN³⁰.

Вельмі паказальны і той факт, што падчас праезду паслоў па Маскве тут "зачыняюща ўсе крамы і майстэрні"³¹, між тым як маскавіты "у звычайныя святы на працягу года ніколькі не саромеюцца працеваць цэлы дзень"³².

Ды што б тут ні прычынялася, але адносіны маскавітаў да іншаземцаў былі вельмі непрыхільныя.

Усё вышэйзгаданае найнепасрэднейшым чынам тычыцца і нашых продкаў, калі тыя траплялі ў сярэднявечную Масковію, бо беларусы тут таксама зьяўляліся "іншаземцамі", як немцы, французы ды інш. І гэты назоў ня толькі захоўваўся за імі на працягу ўсяго іхняга жыцьця, праведзенага на чужыне, але нават перадаваўся ў спадках. Апошніе красамоўна съведчыць, што размовы маскоўскіх уладароў пра неабходнасць "вызваленія кроўных братоў" – праваслаўнага насельніцтва Вялікага княства Літоўскага ад "кatalіцкага прыгнёту" – ня больш, як спроба апраўдання экспансіянісцкае палітыкі царызму, скіраванае на беларускія землі. І сапраўды, пра якія братэрскія пачуцьці можа ісьці размова, калі палонных беларусаў падчас "вызвольных" войнаў дзесяткамі тысячаў прадавалі ў рабства туркам, татарам ды іншым мусульманскім народам? Захаваліся звесткі, паводле якіх нават самы цары, выступаючы ў якасці галоўных заступнікаў праваслаўных усяго съвету, дарылі і прадавалі "літоўскі палон" у Крым³³.

Ды, урэшце, па-іншаму і быць не магло. Замкнуўшыся ў сабе, баючыся хаця нейкага пранікнення "лацінскага" элементу ў закамянелую сістэму маскоўскага праваслаўя, маскавіты пачалі ставіць пад сумнёў прыналежнасць праваслаўных зь іншых краінаў да гэтае канфесіі. Асабліва

Вуліца Масквы. Рыціна. XVI ст.

непрыняцьце "чужога" праваслаўя выявілася падчас рэформаў патрыярха Нікана. Так, вядома, што сам патрыях (!) ва Усьпенскім Саборы глуміўся з праваслаўных абразоў небізантыйскага пісьма: кідаў іх, разьбіваў аб падлогу, таптаў нагамі...

Але і да Нікана адносіны да праваслаўных зь іншых дзяржаў былі ў Масковіі вельмі насыцярожаныя. Сярод маскоўскага душпастырства ўкаранілася меркаваньне, што "заходнія рускія людзі даўно ўжо звязаліся з лацінянамі, дый грэкі адступіліся ад праваслаўнае веры і кнігі свае друкуюць у лацінскіх друкарнях"³⁴. Асабліва гэты недавер тычыўся прыходняў з тэрыторыі Рэчы Паспалітае. І нядзіўна, бо на той час у гэтай федэратыўнай дзяржаве суіснавалі прадстаўнікі розных храсціянскіх канфесіяў і "Маскоўскім людзям цяжка было разабрацца ў тым, хто ў Літве і Польшчы праваслаўны, а хто вуніят, ці каталік, ці сектант"³⁵. Таму ад усіх прыходняў стуль намагаліся даведацца: "русским ли крещением крещены" яны, "в три ли погружения", ці ж іх толькі "из кувшина" ablівалі? Калі ж узынікаў сумнёў у правільнасці іх хросту, то тады гэтыя ўжо хрышчаныя людзі зноў мусілі праісьці абраад, цяпер ужо "правільным рускім хростам",

Вопратка мужчынаў і жанчынаў. Рыціна. XVII ст.

інакш іх часта нават не дапускалі ў царкву. Так, напрыклад, калі беларусаў, паланёных падчас нашэсьця войскаў цара Аляксея Міхайлавіча на беларускія землі, даслалі ў 1655 г. ў Волагду, мясцовае праваслаўнае съвятарства звярнулася да архірэя з пытаньнем, ці пускаць іх у царкву і ці хадзіць да іх з трэбамі? Той звярнуўся да патрыярха, і ўжо толькі патрыярх адказаў: "Калі хто ня "ісьцінна" хрышчаны, ablіvansы, тых хрысыціць ізноў, а памерлых хаваць"³⁶.

Перахрышчванье праваслаўных беларусаў, паланёных у часе шматлікіх войнаў, што вяла Московія на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага, мела для апошніх даволі сумныя наступствы: калі той, хто захагпіў паланяніка, хрысціў яго, то гэты факт лічыўся дастатковым для права на асобу апошняга, які становіўся халопам і, радзей, прыгонным. У дакументах таго часу часта сустракаюцца радкі накшталт: "крепки по полонному взятию и крещению", "поляки роботники, а крепки они по крещению"³⁷.

Ня вельмі прыхільна сустракалі ў Московіі і кнігі "літоўскага друку". Прычым такія адносіны да іх выявіліся ўжо на самым пачатку ўсходнеславянскага кнігадрукаванья, калі ў Москве былі спаленыя кнігі Францішка Скарны. Падставы для таго добра выказаныя ў словах князя

Совічка

Андрэя Курбскага, які хаця і знайшоў сабе прытулак у Вялікім княстве Літоўскім, але і там ня здолеў пазбыцца свайго вузкаправаслаўнага сьветапогляду маскоўскага кшталту: "Аз сам видел Библии Люторов перевод согласующ по всему Скориным Библием"³⁸. Згадаўшы, што ў Масковіі імя Лютара зъяўлялася сінонімам слова "д'ябал", стане зразумела: іншае долі кнігам Скарэны ў Маскве ня мела быць.

Праўда, пазней друкаваныя кнігі зь Беларусі ды Украіны ўсё ж пачалі паступова прасочвацца у Масковію і спакваля занялі тут трывалае месца як у царкоўным ужытку, так і ў кнігазборах мясцовых "любамудраў". Аднак гэткі стан рэчаў трymаўся нядоўга: ў 1627 г. маскоўскія ўлады "чтоб та ересь и смута в мире не была" загадалі, каб "впредь никто никаких книг литовские печати и письменных литовских не покупали". На гэтым яны не спыніліся: у наступным 1628 г. паступіў загад, каб ва ўсіх цэрквях па ўсёй дзяржаве "літоўскія" кнігі перапісвалі і адбіralі. Часова пакідалі толькі там, дзе бязь іх нельга было б праводзіць службу, бо "останутся церкви без пеньня". Загад гэты датыкаў ня толькі духавенства, але і прыватных цывільных асобаў, яны таксама мусілі расстацца зь "ерэтычнымі" кнігамі пад пагрозаю кары ад цара і праклёну ад патрыярха. Многія сотні і тысячи "літоўскіх" кнігай былі знішчаныя...³⁹ Цікава, што адной з падставаў лічыцца іх ерэтычнымі было, як заўважае мітрапаліт Макарый, "непонимание литовского языка"⁴⁰.

Гэтае непараразименне, ня толькі моўнае, пры непасрэдных контактах часам вылівалася ў адкрытую варожасць паміж прадстаўнікамі суседніх народаў. Так, напрыклад, калі конюхі пасольстваў ВКЛ вадзілі коней на вадапой на рэчку, амаль заўсёды ўзынікалі бойкі паміж імі і маскавітамі. І ўвогуле, паводле сьведчаньняў Сімяона Полацкага, многія людзі з Рэчы Паспалітай, якіх шмат зъявілася ў Масковіі ў другой палове XVII ст., радыя былі ўцячы адсюль хаця цэлыя⁴¹.

Вельмі харектэрная ілюстрацыяй стаўлення маскавітаў да нашых продкаў зъяўляецца той факт, што ў Масковіі слова "ліцьвін" было крыўднаю лаянкаю. Прычым заслугоўвалі яе і тыя людзі, якія ніякіх дачыненіяў да Вялікага княства Літоўскага ня мелі. Так, вядома, што ў Маскве, атрымаўшы з Канстанцінопала вестку аб прызначэныні новага мітрапаліта ўсіх Русі Кіпрыяна, пачалі на ўвесь голас лячыць бізантыйскага імператара і патрыярха Філафея, называючы іх "ліцьвінамі"⁴².

Напрамую датычылі беларусаў і такія творы вуснае народнае творчасці тагачаснае Масковіі, як "Лечебник на иноземцев", дзе ў зъедлівой форме пропаноўвалася лячыцца іншаземцаў, напрыклад, такімі сродкамі:

"... А буде от животной болезни, даётся ему зелья,

Софічка

от котораго на утро в землю;

... А буде которой иноземец заскорбит рукою, провертеть здоровую руку буравом, вынять мозгу и помазать болная рука, и будет здрав без обеих рук..."⁴³

Безумоўна, падобныя адносіны не маглі ня выклікаць адпаведнага стаўлення беларусаў да маскавітаў. Больш за ўсё абураля нашых продкаў пыха маскавітаў пры поўным іх невуцтве і нежаданыні ўспрымаць асьвету ў якім-кольвек выглядзе. Вельмі яскрава гэтыя адносіны адлюстраваныя ў паэмэ Г. Пельгрымоўскага "Пасольства да вялікага князя маскоўскага:

"А вы што, шаноўныя маскавіты? Дзе свой разум падзелі?

На скон пакінулі і зараз ня дбаеце?

Татарскія звычаі, іх паганскія справы —

Вось ваш разум, і мудрасць, і вашыя забавы.

Калі пра школы вам кажуць і пра іх чуеце —

Ледзь не за атруту, за паморак прымаеце..."⁴⁴

Падобнае стаўленне да маскавітаў адлюстравалася і ў народных выслоўях таго часу:

"Сьвіння ня статка — маскаль не чалавек",

"Не дуры масквы, яна й сама дурная" ды інш⁴⁵.

* * *

У той ці іншай форме культурнае ды грамадзкае жыцьцё суседніх народаў адбіваецца на жыцьці кожнага зь іх. Таму вывучэнне культуры ды гісторыі суседніх краінаў у іх адносінах да беларусаў мае зусім ня другаснае значэнне. Гісторыя Беларусі ніколі не разъвівалася ў вакууме, наадварот, яна знаходзілася на самым буйным гасцінцы Еўропы, будучы свайго роду мастом паміж Усходам і Захадам. І менавіта памежнае становішча нашае дзяржавы, як фарпосту еўрапейскае культуры на Усходзе перадвызначыла яе цяжкі лёс, заўсёдную агрэсію з боку Масквы, якая не магла прымірыцца з "чужаземным", "латинствующим" уплывам на сваё жыцьцё.

Масковія, дзяякуючы моцнай цэнтралізацыі і суцэльнай мілітарызацыі, сгэй агрэсіўнасцю ладна-такі прычынілася да гісторыі Беларусі.

Дастаткова згадаць, што Люблінская вунія паміж Вялікім княствам Літоўскім і Польшчай наўрад ці была б падпісаная, каб не спадзіваліся насељнікаў ВКЛ спыніць спусташальны паход Івана Жахлівага на свае землі...

Савічязо

Наўрад ці стаў бы такім імклівым заняпад Рэчы Паспалітае ў канцы XVII-XVIII стст., каб навала маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча "Тишайшага" не спустрошыла ўшчэнт Беларусь, у выніку чаго больш за палову насельніцтва нашае зямлі было зынічана, вывезена ў Масковію, прададзена ў рабства...

Наўрад ці паланізацыя ды русіфікацыя беларусаў адбывалася такімі тэмпамі, калі б у 1839 годзе царскаю ўладаю не было б скасаванае вуніяцтва, да якога належала больш за 80% народа і якое ўжывала ў набажэнстве і кнігадруку беларускую мову. У выніку ж забароны вуні значна паболела як далучаных да "польскае веры", так і перайшоўших у "веру рускую"...

А вытокі жорсткага, лёсу, які выпаў на долю Беларусі, трэба шукаць ва ўзаемадачыненых Беларусі ды Масковії, пачынаючы ад сівой даўніны.

ЛІТАРАТУРА

1. Герберштейн С. Записки о Московии. - М., 1988. С. 187.
2. Ключевский В. Сочинения. Т. 2. - М. С. 396-397.
3. Кучкин В. Русь под игом: как это было? - М., 1991. С. 29.
4. Трубецкой Н. О турецком элементе и русской культуре. Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн. - М., 1993. С. 72-73.
5. Гумилёв Л. От Руси к России. - М., 1992. С. 298.
6. Герберштейн С. Записки о Московии. С. 74.
7. Тамсама. С. 112.
8. Чадаев П. Полное собрание сочинений и избранные письма. - Т. 1. М., 1991. С. 494.
9. Митрополит Филарет. История русской церкви. Т. 1. - М., 1848. С. 40.
10. Ключевский В. Западное влияние в России XVII в. (Историко-психологический очерк), - М., 1897. С. 6.
11. Цыт. па кн.: Маркович Г. О времени преосуществования св. даров. Спор, бывший в Москве во второй половине XVII в. - Вильна, 1886. С. 17.
12. Макарий. История русской церкви. Т. 8. - СПб, 1857. С. 337.
13. Звягинцев Е. Слободы иностранцев в Москве XVII в. Исторический журнал. - М., 1944, № 2-3, с. 84.
14. Платонов С. Москва и Запад в XVI-XVII вв. - Л., 1925. С. 65.
15. Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно. - СПб, 1906. С. 22, 34 и др.
16. История Москвы. Т. 1. - М., 1952. С. 487.
17. Соловьев С. Собрание сочинений. Т. 4. - М., 1989. С. 215.
18. Тамсама. С. 215.
19. Мулюкин А. Приезд иностранцев в Московское государство. - СПб, 1909. С. 58.
20. Юзефович Л. Как в посольских обычаях ведется. - М., 1988. С. 76-77.
21. Путешествия русских послов в XVI-XVII вв. Статейные списки. - М.-Л., 1954. С. 59.
22. Платонов С. Москва и Запад в XVI-XVII вв. С. 39.
23. Соловьев С. Собрание сочинений. Т. 5. С. 340.
24. Пыпин А. Последние времена Московской России // Вестник Европы. Т. 5. - СПб, 1894, кн. 9-10. С. 747.

Совічак

25. Ключевский В. Сочинения. Т. 3. С. 296.
26. Жуков Д., Пушкарев Л. Русские писатели XVII в. - М., 1973. С. 215.
27. Нечаев В. Уличная жизнь Москвы XVI-XVII вв. // Москва в ее прошлом и настоящем. Т.3. - М., 1910. С.60.
28. Посеевино А. Исторические сочинения О России XVI в. - М., 1983. С.39.
29. Панченко А. Русская культура в канун Петровских реформ. - Л., 1984. С.37.
30. Соловьев С. Собрание сочинений. Т.7. С.154.
31. Герберштейн С. Записки о Московии. С. 212.
32. Путешествие персидского посольства через Россию от Астрахани до Архагельска в 1599-1600 гг. Из рассказов Хуана персидского. // ЧОИДР. - 1899, кн.1, отд.3. С.4-5.
33. Соловьев С. Собрание сочинений. Т.7. С.134.
34. Тамсама. С.110.
35. Платонов С. Москва и Запад в XVI - XVII вв. С.67.
36. Соловьев С. Собрание сочинений. Т.7. С.112.
37. Готье Ю. Замосковный край в XVII в. - М., 1906. С. 293.
38. Русская историческая библиотека. - СПб, 1914. Т.31, стб. 402-403.
39. Платонов С. Москва и Запад в XVI-XVII вв. С.79-80.
40. Пыпин А. Последние времена Московской России. С. 767, 769.
41. Платонов С. Москва и Запад в XVI-XVII вв. С.136.
42. Борисов Н. Мятежное время // Встречи с историей. - М., 1988. С. 26.
43. Русская демократическая сатира XVII в. - М., 1977. С. 96.
44. Цыт. па: Кавалёў В. Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст. - Мн., 1993. С.96.
45. Церашковіч П. "Чужыя" і "Свае" ў этнічных стэрзатыпах //Наша Ніва, 1993, №11.

*Совічка**Аляксандар Талерчык*

"Я... НАДУМАЎ ВЯРНУЦЦА... І ПАМЕРЦІ ТУТ"

Аляксандар Талерчык паводле прафесіі інжынер-механік, адначасова сябра Гарадзенскае краязнаўчае асацыяцыі, аўтар шэрагу публікацый і радыёперадач, пераважна пра беларускія паўстанні ў XIX ст.

У канцы XVIII стагоддзя Рэч Паспалітая была разадраная на трох частках суседнімі імперыямі: Прусіяй, Аўстрый і Расей. Беларусь — пазбаўленая незалежнасці і далучаная да Расей, якая стала паводле трапнага выразу Леніна "турмою народаў". Беларускі народ, які дагэтуль называўся "літвінамі", у той турмі стаў найгаротнейшым вязнем, бо застаўся без найменнія, бяз мовы, безь гісторыі, і доўгі час быў схаваны пад назовам "население Северо-Западнага края".

Такое прыкрае становішча не задавальняла і абураля этнічна съведамую частку насельніцтва. Таму кожнае пакаленіне выбухала моцнымі нацыянальна-вызваленчымі паўстаннямі. Гэта было ў 1794, у 1830 і ў 1863 гадох. Чынным удзельнікам паўстання, якое пачалося ў Польшчы ў лістападзе 1830 года, а потым перакінулася на Беларусь, быў Міхал Валовіч.

Нарадзіўся ён 13 чэрвеня 1806 года ў Парэччы, што ў Слонімскім павеце. Бацька, Казімір Валовіч, быў слонімскім падкаморным і ўладальнікам маёнтка Парэчча, належалі яму вёскі Гарэчча, Задвор'е, Шундры ды фальваркі Яловікі і Гарадышча. За маёнткам было 60 валок зямлі (каля 600 га) і 220 сялянаў, пераважна грэка-кatalіцкага (уніяцкага) веравызнаннія. Маці Мар'яна паходзіла з роду фелькерзамбаў. Пасля раз-

Сюжэт

воду з Казімірам Валовічам выйшла замуж за пружанскаага абшарніка Сыцяпана Мікульскага. Міхал меў дзьве сястры: старэйшая Паўліна і малодшая Ганна, што была замужам за маршалкам ваўкавыскай павятовае шляхты Аскеркам. Дзіцячыя і юнацкія гады Міхала праішлі ў бацькоўскім маёнтку. Пасыля ён вучыўся ў Варшаве і, магчыма, у Віленскім універсітэце, апошняе дакументальна яшчэ не пацверджана. У 1831-1833 гады Валовіч - кіраўнік паўстанцаў.

Трэба адзначыць, што 1830 год быў спрыяльны для антыманархічнага і нацыянальна-вызваленчага руху ў Еўропе. Чэрвеньскія выступленыні французыкаага народу зрынулі дынастыю Бурбонаў. Неўзабаве дамаглася свае незалежнасці Бельгія. 29 лістапада пачалося паўстанне ў Польшчы. Расейскія войскі былі выгнаныя з Польшчы і 25 студзеня 1831 года польскі сойм абвясціў Мікалая I скінутым з польскага трона.

Не адседжвалася і Беларусь, і, як тады было прынята казаць, Літва. У яе сталіцы, Вільні, стварыўся Цэнтральны камітэт па кіраўніцтве паўстаннем на Літве, у склад якога увайшлі: віленскі павятовы маршалак С. Шумскі, паэт А. Гарэцкі, прафесар В. Пяткевіч, Л. Замбрыцкі, Э. Ромер, Ю. Грабніцкі, Л. Рагальскі, а потым далучыўся В. Поль. Камітэт наладзіў сувязь з Варшавай і сваімі павятовымі камітэтамі, а кожны павет меў свайго заступніка ў Вільні. Пропанавана было пачаць паўстанне 10 сінегня. У Варшаву пайшоў запыт аб узгадненыні дня паўстання і яго збройнай падтрымцы. Паўстанцкія камітэты Слонімскага і Ваўкавыскага паветаў далучыліся да закліку Цэнтральнага камітэту і накіравалі свайго заступніка ў Вільню па палітычныя дырэктывы. Ім быў Міхал Валовіч.

Тым часам царскі ўрад, каб стрымаць народны гнеў, увёў у Літву многа войска. Вільня была перапоўнена. Цэнтральны паўстанцкі камітэт, скаваны арміяй, ня змог арганізаваць магутных выступленняў і пастановіў накіраваць у Варшаву сваіх пасланцоў з просьбай аказаць збройную падтрымку. У ліку давераных асоб знаходзіўся і Валовіч. Перад калядамі пяць чалавек выехалі на конях зь Вільні і пачалі таемна прабірацца праз царскія заслоны да Варшавы. Недалёка ад Мерачы, на беразе Нёмана, які пільна ахоўвалі царскія войскі, ганцы натыкнуліся на ўэмочнены расейскі атрад; той іх акружыў. Ня маючы выйсьця, Валовіч, а за ім яго сябры, кінуліся з коньмі ў ледзяны Нёман і гэтак выратаваліся ад палону. Борзда дабраліся да Варшавы і зьявіліся да Хлапіцкага, дыктатара Польшчы, з пропановай аказаць літвінам збройную падтрымку, і щаднага ўзбраеныні.

"Ня маю для вас ані гарнца пораху, ані карабінаў, ані нават крэмняў для стрэльбы. Мне не галота ды апалчэнне патрэбныя, а рэгулярныя войскі" - быў адказ дыктатара, які не спрыяў ідэі распаўсяджання

Совічаны

паўстаныня на беларускія землі.

Вяртацца ў Вільню з пустымі рукамі ня мела сэнсу. Валовіч уступае ў створаную Літоўска-рускую Лігу і з палком уланаў удзельнічае ў Грахоўскай бойцы, за што атрымвае сваю першую вайсковую ўзнагароду.

Тым часам дыктатар Хлапіцкі падае ў адстаўку, і новы Народны Ўрад Польшчы пастанаўляе дапамагчы Літве зброяй. Кантрабанду меркавалі даслаць на англійскім караблі ў Палангу. Арганізаваць сустрэчу карабля ды разгрузку зброі даручылі групе эмісараў, у якую увайшоў і Валовіч. 4 красавіка 1831 года Валовіч зъ сябрамі пакідае Варшаву і накіроўваецца ў Палангу. Бесъперашкодна прайшлі яны аўгустоўскім лістамі і выйшлі да Нёмана, які ахоўвалі расейскія войскі. Некалькі спробаў перабрацца цераз раку ня мелі посьпеху, пакуль уночы ім не дапамог невялікі мясцовы партызанскі атрад, што пад кіраўніцтвам Мадлінскага. Але-ж собіла такому здарыцца: у той-же дзень атрад Мадлінскага высачылі расейскія войскі і захапілі ў палон. На допыце даведаліся аб пераправе літвінскіх эмісараў. У пагоню за імі было кінута два атрады казакоў і драгунаў. Але ні дзесяцідзённая пагоня, ні абяцаныне тысяча – рублёўай узнагароды мясцоваму насельніцтву за выкрыцьцё патрыётаў вынікаў не далі. Валовіч зъ сябрамі дабраўся да Палангі. Аднак тут яго напаткала няшчасцце: Паланга была захопленая расейскімі войскамі. А карабель са зброяй ужо недзе на падыходзе.

Эмісары разам з кіраўніком збройных сілаў Тальшэўскага павета Яцэвічам пастанаўляюць вызваліць Палангу. 10 мая 1831 года расейскія войскі былі разьбітыя пад Дарбіянамі, а 13 мая пачаўся штурм Палангі. Біліся зацята Атрад Камінскага, у складзе якога змагаўся Валовіч, праправаўся да галоўных умацаваньняў. Перамога, здавалася, была ў руках. Але неспадзяваны падыход съвежых расейскіх войскаў не дазволіў авалодцаў гэтым румам. Прыйшлося адступаць на Рэтаў, а калі і гэтая дорога аказалася перарэзанаю - рушылі на Таўрагу, дзе іх канчатковая разьбілі.

Тэрмінова трэба было ўведаміць Народны Ўрад у Варшаве наконт немагчымасці атрымаць зброю па моры. Выбар падае на Валовіча, якому папярэдне надалі чын ротмістра (капітана) літоўская кавалерый і ўзнагародзілі ганаровым вайсковым крыжам. Па дарозе ў Варшаву ён напаткаў пад Рэйградам польскі корпус Гэльгута, што ішоў на дапамогу літвінам. Валовіч далучаеца да яго і прымае ўдзел у бітвах пад Шаўляямі, Душвентамі, Павэнданямі і Новым Местам. Але корпус, знясілены ў баёх з расейскімі войскамі, якіх былі кінуўшы на ўціск паўстаныня каля 140 тысяч, каб ня трапіць у палон, у Каstryчніку пераходзіць прусскую мяжу і інтэрнуецца. Валовіч з чатырма сябрамі спрабуе вырвацца з палону і хоча вярнуцца на

Софічка

Беларусь працягваць змаганьне, аднак яго злавілі прускія жаўнеры і пасадзілі ў тыльзіцкую турму. Па выхадзе з турмы - пераехаў у Францыю, там сустрэўся з сваім бацькам, таксама ўдзельнікам паўстання.

У Парыжы Валовіч прыме чынны ўдзел у эмігранцкай справе. І калі ў верасні 1832 года там узынікла Таварыства Літоўскіх і Рускіх зямель пад кіраўніцтвам Цэзара Плятэра, ён становіца актыўным яго сябрам. Тут ён таварышуе зь Ігнатам Дамэйкам і асабліва збліжаецца зь вядучым ідэёлагам польскае эміграцыі Яхімам Лелевелем. Валовіч становіца перакананым дэмакратам, цалкам падзяляе погляды Лелевеля, што шляхецкае паўстаньне 1830-1831 гадоў зазнала пабітцё, бо ня ставіла перад сабою агульначалавечых мэтаў. У вызваленчым змаганьні асноўнаю сілай павінны быць народныя гушчы, пераважна сяляне, якіх абавязкова трэба вызваліць ад прыгону і надзяліць зямлёй.

У гэты час патрыятычныя эмігранцкія колы збліжаюцца зь Вярхоўным кіраўніцтвам тайнага карбанарскага Інтэрнацыяналу і чынна рыхтуюцца распачаць у першай палове 1833 года ўсеагульны выступ прыгнечаных народаў супроты еўрапейскіх манарак. У посыпех такога паўстання шчыра паверыў і Валовіч, асабліва тады, калі за падрыхтоўку і правядзеніе яго на Беларусі ўзяўся палкоўнік Юзаф Заліўскі, адзін зь ініцыятараў лістападаўскага паўстання 1830 года ў Польшчы. Яго ідэя зводзілася да арганізацыі шырокага партызанскае руху. Паводле плану Заліўскага, на Беларусь павінны выехаць усе патрыёты-эмігранты і ў сваіх родных мясыцінах узыняць супраць расейскага паняволення незадаволеную шляхту ды прыгнечаных сялянаў. Для аператыўнага кіраўніцтва паўстаннем уся тэрыторыя Беларусі была падзелена на акругі, у склад якіх увайшло па два паветы. На чале акруг ужо ў Парыжы зацьвярджалі начальніка, а той сам падбіраў намесніка і двух памочнікаў. Міхал Валовіч быў зацьверджаны начальнікам слонімска-наваградзкай акругі. Марцэль Шыманскі - гарадзенская лідзкае акругі, Юзаф Гардынскі - беластоцка-сакольскае, Адам Пішчатоўскі - віленскае акругі. Была пастаўлена задача, каб да пачатку "ўсеагульнага выступу прыгнечаных народаў Еўропы" ўсе кіраўнікі гэту гаі знаходзіліся на месцы і ў патрэбны момант актыўнымі выступленыямі спрыялі скіданню, у першую чаргу, расейскага цара.

На пачатку сакавіка 1833 года патрыёты невялічкімі групамі з фальшывымі пашпартамі рушылі з Францыі праз Швейцарыю, Баварыю, Саксонію, Прусію і Галіцыю на Бацькаўшчыну. Многія ня вытрымалі цяжкасцяў блуканья і вярнуліся, іншыя - скоплены на мяжы. Але найбольш патрыятычная частка, як і было дамоўлена, да 19 сакавіка перайшлі мяжу і ўзяліся рыхтаваць паўстаньне. Сярод іх быў і Валовіч са

Совічка

свайм памочнікам Яцкевічам. Маючы два рэвалльверы, камплект бялізны і 55 рублёў грошай, ён дабраўся на Слонімшчыну ў роднае Парэчча, каб падняць мясцовых сялянаў на змаганьне. Тут, у закінутаў смалакурні, якая раней належала бацькоўскаму фальварку Яловікі, пачалі ствараць партызанскі атрад. У першую чаргу наладзілі сувязь з Міхалам Песакоўскім, быlyм прыгонным Казімірам Валовічам, якому 13 гадоў таму была дараваная вольная. Песакоўскі далучыўся да Валовіча і ўзяў на сябе абавязкі па забесьпячэнні атрада харчаваньнем, адзенінем, зброяй, а таксама наладжваньнем сувязі з мясцовымі сялянамі. Гэта ён прывёў у атрад парэцкага лесьніка Лявона Панаюка, якому Валовіч пасыля перамогі паўстання абяцаў даць вольную і зямельны надзел. Лявон Панаюк прывёў яшчэ двух парэцкіх сялянаў: братоў Яна і Базыля Панаюкоў, а таксама селяніна зь вёскі Задвор'е - Мікалая Ферадку. Скора атрад вырас да 11-і чалавек. Узыніла патраба ў наладжваньні сувязі з кіраўнікамі паўстання ў сумежных акругах і ў Вільні. Гэтым даручылі заняцца Яцкевічу. Але, як потым стала ведама, даручэнніне ён ня змог выканаць, бо яго неўзабаве арыштавалі па дарозе ў Вільню.

Не дачакаўшыся звестак ад Яцкевіча і сігналу з цэнтру, Валовіч пачынае дзеянічаць самастойна. Побач з Яловікамі праходзіў паштовы тракт Брэст-Слонім-Вільня, па якім у паштовых брычках перавозілі дзяржаўныя грошы. Здумалі напасыці на такую брычку, забраць грошы, купіць на іх зброю і добра ўзброенаму атраду напасыці на слонімскую турму ды вызваліць зняволеных там паўстанцаў. А затым, супольна з памежнымі акругамі, распачаць шырокасця сялянскае паўстаньне супроты расейскіх улад, за адмену прыгоннага права і за надзяленьне сялянаў уласнаю зямлёй.

Як адбываўся напад на паштовую брычку, відаць з данясенія паштмайстра Янкоўскага Гарадзенскаму губернатару М. Мураўյву, там сказана: "8 мая фурману Пятру Фёдаравічу Мялешку, веры грэка-ўніяцкай, селяніну Слонімскай эканомії, вёскі Касыцянёва загадана было запрэгчы коней і ехаць з Гарнышом па Віленскім гасцінцы да станцыі Задвор'е, якая знаходзілася на 22-ой вярсыце ад Слоніма. Узялі за пасажыра невядомага габрэя і па дарозе, на 11 вярсыце, у вёсцы Шундры спыніліся каля карчмы, куды невядома чаго зайшоў паштальён Гарныш і той габрэй, а Мялешка застаўся пры возе. Тут паднеслі яму чарку гарэлкі. Калі ад'ехалі ад карчмы 4 вярсты, зь невялічкага зафасоніку па левым боку выскачылі 6 чалавек у сялянскім адзеніні, наблізіліся да коней і закрычалі "Стой!". Коні спалохаліся і кінуліся ўбок. Двоє заступілі дарогу, а чацвёртае другіх хацелі схапіцца за брычку. Тады Мялешка съцебануў

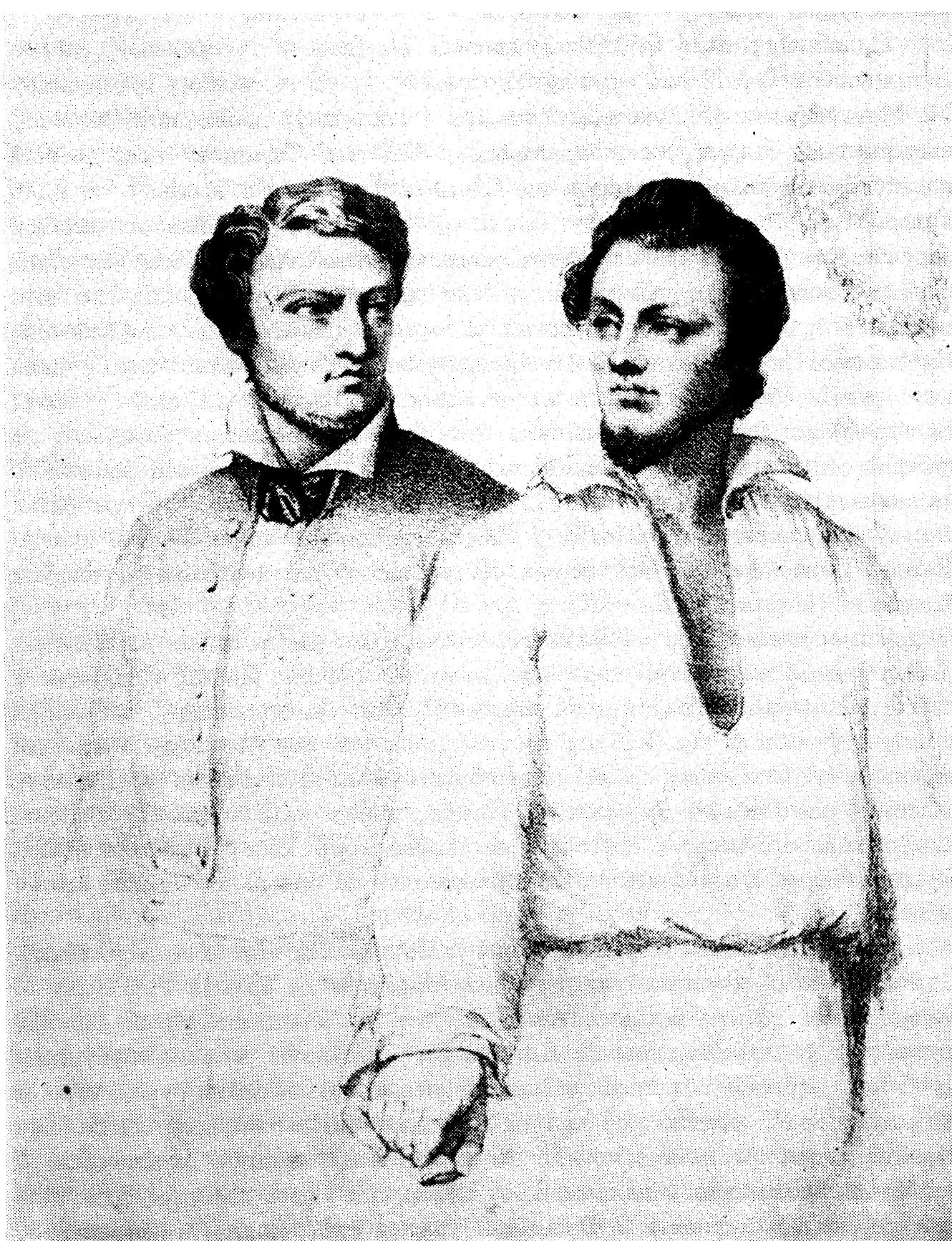
Совічка

коней і стаялых наперадзе падбіў, пераехаў церазь іх конымі і, такім чынам, уцёк. Зброі ў 9 не заўважылі, бо было цёмна".

Падобны рапарт быў накіраваны і віленскому губернатару, князю Далгарукаву. Той 10 мая загадаў падначаленаму гарадзенскому губернатару М. Мураўёву за ўсякую цану злавіць нападнікаў, дзеля таго дазволіў выкарыстаць салдат, раскватараўваних у Слоніме. Тэрмінова праведзеная дзьве аблавы вакол гасцінца ад Слоніма да Задвор'я вынікаў не далі. Тады Мураўёў для пошукаў накіраваў у Слонім урадніка па асобых даручэннях Галянкоўскага. Усім жыхарам навакольных вёсак загадалі: калі хто ведае месца энаходжання нападнікаў і не паведаміць пра гэта мясцовым уладам, ён будзе цяжка пакараны, а маёмасць канфіскавана. Наладжвалі новыя аблавы, але Валовіч, як спрактыкаваны ваяр, удала манеўруючы, выводзіў атрад ад перасьледаў і нават адышоў у лясы Наваградзкага павету. Тады аблавы пачаліся ва ўсіх паветах Гарадзенскае губерні, у некаторых паветах Менскае губерні і ў Беластоцкай вобласці, як месцах магчымага хавання Валовіча. На ўсіх дарогах і пераправах выстаўлялі сакрэты, на Шчары і Нёмане зынішчалі лодкі. 17 мая злавілі Лявона Панасюка, які быў вельмі хворы, адстаў ад паўстанцаў і хаваўся ў лесе.

Гэтым часам у Валовіча зьявілася рэальная магчымасць павялічыць свой атрад: 22 мая за тры вярсты ад паштовае станцыі Дзедаў Слонімскага павета 28 палонных паўстанцаў разбройлі канвойных салдатаў, забралі іх аснаду і ўцяклі ў лес. Каб не дапусціць злучэння ўцекачоў з атрадам Валовіча, у Слонімскі павет для аблавы сыцягнулі больш як тысячу салдатаў, паліцэйскіх і сялянаў. Злавілі яшчэ пяць чалавек. Валовіч кідаўся з аднаго месца ў другое. А магчымасці для манеўраў памяншаліся, бо для аблавы і прачэсвання лясоў прыцягнулі больш як шэсць тысяч чалавек.

Нарэшце Валовіч быў выкрыты і схоплены. Як гэта адбылося, відаць з рапарту маёра Галянкоўскага на імя Мураўёва ад 25 мая 1833 года. У рапарце паведамляецца, што гнаны дзяржаўны злачынец Міхал Валовіч гэтага дня ў дзьве гадзіны па палудні быў злоўлены земскім спраўнікам Курбацкім у слонімскіх лясох з дзівюхрулеву стрэльбаю на руках, гэтакім жа рэвалверам, зараджаным кулямі, і кінжаламі. Пры затрыманні Валовіч параніў кінжалам двух чалавек. А перад тым спачатку рэвалверам, а пасля кінжалам хацеў пакончыць з сабою, але празь дзеяньні спраўніка гэта не было дапушчана. З Валовічам узятыя трое сялянаў са стрэльбамі. Апошні з паўстанцаў, селянін Алізар, быў знайдзены ў вадзе ўтопленым. Так атрад Валовіча зынішчылі. Заразом забралі шэсць стрэльбаў і паперы:

Міхал Валовіч (зьлева), кіраунік паўстаньня ў Слонімскім павеце і Аратур Завіша (справа), кіраунік паўстаньня ў Плоцкім павеце (павешаны расейскімі уладамі).

Собічязо

пасьведчаньне, парванае на кавалкі, 8 чырвонцаў, 2 злотыя, 22 гроши, партрэт, парашок яду і стары кашалёк. Пры допытах Валовіч сяброў не назваў і ня выкрыў.

На наступны дзень яго адправілі ў Гародню. Першы допыт рабілі ў прысутнасці Мураўёва, пракурора Санкоўскага і падпілкоўніка корпусу жандараў Папова. Валовіч на допыце заявіў: "Я... надумаў вярнуцца на сваю Бацькаўшчыну, каб астатаць жыцьця правесыці ў тутэйшых лясох і памерці тут". Ён быў першым, злоўленым на Беларусі, кіраўніком паўстанцкага атраду. Таму кіраўнікі губерні чакалі ад яго звестак, якія пралілі б съятло на ўсю арганізацыю тутэйшага партызанскага руху. Аднак Валовіч маўчаў.

11 чэрвеня 1833 года пачаўся суд Акрамя Валовіча, судзілі яшчэ дзесяць сялянаў, якіх абвінавачвалі ў змаганьні супраць царскага рэжыму. 21 чэрвеня быў абвешчаны вырак, дзе казана, што Валовіча, як "здрадніка, валацуту, бунтаўніка і кіраўніка ўзброенай шайкі" прысуджаюць да съмерці праз чацьвергаванье. Гэтакі ж лёс чакаў і Песакоўскага. Сялянаў, якія дабраахвотна прыйшли ў атрад, прысудзілі павесіць. Для большага застрашэння людзей пакараньне мусіла адбывацца ў розных месцах: Валовіча - у Гародні, Песакоўскага - у Слоніме, іншых паўстанцаў - паводле ўзгадненія зь мясцовымі ўладамі. 24 ліпеня віленскі губернатар князь Далгарукаў прысуд зацвердзіў, але зъмяніў спосаб пакараньня. Валовіч застаўся прысуджаны да съмротнае кары, але праз павешанье. Лявон Панасюк, Тодар Сайчук, Тамаш Васіліцкі, Ян Марцінкевіч, Ян Панасюк, Мікола Ферадка прыгаворваліся да лупцоўкі бізунамі і высылкі на катаргу. Базыль Панасюк, Аляксандр Лапко, Сыцяпан Сідаркевіч прысуджаліся да публічнага пакараньня розгамі з высылкаю як рэкрутаў у сібірскія шрафныя роты. Міхал Песакоўскі прысуджаўся да лупцоўкі бізунамі з высылкаю на пасяленье ў Сібір.

Міхала Валовіча павесілі ў Гародні за Скідзельскаю "заставаю", недалёка ад тагачаснае парадкоўні. Сталася гэта 2 верасьня пры вялікім людзкім натоўпе. Як паведамляў Далгарукаў у сваім рапарце, павешанье адбылося "со всей возможной торжественностью".

Архіўныя матэрыялы съведчаць, што павешанье Валовіча абышлося Рәсеi ў 17 рублёў, у тым ліку было заплачана капитану Рэнубергу 1 рубель 5 капеек за куплянъне 18-і аршынаў вяроўкі, за пабудову шыбеніцы заплацілі салдатам 3 рублі і за закапанье ў зямлю цела Валовіча - 1 рубель.

Але і мёртвы Валовіч палохаў царскую ўладу. Паводле загаду Далгарукава, каб "...не было тайных набажэнстваў пры бадзяжным целе",

Софічка

яго таемна ўночы перавезылі ў закінуты вапнавы кар'ер і закапалі так, што "нікім ня можа быць адшуканы".

Ужо значна пазыней тое месца, дзе адбывалася пакараньне, было названа "Пляцам Валовіча". Гэтае месца знаходзіцца ў Гародні паміж праспектам Касманаўтаў, вуліцамі Лідзкай і Белуша, завулкам Паraphавым.

Неўзабаве пасыля пакараньня Валовіча былі выкрытыя і пакараныя кіраунікі іншых паўстанцкіх акруг на Беларусі: Адам Пішчатоўскі, Юзаф Гардынскі, Марцэль Шыманскі. Сваёю дзейнасцю, сваім ахвярным жыцьцём гэтая група герояў пракладала шлях да новага нацыянальна-вызваленчага паўстання пад кірауніцтвам Кастуся Каліноўскага.

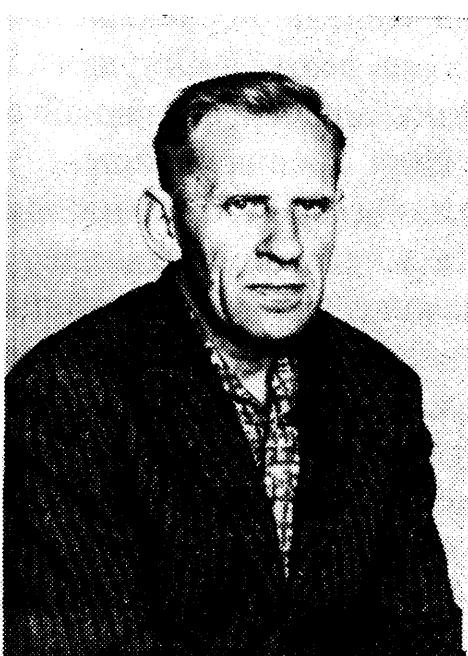
ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. ЦДГА РБ у Гародні, ф.1, вол.27, ад.352.
2. ЦДГА РБ у Гародні, ф.31, вол.2, ад.89; 132.
3. ЦДГА РБ у Гародні, ф.4, вол.1, ад. 33;58;71;191;192;
4. ЦДГА Літоўскай Рэсп. у Вільні, ф.378, вол.1833, ад.1429.
5. Бел СЭ. Т.2, С.574; 575.
6. Мальдзіс А.Падарожжа у XIX стагоддзе - Мн., 1969.

УСПАМІНЫ

Франц Гінтаўт

МАРЫЯ ДАМИНІКАЎНА АЎЛАЧЫНСКАЯ (ЛУЦЭВІЧ)

Франц Гінтаўт працаў вікладчыкам біялогіі ў Гарадзенскім універсітэце, цяпер на пенсіі, у маладосці блізка знаў беларускіх пісьменьнікаў 20-х гадоў і іх атачэньне. Неўзабаве мае выйсьці кніга яго ўспамінаў і нарысаў пра Янку Купалу.

У маіх папярэдніх артыкулах пра Янку Купалу* высьвятляліся асаблівасці асяроддзя Лагойшчыны. Там было падкрэслена, што ў крысталізацыі прыроднага таленту песняра найбольш дачыніліся вядомыя гістарычныя асобы: Зыгмунт Чаховіч і Антон Лявіцкі (Ядвігін Ш.). Далей паэту падчас яго вандраванья па съвеце шмат у чым спагадала сястра, Марыя Дамінікаўна.

Але перад тым, як пачаць апавяданьце пра яе, мяркую, ёсьць сэнс сказаць некалькі слоў аб тым, адкуль з'явіліся гэтыя звесткі, зь якіх крыніц.

Май безъязмельным бацьком пасля доўгіх блуканьняў па Лагойшчыне ў пошуках запашак (Губенічы, Прудзішча, Баршчэўнік, Марковічы, Лінія) нарэшце пашанцевала надоўга атабарыща ў 1919 годзе ў фальварку Ляўшова, дзе жыла сям'я Марыі Дамінікаўны Аўлачынскай. Бацька тут працаў вікладчыкам на зямлі братавай яе мужа (ジョンki Франуся Аўлачынскага), якая на той час стала ўдавой.

* Па сълядах дэльвюх зынічак ("Маладосць", 1986, №12), Жменька думак, згадак пра Янку Купалу ("Полымя", 1984, №5), Як сон маркотны, нежаданы (Полымя, 1989, №4), Старонкі паэтычнай спадчыны ("Полымя", 1992, № 7).

Совічязо

Сям'я Аўлачынскіх сярод суседзяў славілася дабрачыннасцю, не адставалі ад гэтага і нашыя бацькі. Трэба сказаць, што бацька мой быў слынным народным лекарам. Шмат якія тамтэйшыя дактары пры дыягназе рожы, кавульсій, пры спужаныні ў дзяцей і падлеткаў накіроўвалі хворых да майго бацькі. Аднойчы, помню, завітаў сам Язэп Лёсік з жонкаю Вандай, прыходзілі яны па нейкія лекі з Карпілаўкі - маці Ванды жыла тады там у сядзібе.

Праз сям'ю Аўлачынскіх мне пашанцевала блізка пазнаёміцца зь Янкам Купалам, зь яго жонкаю, бываць на іх кватэрах у Менску. Спагадала гэтamu і тое, што ў іх жыў пэўны час мой сябрук зь Ляўшова сын Марыі Дамінікаўны Лёня. У 1926 годзе да Купалы пераехала яго маці, якая прасіла мяне наведваць яе і атрымліваць весткі зь Ляўшова і Акопаў. Шматлікія нашы землякі пасля рынку адпачывалі ў майго дзядзькі – ён трymаў заезджы двор у Менску каля Траецкай гары.

Шматлікія звесткі з жыцця Янкі Купалы былі атрыманыя непасрэдна ад яе, Марыі Дамінікаўны. Пасля змрочнага часу, калектывізацыі, жудаснай вайны мне пашэньціла яшчэ ня раз сустракацца з гэтаю цікаваю асобай ужо ў Менску, калі яна жыла ў адным доме разам з Уладыславай Францаўнай, у Омскім завулку.

Менавіта гэтыя людзі далі найбольыш праўдзівую інфармацыю пра жыццё беларускага песьняра, бо многія ўспаміны, зь якіх складаюцца тоўстыя кнігі, прыдуманы сваякамі пад націскам афіцыйных структур, што імкнуліся падаць ня столькі праўду пра Купалу, колькі зрабіць зь яго нейкі міф, адсправаздачыцца перад вышэйпастаўленымі, маўляў увекавечылі памяць паэта. Таму ў біяграфію трапіла шмат недакладнасцяў.

...У першыя гады Савецкай улады сярод такіх ваколіц як Акопы, Рубеж, Мацеўшчына, Зімнохаўшчына, Міхалішкі, Харужанцы, Лугаўцы з дапамогай Яна Аўлачынскага і майго бацькі Віктара Гінтаўта была арганізавана часовая пачатковая школа ў хаце Аўлачынскага (1921-1922 гг.). Тут выпадкова затрымаўся ўцякач зь Сібіры настаўнік Грынцэвіч. Ён імкнуўся перайсьці мяжу і апынуцца ў Польшчы, дзе жылі нейкія яго сваякі. Запрапанавалі яму тут пабыць, крыху настаўніцаць, а перабрацца, з часам, можна будзе дапамагчы. Яго жонка, сібірачка, таксама была настаўніцаю, і ёй таксама запрапанавалі папрацаваць у Вёсцы Вялікія Бяседы, дзе школа ўтрымлівалася на сродкі дзяржавы. А ў нас школка была "прыватная", за кошт бацькоў. Грынцэвіч паабяцаў, што за год падрыхтуе дарослыя хлапчукоў да здачи экзаменаў за чацьвёрты клас пачатковай школы. Усе яго вучні сапраўды вытрымалі

Совічка

адпаведныя экзамены ў дзяржаўнай камісіі ў Янушкавічах. Адным з гэтых вучняў быў сын Яна Аўлачынскага Лёня, а таксама сын Ядвігіна Ш. Вячаслаў. Пасьля Лёня пераехаў у Менск, там паступіў у будаўнічы тэхнікум. Такім чынам, з нашага асяроддзя "выйшлі ў людзі" чацьвёра дзецюкоў: Лёня Аўлачынскі – будаўнік, я – педагог-біёлаг; Язэп Зімноха і Мечыслаў Несьцяровіч – абодва скончылі Віцебскі педагогічны інстытут (біялагічна-хімічны факультэт).

У часы калектывізацыі Аўлачынскіх выслалі, а ў іх хаце разъмясцілася кантора калгаса "Чырвоны пагранічнік"...

У Я. Купалы былі трох дарослыя сястры: Ганна, Марыя, Леакадзія. Ганна ў маленстве перанесла менінгіт. Была хваравітая, увесь час знаходзілася пры сёстрах, не магла выконваць цяжкую працу, тоесёе рабіла па дому. Марыя выйшла замуж даволі рана за самага блізкага сябра па Селішчы, Яна Аўлачынскага (гэта яшчэ калі жылі ў Бараўцох). Малодшая Леакадзія выйшла замуж за Юліяна Раманоўскага, вельмі здольнага чалавека ў гаспадарцы.

Марыя па шматлікіх дадатных рысах харектару і вонкавага харства адрознівалася ад сваіх сёстраў. Яна была надзвычай абаяльная дзяўчынка, руплівая ў працы, спагадная да людзей, не ганарлівая, чуйная да бяды ня толькі родных, але і суседзяў. Запрыкметую яе дабрачыннасць і сусед Зыгмунд Чаховіч, а таму апекаваўся над ёю, запрашаў дапамагаць яму ў хатніх справах, вядома, з аплатай за паслугі. Заахвочваў дзяўчынку да чытаньня кніжак. Добра Запомніліся ёй апавяданыні пра дзівосы Сібіры, дзе яму давялося доўгі час пакутаваць на высылцы.

У артыкуле "Жменька думак, згадак пра Янку Купалу" ішла гаворка аб tym, як Марыя прывабіла сябру свайго брата Яся Аўлачынскага, як дасягнула кахраныня. Але там адсутнічае размова, якая адбывалася ў Яся з маці Марыі падчас адыходу Купалы з гаспадаркі.

Не пасьпела Луцэвічыха адвыкнуць ад невясёлых думак пасьля сьмерці мужа Дамініка, як навалілася новая бяды. "Ні з того, ні зь сяго", - казала яна, - "напаў на сына нейкі бзік, захацелася яму кінуць гаспадарку, ісьці ў съвет, шукаць гультайскі хлеб".

Менавіта на адыход Янкі з хаты і паднялася завіруха ў сям'і, хутка яна перакінулася па-за межы дома. Пахіталі галовамі, завойкалі жанчыны-суседзі: як жа гэта так, дарослы сын пакідае маці зь дзецьмі на гаспадарцы?! Шмат было выказаныя нядобрых слоў у адрас Луцэўчыка, спачуваныя беднай удаве. У адзін голас трубілі, што ва ўсім гэтым вінаватыя кнігі, занадта шмат іх чытаў, яны і забаламуцілі розум.

Совічка

Хвалявалі я і сваякі Луцэвічаў, якія жылі ў Радзьковічах. І шмат каго здзіўляе факт у біяграфіі Купалы: як ён здолеў пакінуць маці ў 1903 годзе пасьля съмерці бацькі адну на гаспадарцы, без дапамогі.

Утаймавалася Луцэвічыха празь нейкі нядоўгі час пасьля таямнічай размовы зь сябрам сына, Ясем Аўлачынскім.

Гэтага напалову сіратлівага хлопца зь Ляўшова яна вельмі шанавала. Зъмест тае таямнічае размовы, паводле здагадак Марыі Дамінікаўны, быў прыблізна такі. Ясь Аўлачынскі выказаў думку, што пярэчыць намаганьням сына ня трэба, не ляжыць яго душа да сялянскай працы. Дар Божы наканаваў яму іншы лёс. (Такой думкі прытрымліваліся Зыгмунд Чаховіч і Антон Лявіцкі). Пасьля гэтага Ясь прапанаваў Луцэвічысе свае паслугі. Ён прасіў згоды пасяліцца жыць у яе сям'і, дапамагаць весьці гаспадарку. Яму абрыйда жыць у згрызоце са сваім братам. А там на паверхню выплыла таемнае прызнаныне, што ён быў бі і рады каб з часам атрымаць згоду на шлюб, калі Марыйка падрасьце і ёй споўніцца 18 гадоў. Як жа пасьля гэткай расчуленай размовы не пусьціць шчасльвую съяззу, не пацалаваць, не прытуліць да сэрца сімпатычнага хлопца і не сказаць: "Няхай будзе так, як ты кажаш, мой сынок". А далей Луцэвічыха яшчэ дасказала пра Янку: "Няхай ідзе пашвэндаецца па съвеце, а там будзе відаць: або, або... Прайграе сваю карту, нацерпіцца гора, бзік пройдзе, розум вернецца".

Пачатак імпрэзы вандраваньня адбываўся ня так, як пададзена ва ўспамінах сваякоў у Радзьковічах. Пад час вандраваньня Купала ў Радзьковічы не заглядаў, ды і ў дарогу яму браць вяндліну і сала было не патрэбна. У вэндраваньні басячыць не зьбіраўся паводле прыкладу М. Горкага. Старанін шыхаваў Янку ў дарогу будучы швагер Яська. Ён здабыў гроши ад свайго брата, які на іх быў багаты, бо шмат прадаваў свайго лесу. Экіпавалі Янку ў ляс, сгу гэтак спраўна, што той быў падобны да паніча з маёнтка. Ураньнем быў прыгатаваны да прыемнага спатканья на людзях.

Луцэўчыка паслалі ыандраўці. А што гасьля гэтага адбывалася ў Селішчы? Была позняя восень – пачатак зімы. Клопаты па гаспадарцы невялікія. У доме стала працавала наймітка. Луцэвічыха наважылася адшукаць арэндную гаспадарку, бліжэйшую да сваякоў. І такая нарэшце знайшлася, імі сталі Бараўцы. Пярэбары на новае месца адбыліся дзесьці ў канцы сакавіка ці на пачатку красавіка 1904 года. Спрытны будучы зяць спраўна арганізаваў талаку з клана Аўлачынскіх для перавозу гаспадаркі. Клан Аўлачынскіх быў вялікі. Яны займалі трох фальваркі: Рубеж, Ляўшова, Лугаўцы. Іх землі цягнуліся на працягу 5-6-і кіламетраў,

Совічка

пачынаючыся амаль ад Сухой Пары і амаль да Селішча. Павозак было ў дастатку, таму і пярэбary адбыліся амаль з аднаго заходу.

Пасъля пераезду Ясь Аўлачынскі пасяліўся ў сям'і Луцэвічаў стала. Бараўцы былі весялейшыя ад Селішча. Тут ён працеваў нібы наймітам, цярпліва чакаў, каб яго Марыі споўнілася 18 гадоў і можна было пашлюбавацца.

Луцэўчыка адправілі вандраваць, але не абышлося тут без удзелу Антона Лявіцкага (Ядвігіна Ш.). Лявіцкі – чалавек бывалы, у яго шмат знаёмых у Радашковічах, Менску і тых мясьцінах, дзе калісьці працеваў у лясьніцтве ягоны бацька, дзе і сам гадаваўся. Лявіцкі перадаў адрасы сваіх знаёмых маладому Купале, калі той адпраўляўся ў сваю вандроўку. Распачалася яна з Радашковічаў, дзе ён нядаўна бытаваў. Антон Лявіцкі параіў тут затрымацца і ўладкавацца на працу. Па сваім харектары Луцэўчык быў ня здатны займацца настаўніцтвам, тым болей быць "борздапісцам у судзействе". Пасъля няўдач у Радашковічах ён выкарыстаў некаторыя адрасы свайго падарожжа, узятыя ад Лявіцкага. Затрымаўся ў нейкім маёнтку ў ролі нібы цівуна, але не надоўга. Пасъля некалькіх месяцаў адсутнасці ў сям'і завітаў у Бараўцы.

Яму не пашэнціла ў падарожжы, ружовыя мары сталі мізэрнымі. Зноўку хацелася пажаліцца на сваю долю. Купала быў чалавекам вельмі непрыстасаваным да самастойнага бытаваньня. Вельмі цярпеў ад бездапаможнасці весьці з размоўцам нязмушаную гутарку. Быў вялікім маўчуном. Купалаўская паэзія пры чытаньні вусны салодзіць, а ён сам чытаў вельмі нудна, часцей за ўсё стараўся публічна не выступаць. Пад час добра~~настрою~~ у прыемным асяроддзі яго кароткая прамова гучала добра. (Такую яго першую прамову я слухаў на вечарыне ў Карпілаўскай пачатковай школе. Ён так быў ўзрушены ўбачаным у першай на той час беларускай школе, што кароткая прамова прагучала нібы песня. Вечарына стала падставаю для напісаньня ў будучым верша "Дзе стаяў двор панскі").

У Бараўцах ён пераканаўся, што маці правіць гаспадаркаю добра, дапамагае Ясь. Янка адаспаўся пасъля падарожжа і зноўку падаўся да знаёмых Лявіцкага ў Менск. Там хтосьці зь іх паказаў яму дарогу ў той бровар пад Менскам, дзе нарэшце Янка і ўладкаваўся на работу. Там ня трэба было мець вялікай адукцыі, каб працеваць рабочым. Ды і часу было больш – чытаць і складаць вершы.

Далейшы яго жыцьцёвы шлях вядомы: наладзілася сувязь з Самойлам у Менску і зь Лявіцкім у Вільні, адбыўся выхад на шырокую дарогу пісьменства.

Совічка

Але вернемся зноўку ў Бараўцы і пацікавімся, што там рабілася. Тут панавала вялікая згода і лагода. Як не парадвацца было старанным будучым зяцем, ахвотным да ўсялякай працы, які яшчэ і зь людзьмі ўмеў ладзіць. Розныя здагадкі ходзілі ў суседзяў пра дзіўнага найміта, што жыў у Луцэвічаў.

Праз два гады ад пераезду ў Бараўцы, як споўнілася Марыі васемнаццаць, адбыўся доўгачаканы шлюб. Старэйшая сястра Купалы Ганна прыхільна ставілася да сястры Марыі і швагра, а малодшая Леакадзія, мабыць ад зайдрасьці, пачала недалюбліваць Марыю, а разам і Яся.

Тут ў Бароўцах маці дачакала двух унукаў. Ясь Аўлачынскі зь цешчаю гаспадарыў аж да 1905 года. Малады гаспадар не парываў сувязі з дваюродным братам, Гілярам Аўлачынскім, які жыў у фальварку Рубеж. Той даведаўся пра падыходную арэнду фальварка Акопы, побач зь яго сядзібаю. Гаспадыня гэтага жытла, пані Дылінгоўская, вырашила перадаць яго арандатару, а з атрыманымі грашымі кудысьці паехаць съвету пабачыць. Дом там самавіты, прасторны, зь некалькімі пакоямі. Зямля знаходзілася побач. Тут Луцэвічы і жылі дружна да другога зяця, Юльяна Раманоўскага. Леакадзія пачала кусаць сястру і швагра, абы яны пакінулі матчыну гаспадарку. Вымаўляла швагру, каб ён дамагаўся атрымання зямлі ад брата, які жыў у Ляўшове. Ясь уступіў швагерцы і пакінуў Акопы, пасяліўся ў фальварку Айчызна, працеваў як запашнік. Праз год ці два памёр ягоны брат у Ляўшове, і Ясь атрымаў частку зямлі ў спадчыну. Жыла яго сям'я ў адным доме з братавай. Дом быў вялікі, на два канцы. Дапамагалі ёй, бо яна была хворая і вельмі бездапаможная ў жыцьці. Частку сваёй зямлі яна аддала для запашнікаў. Перад прыходам савецкай улады мой бацька карыстаўся гэтаю запашкай.

У Марыі Дамінікаўны была вялікая сям'я – сямёра дзяцей. У сям'і жыла і старэйшая сястра Ганна. Падчас майго бытавання ў Ляўшове зауважалася былая зайдрасць Леакадзіі да сястры. Жылі яны паасобку, не гасцівалі. Маці Купалы Марыю наведвала часта.

... Купала, калі жыў у Менску падчас адпачынку пасяліўся ў Акопах. Там пакояў у доме было значна болей, чым у Ляўшове, але Ляўшова наведваў амаль штодзённа. Яшчэ юнацкае сяброўства зь Ясем ня згасла, што і казаць. Разам зь ім любіў наведваць штомесячнае набажэнства ў Харужанская kaplіцы. З часам-тут побач паселіцца знаёмая яму, яшчэ зь дзяцінства Ванда Настаровіч (Горэль). Яна калісьці працеваала артысткай у тэатры пры Беларускай хатцы ў Менску.

Софічка

Марыя Аўлачынская.
Менск. 1956 г.

Зъдзіўляе мяне тое, што сястра Купалы Леакадзія ня ўзгадвае ў ўспамінах пра сваю сястру і яе мужа, Яся Аўлачынскага, пра тое што яны пасьля съмерці Дамініка Луцэвіча ў асноўным і ўтрымлівалі дабрабыт, патрэбны ёй, Леакадзіі, і маці, і брату.

Падчас калектывізацыі сям'ю Марыі Дамінікаўны рэпрэсавалі і адправілі на высылку. Паводле хадайніцтва Купалы іх затрымалі ў Барысаве, потым яны пасяліліся ў калгасе каля горада, дахаты не захацелі вяртацца. Дзе-нідзе ішла пагудка, што высыпалі і маці Купалы. Купалава маці пераехала жыць да сына ў 1926 годзе. У гэты час са шваграм Ю. Раманоўскім адбылося ўсё па-іншаму. Ён адправіў ў канцы 1929 года ўсю сям'ю ў Менск, а на гаспадарцы застаўся сам. З гаспадаркі выслалі яго толькі аднаго. У Барысаве яго таксама затрымалі і дзесьці ў той мясцовасці ён уладкаваўся на МТС нейкага саўгаса. Аднак у 1938 годзе яго паўторна выслалі, і, мабыць, на высылцы ён загінуў. Варта было б яго дзецям пра ўсё гэта напісаць праўду.

Спакаўся я з Марыяй Дамінікаўнай пасьля вайны ў 1956 годзе, калі яна жыла разам з братавай Уладыславай Францаўнай у катэджы на Омскім завулку.

Совічка

* * *

Калі гаварыць пра падмурак Купалаўскай адукацыі, то трэба зноў назваць прозывішча З. Чаховіча і А. Лявіцкага (Ядвігіна Ш.). У вершы "Мая навука" паэт піша: "Мне мудрасьці кніжнай ня даў Бог пазнаці..." Але менавіта праз гэтых асобаў, як съведчаць біяграфічныя звесткі, Бог дапамог Луцэўчыку набыць шмат раскошаў ня толькі кніжнай мудрасьці, але і жыцьцёвай, хаця здабываліся тыя кніжныя мудрасьці ня ў сьценах тых ці іншых навучальных устаноў, а амаль у хатніх умовах, таму і не засталося належных атэстатаў, каб далучыць іх да біяграфіі. Магчыма, Купала вышэй прыведзенымі радкамі хацеў паказаць, што не вучыўся ён ні ў якіх навучальных установах, што мудрасьць гэтая была зусім іншага кшталту, іншай якасці.

Здабытых кніжных ведаў было дастаткова, каб распачаць складаць вершы, і тут язык у яго хадзіў гладка. Далей яму пашэнныціла атрыманыя кніжныя веды ў У. Самойлы, ад шмат каго з супрацоўнікаў "Нашай нівы", ад Эпімах-Шыпілы, а з часам і ад Уладыславы Станкевіч, сваёй жонкі, якая мела лепшую адукацыю ад яго. На маю думку, трэба крытычна прачытаць верш Я. Купалы "Мая навука" датаваны 1919 годам.

Апрацоўка тэксту Р. Казлоўскага.

МАРГІНАЛІ (Дачыненныні Янкі Купалы і Ядвігіна Ш.)

Ролю Ядвігіна Ш. Антона Лявіцкага ў беларускай літаратуре можна ацаніць як падставовую, а не маргінальную. Яго вялікае значэнне палягае ня толькі ў тым, што ён быў пачынальнікам беларускага раману, што стварыў класічныя ўзоры нацыянальнага апавядання, але і ў тым, што быў выхавальнікам, адным з духоўных настаўнікаў Народнага паэта Беларусі Янкі Купалы.

Факт духоўнага настаўніцтва Ядвігіна Ш. над Я. Купалам пэўны час замоўчвалі, успаміналі зрэдку, і нават сёньня на яго не звязртаюць асаблівае ўвагі пры навучаньні ў ВНУ і амаль ніякай увагі - школьнія настаўнікі. Маўляў талент Купалы нарадзіўся стыхійна, сам сабою, пад уздзеяннем казак парабкаў Песьляка і Мартына, і што менавіта толькі простаму народу мастак абавязаны сваім паэтычным дарам. І нічога былья вучні школ (а нярэдка і навучэнцы педвучылішчаў) ня ведаюць пра тое, хто навучыў Ясія Луцэўчыча чэрпаць ваду з народнае крыніцы.

Магчыма праз упушчэнне нават такіх, на першы погляд, дробных фактаў захоўваецца харектэрная (яшчэ для рамантыкаў) думка, што талент, калі ён ёсьць, выяўляеца самастойна, і ня трэба працаваць над сабою, самаўдасканальвацца...

Софічка

Заканамерна ўзьнікае пытаньне: ці дастаткова на паліцах нашых бібліятэкаў і кнігарняў матэрыялаў, якія б пацьвярджалі вышэй прыведзены факт, да якіх маглі б зъвярнуцца настаўнікі і выкладчыкі? Ды і ўвогуле, ці быў усёж Ядвігін Ш. духоўным настаўнікам Купалы?

У Янкі Купалы ў маладыя гады былі свае выхавальнікі, настаўнікі, высокаадукаваныя і інтэлектуальныя. Гэта і Зыгмунт Чаховіч, удзельнік паўстання Кастуся Каліноўскага, і Уладзімір Самойла, і прафесар Б.Эпімах-Шыпіла, і безумоўна, Ядвігін Ш.

Факты сьведчаць, што каб не было Антона Лявіцкага, то магло і ня быць Янкі Купалы, беларускага песьняра, ці, магчыма, разьвіцё таленту затрымалася на працяглы час. Бо менавіта, дзякуючы гэтаму чалавеку, Ясь пачаў пісаць па-беларуску, а не па-польску. Так Уладзімір Юрэвіч у нарысе жыцьця і творчасці "Янка Купала" (Мн., 1983. С. 40) кажа: "Ядвігін Ш., пазнаёміўшыся зь першымі вершаванымі спробамі Янкі Луцэвіча, падтрымаў яго бяспрэчны талент і параіў яму пісаць не па-польску, а на роднай мове" (Падкрэслена мною -Р.К.). Сам Я.Купала ў лісьце да Л.М.Клейнбарты за 11.1.1929 год пацьвярджае тое самае: "У перыяд 1904-1906 гг., ня помню менавіта ў каторым дакладна годзе, я пазнаёміўся зь Ядвігінм Ш. (жылі мы па суседству). (Папраўдзе знаёмства адбылося раней.- Р.К.) Гэта была для мяне вялікая падзея, бо я ўпершыню сутыкнуўся з чалавекам, які ня толькі пісьменнік, якога друкуюць, але і піша па-беларуску. Зь Ядвігінм Ш. я вельмі зблізіўся". (36. Тв. у 7 т. Т. 7. - Мн., 1976. С. 431).

Як бачым, А.Лявіцкі паслужыў першым "штуршком" на шляху Ясі Луцэвіча да беларускасці, да сапраўднае нацыянальнай самасьведамасці. Але ня толькі словам, кнігай і парадамі падтрымліваў ён Ясія. Лявіцкі быў сапраўдным анёлам-ахоўнікам, можа, не на гэтак вялікім, але важным кавалку жыцьця Купалы, таго часу, калі ідзе фармаванье асобы чалавека, усталяванье съветапогляду і съветаразуменія, пошуку свайго месца на Зямлі.

Што гэта была за дапамога?

Ва ўсіх біяграфіях Я.Купалы гавораць пра яго спробу працаваць у лясьніцтве, куды яго не ўзялі, аб працы аканомам. У. Юрэвіч у нарысе жыцьця і творчасці съцвярджае так: "Атрымаўшы ад уплывовага чалавека рэкамендацыю (Падкрэслена мною, - Р.К.), падаўся ў маёнтак пад Оршай, каб прыладзіцца ў лясьніцтве" (С. 37). Потым Ясь працаваў канторшчыкам, аканомам. Але амаль нідзе ў біяграфіях не ўпамінаецца, што гэтым уплывовым чалавекам быў Антон Лявіцкі (У тым жа лясьніцтве працаваў яго бацька). Сам быў чалавекам вельмі съцілым, можна сказаць, непрыстасаваным да жыцьця, таму яму патрэбная была дапамога ў многім. Той жа Лявіцкі дапамог уладкавацца працаваць хатнім настаўнікам у Радашковічах, а з часам і пісарам у судовага съледчага. Але, на жаль, усе вышэй прыведзеныя факты выпалі ня толькі з падручнікаў школьніх, але і з дапаможнікаў па беларускай літаратуры для вышэйшых навучальных установ.

У падручніку А.А.Лойкі "Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд" (У 2 т. Т. 2. Мн., 1989) біяграфія Я.Купалы пададзена вельмі каротка, магчыма, таму на многія факты ня зъвернута ўвагі, хаця ў біяграфіі Ядвігіна Ш. гаворыцца аб сяброўстве зь Янкам Купалам.

У кнізе А.Лойкі "Янка Купала" зь сэрыі "Жызнь замечательных людей", выдадзенай яшчэ ў 1982 годзе, аўтар даволі падрабязна спыняеца на ўзаемадачыненіях паміж Янкам Луцэвічам і Антонам Лявіцкім, у тым ліку, разглядаеца і рэцензія Ядвігіна Ш. "Белорусская поэзия. "Жалейка" Янuka Купалы". (Минское эхо. 1908, 9 июля).

Рэцензія Ядвігіна Ш. пасылья першага прачытанья можа падацца занадта рэзкаю. Нягледзячы на пэўныя кампліменты ў адрас Купалы, у ёй шмат крытыкі. Можа нават узынікнуць уражаньне, што паміж пісьменнікамі былі ня дужа добрыя адносіны, - і тон рэцензіі атрымаўся вельмі неспрыяльны. Дык чаму так адбылося? Каб адказаць на гэтае пытаньне, пасправдзіма параванаць літаратурнае крэда Янкі Купалы ў "Жалейцы" і крэда Ядвігіна Ш. на той час.

Совічяз

Сам Антон Лявіцкі быў чалавек спактыкаваны і здольны ў гаспадарцы, ён ня бачыў селяніна пагалоўна бедным і гаротным, а жыцьцё яго - бесъперспектывным. Ён мяркуе, што многае залежыць і ад самога селяніна, яго дбайнасьці, працавітасьці, руплівасьці. Мужыку патрэбныя хутары, а не шнурывалоскі, пэўныя веды па агранаміі, выкарыстаныне новых прылад працы ды інш... (На гэтым Ядвігін Ш. даволі падрабязна прыпыняеца ў "Лістох з дарогі".) Пісьменьнік ня бачыў класавага супрацьстаньня грамадзтва, як гэта падавалі марксісты. Апошняе можна прасачыць паводле яго творчасьці: так у апавяданьні "Маленькая аповесьць", надрукаваным у "Белорусском вестнике" (1905 г.), земскі начальнік - постаць станоўчая, якая карае зло матэрыяльна, але больш маральна, заступаючыся за сялянку. У "Мінском вестнике" за той жа 1905 год у публіцыстычных артыкулах Ядвігін Ш. выступаў у абарону беларускай мовы і культурнае спадчыны, ня раз напамінаючы чытчу аб каштоўнасці твораў В.Дуніна-Марцінкевіча, Я.Лучыны ды іншых.

Такім чынам, становіцца зразумелаю яго пазіцыя ў рэцэнзіі. Ядвігін Ш. ўбачыў, што Купала яўна перастараўся ў пяроме багушэвічайскіх формаў песьняў-скаргаў -плачаў, маўляў менавіта гэта не дало маладому паэту раскрыцца да канца. І тут жа аўтар рэцэнзіі намякае, што ў наступным зборніку, які ўжо падрыхтаваны Купалам, дар паэта і яго погляды "выступят более определённо и рельефно" (Мінское эхо. 1908. 9 июля). Ядвігін Ш. аднабаковасьць і аднасюжэтнасць вершаў стараецца нават апраўдаць тым, што жыцьцё беларуса аднаколернае, і таму рознабакова яго падаць вельмі складана.

Чаму ж тут аўтар называе беларускую мову "умирающим наречием"? З кантэксту зразумела, што ў адрас роднае мова нічога дрэннага ён сказаць не хацеў. Рэцэнзент канстатаваў гэтымі словамі толькі той факт, што тады (у 1908 годзе) вялікіх перспектываў беларускай мове не прадбачылася. Акцэнт, у кантэксьце, робіцца на зусім іншам: калі мова беларускага народу стане літаратурнаю, то ў шэраг першапраходцаў яе літаратурнага ўжыванья, безумоўна, стане Янка Купала.

На праблему ўзаемадачыненія паміж Я.Купалам і Ядвігінам Ш. цікава ведаць меркаванье Франца Гінтаўта.

За апошняі гады быў надрукаваны цэлы шэраг яго артыкулаў, прысьвечаных захаванью купалаўскай спадчыны. Аўтар некалі жыў у адным двары зь сястрою Купалы Марыяй Дамінікаўнай у Ляўшове. Добра ведаў Янку Купалу, ня раз быў у яго, наведваў яго жонку, ужо пасля съмерці паэта. У артыкуле "Старонкі пастычной спадчыны" прысьвяціў цэлы разьдзел Антону Лявіцкаму, яго дружбе з Ясем Луцэвічам.

Размаўляючы з Францам Віктаравічам наконт рэцэнзіі Ядвігіна Ш. на зборнік Янкі Купалы "Жалейка", я пачуў меркаванье, блізкае да выказанага вышэй. Гінтаўт съцвярджае, што пры напісаныні зборніка паэт паддаўся моцным уплывам Францішка Багушэвіча і Цёткі. Крытыка была за празьмерны паказ мужыцкае беднасці, за "звышбурачкоўства", пазней Купала значна менш робіць такіх памылак, а многія творы ў гэтых адносінах стануць узорныя. Так у "Паўлінцы" ды іншых мы і блізка не сустрэнем матываў скаргі ці плачу, крытыку ў рэцэнзіі нельга патлумачыць і дрэннымі адносінамі Антона Лявіцкага з Янкам Купалам. Дачка Ядвігіна Ш. Ванда нідзе не ўспамінае пра нацягнутасці іх узаемадносінаў. Яшчэ калі Франц Гінтаўт вучыўся ў трэнаццатай дасьцьледчапаказальнай школе пры педфаку БДУ (1923-1927 г.), яго настаўніца беларускай мовы і літаратуры Юлія Бібіла, якая добра ведала сям'ю Луцэвічай, ня раз съцвярджала аб асабліва цёплых дачыненіях Ясі з Антонам Лявіцкім.

Аднак, у рэцэнзіі выклікае падазрэньне такі эпітэт як "топорный" (пра беларускую мову). Франц Гінтаўт лічыць, што Ядвігін Ш. ня мог дапусціць у рэцэнзіі такога слова ў адрас роднае мовы, бо менавіта ён схіліў Ясі Луцэвічу да напісаныня твораў на ёй, ды і сам пісаў па беларуску і выступаў у яе абарону. Гэтае слова трапіла у рэцэнзію дзякуючы рэдакцыйнай праўцы. Ёсьць у Франца Віктаравіча і другая версія. Магчыма, слова

Совічка

"топорный" ня мела абрэзіць беларускую мову, а было ў яго зусім іншае значэнъне: неапрацаванаасьці мовы, дакладней, неапрацаванаасьці літаратурнае мовы, якая выклікае цяжкасці пры вершаскладаньні. Але вернемся да літаратуры і матэрыялаў, што датыкаюць узаемадачыненъня ў Ядвігіна Ш. і Янкі Купалы.

У энцыклапедычным даведніку "Янка Купала" ёсьць артыкулы прысьвечаныя Ядвігіну Ш. і яго дачцы Вандзе Антонаўне Лявіцкай. Але ў артыкуле пра Ядвігіна Ш. занадта мала нададзена ўвагі ўплыву Лявіцкага на Купалу ў першыя гады знаёмства. Магчыма, з гэтай прычыны недасьвежанаму чытчу цяжка нават зьвярнуць увагу на такія радкі: "Ядвігін Ш. заахвочваў Купалу пісаць на беларускай мове. На працягу 1908-1909 гг. яны працавалі разам у рэдакцыі газеты "Наша ніва" (Мн., 1986. С. 695). Як бачым, тут адразу парушаецца часавая пасълядоўнасць, і ў чытчу даведніка ствараецца ўражаныне другараднасці пададзенага факту. У артыкуле ж, прысьвечаным Лявіцкай Вандзе Антонаўне, аб гэтым сказана крыху паўней: "Часта сустракаліся з Купалам, калі жыла ў Карпілаўцы, пра што ўспамінае: "Калі, у якім годзе стаў у нас бываць Купала - ня паметаю. Перш ён прыходзіў да нас браць кнігі - у нас была вялікая бібліятэка, галоўным чынам, польскіх пісьменнікаў: Крашэўскага, Міцкевіча, Ажэшкі, Сянкевіча і інш. Купала чытаў тату свае вершы: з татам яны вялі доўгія гутаркі, спорылі, чыталі" (Тамсама. С. 365, падкрэслена мною, - Р.К.). У пэўным сэнсе атрымаўся нейкі парадокс, калі ў зацемцы пра асобу "другога раду" падаецца больш цікавае і патрэбнае інфармацыі, чым у зацемцы пра асобу першага значэнъня.

Цяпер зазірнем у "Энцыклапедыю літаратуры і мастацтва Беларусі". У артыкуле пра Ядвігіна Ш. адзінае, што да сувязі з Купалам можна прачытаць :1) "Па стану здароўя пакінуў працу (Лявіцкі - Р.К.) і пераехаў зь сям'ёю ў бацькоўскі фальварак Карпілаўка (Падкрэслена мною, - Р.К.), недалёка ад Радашковіч, дзе і правёў большую частку жыцця"; 2) "Сябраваў зь Я.Купалам, апублікаваў першую рэцензію на яго зб. "Жалейка" ("Мінское эхо", 8.7.1908 г.). Ізноў звесткі вельмі скрубыя. Чытчу можа падацца, што А.Лявіцкі ў жыцці песьняра быў проста знаёмы.

Для большай нагляднасці мы можам зьвярнуцца яшчэ да кнігі ўспамінаў пра Янку Купалу "Такім ён быў" (Мн., 1975 г.). У ўспамінах многіх асобаў прозвішча Ядвігіна Ш., калі і ўспамінаецца, то як бы між іншым.

Да 100-годдзя з дня народзінаў паэта у 1982 годзе выйшла кніга М.Р.Яроша "Пясьнія роднай зямлі", прысьвечаная ўкыццю і творчасці паэта. У кнізе шмат цікавых матэрыялаў, але аб ролі Ядвігіна Ш., зноў толькі некалькі слоў, вельмі агульных, хаця і съцвярджаецца, што Лявіцкі быў сярод "самой рэальнасцю прызначаных настаўнікаў" (Мн., 1982. С.40), але тое настаўніцтва не раскрываецца, у чытчу самы празь сябе ўзнікаюць пытаныні: у чым жа ў сапраўднасці палягала гэтае шэфства, як паўплываў Ядвігін Ш. на будучага паэта, стаўшы ў адзін шэраг з Уладзімірам Самойлам, Алесем Бурбісам.

З гэтага нагоды прыемна было прачытаць у артыкуле Алега Дышлевіча "На пераломе стагоддзяў: жыццё і творчасць Ядвігіна Ш. (Роднае слова, № 1, 1984. С. 9) "упамінаныне, што Антон Лявіцкі - гэта духоўны настаўнік Янкі Купалы, "бо і ў Карпілаўцы Лявіцкіх, якая знаходзілася ў суседстве з фальваркам Бянігны Луцэвіч, фармаваўся і набіраўся нацыянальнае дужасці будучы знакаміты паэт. Тут дарэчы будзе распамянуць і што А.Лявіцкі зьяўляецца вучнем В. Дуніна-Марцінкевіча. Традыцыі паэтычнага дару, выяўленыне і выхаваныне таленту, як бачым, ідзе ад аднаго з пачынальнікаў новае беларускае літаратуры.

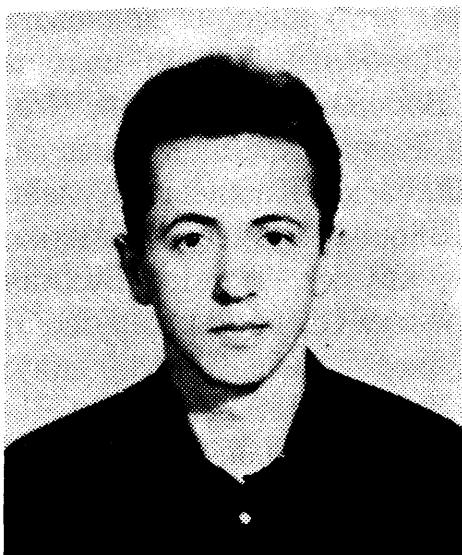
А цяпер кінем позірк на школьнія падручнікі. Гэтак, у "крытыцы" за 9 клас (аўтар Р. В. Шкраба) Ядвігіну Ш. прысьвечана трохі больш за палову старонкі (у біографіі Янкі Купалы ні слова пра Ядвігіна Ш.). Нават у агульных тэмах па літаратуры многія настаўнікі не закранаюць гэтага прозвішча, адпраўляюць вучняў да падручніка "для азнямлення".

Софічка

Псіхалогія недагаворваньня, апусканьня істотных падзей, дэталяў ідзе ў яшчэ са школьнага гадоў, ад настаўнікаў, многія творчасць Ядвігіна Ш. маюць за другарадную, нават дзе сёньняшняга дня падаюць як дробранабуржуазную" і не прыкладаюць ніякіх намаганьняў для прачытаньня навейшых матэрыялаў. Творы яго лэўны час не хацелі выдаваць замоўчвалі. На жаль, на туго нешматлікую прыведзеную вышэй літаратуру не звязртаюць належнае ўвагі, або ўвогуле не чытаюць.

Гэтым артыкулам хацелася б звязрнуць увагу на толькі настаўнікаў, выкладчыкаў студэнтаў, але і супрацоўнікаў музеяў, у якіх ёсьць экспазіцыі, прысьвечаныя Янку Купалу, а таксама іншых культурных устаноў на ўзаемадачыненіі людзей, творы якіх звязуляюцца падставовымі для новае беларускае літаратуры.

Руслан Казлоўскі

ІМЕНЬНІК КРАЮ**Сяргей Богуш****ПРОЗВІШЧЫ ЛЮБЧА І ЯГО
ВАКОЛІЦ**

**Сяргей Богуш –
асыпрант кафедры
мовазнаўства Гарадзенскага
універсітэту, займаецца
вывучэннем беларускае
антрапанімікі.**

Відаць, ня трэба даказваць, што прозвішчы - частка духоўнае спадчыны. У іх адлюстраваныя многія элементы культуры: рэлігія, праца і побыт нашых продкаў, іх прыроднае атачэнне. Адпаведна прозвішчы зъяўляюцца цікавым і каштоўным аб'ектам для мовазнаўцаў. Беларуская антрапаніміка ўжо мае пэўныя здабыткі, але яшчэ шмат што застаецца па-за ўвагаю, у тым ліку, няма спробаў комплекснага аналізу прозвішчаў насельнікаў асобных рэгіёнаў Беларусі. Зьевернемся ў гэтых адносінах да гістарычна адметнае мясцовасці - Наваградчыны і коратка разгледзім прозвішчы сучасных жыхароў Любчанскаага пасялковага савету Наваградзкага раёну.

На тэрыторыі пасялковага савету жывуць жвыш 4-х тысяч чалавек, яны зъяўляюцца носьбітамі 784-х прозвішчаў¹ якія, натуральна, разьмеркаваныя паміж насельнікамі нераўнамерна. Так, 234 маюць толькі па адным носьбіце, яшчэ 129 - па два (у суме гэта амаль палова ўсіх прозвішчаў). Ёсьць прозвішчы звязлікаю колькасцю носьбітаў. Сярод найбольш пашыраных Аляшкевіч (109)², Гірыс (97), Буйвал (68), Астапкевіч (63), Каўцэвіч (53), Крупіч (44), Ціхановіч (41), Емельянчык (39), Кот (39), Капціловіч (37), Клімовіч (35), Літвін (33), Сазановіч (32), Сіўко (30), Вееўнік (29), Грынь (29), Рабкоўскі (29), Шмык (28), Шыкаловіч (28), Каратай (27), Сідо (27), Булаўка (26), Кохан (26), Хацяновіч (25).

Каля двухсот прозвішчаў утвораны ад мужчынскіх асобовых імянаў і іх гутарковых формаў. Больш за палову зь іх (каля 110) - ад

Слобіччы

праваслаўных (Агейка, Апанас, Арцюх, Васючкевіч, Гапановіч, Дарафейчык, Дземянчук, Дзямідаў, Дораш, Емельянчык, Іванчук, Конан, Клімовіч і шматлікія іншыя). Каля 50-і прозвішчаў паходзяць ад агульных для абедзвюх канфесій імёнаў (Адамцэвіч, Алехнік, Аляшкевіч, Антановіч, Данільчык, Захараў, Марцінкевіч, Міхалкевіч і іншыя). І толькі каля 20-і - ад каталіцкіх імёнаў і іх варыянтаў (Абрамчык, Беняш, Габрусь, Касьпяровіч, Лукашэвіч, Матусевіч, Пранкевіч, Урбан і іншыя).

Але найбольш прозвішчаў (звыш паловы ад усіх) паходзяць ад былых мянушак, для ўтварэння іх выкарыстоўвалі найразнастайнейшую лексіку. Гэта назовы асоб паводле разумовых якасцяў, асаблівасцяў: Балбатун, Гамановіч, Задзірка, Ляўша, Піскун, Скараход, Хітро; назовы асоб паводле вонкавага выгляду: Барадач, Белавус, Вялічка, Гарбач, Дзябёлы, Лабач; назовы прадстаўнікоў жывёльнага сьвету: Баран, Буйвал, Варона, Дрозд, Жук, Кот, Муха, Рак; назовы расылін і іх частак, пладоў: Качан, Колас, Крапівін, Шышка; назовы прадуктаў харчаваньня, страваў: Варэнік, Калбаска, Кісялевіч, Кулеш, Масла; назовы частак цела чалавека і жывёлы: Галовіч, Зубчык, Капытка, Кулак, Пальчык; назовы адзеньня і яго частак, абутку, тканін: Бахмач (бахмачы, 'скураныя лапці'), Калоша, Кужаль, Фарботка (фарботы 'карункі'); а таксама назовы іншых самых розных прадметаў, рэчаў, зъяваў, паняццяў: Базар, Бубен, Булаўка, Гушча, Капля, Мех, Талака, Флейта, Шыла.

Асобна варты сказаць пра прозвішчы, утвораныя ад найменьняў асоб паводле прафесій, занятку, пасады. Іх недзе каля 40-а, ці прыблізна 5% ад агульнае колькасці. Гэтыя прозвішчы зафіксавалі ў сваіх асновах наступныя асабовыя назоўнікі, што былі ва ўжытку некалькі стагоддзяў таму: войт (Вайтовіч), вінар "хто вырабляе віно" (Вінар), віньнік "прадавец віна" (Віньнічак), ганчар (Ганчар), дойлід (Далідовіч), жаўнер (Жаўнерка), каваль (Кавалёў, Кавальчук, Каваленкаў), калачнік "хто вырабляе і (ци) прадае калачы" (Калашнік), каўшар "майстар, які вырабляе каўшы" (Каўшар), кравец (Краўчанка), лаёнік "сотнік, падпарадкованы войту" (Лаёнікевіч), лясьнік (Лесьнікоў), місьнік "майстар, які вырабляе посуд" (Місьнікевіч), мяснік (Мясынікевіч), поп (Папко), рыбак (Рыбак), рымар "шорнік" (Рымар, Рыманаў), сакольнік "хто даглядае лоўчых птушак, навучае іх і палюе зь імі" (Сакольнік), ткач (Ткач, Ткацэвіч), чабатар "шавец" (Чабатар), шафар "ключнік, аканом" (Шафарэвіч), швачка (Швачка), шкляр (Шкляр, Скляроў).

Цяжка вызначыць колькасць прозвішчаў, што паходзяць ад найменьняў асоб паводле этнічнае прыкметы, месца паходжаньня ці жыхарства. Фармальна на прыналежнасць да гэтае группы прэтэндуюць усе 84 прозвішчы на -скі/-цкі, але, верагодна, шмат якія зь іх набылі гэты фармант у свой час штучна. Сёння ж у балышыні выпадкаў немагчыма высьветліць сапраўднае паходжанне кожнага такога антрапоніма. І ўсё ж можна вылучыць прозвішчы з большаю верагоднасцю ўтварэння ад найменьняў асоб паводле месца паходжаньня ці жыхарства. Яны маглі ўзынікаць ня толькі на базе назоваў мясцовасці (тапонімаў), але і як непасрэдныя ўказаныні на месца адносна іншых (найперш прыродных) аб'ектаў. Магчыма, ад апошніх утвораны прозвішчы Альшэўскі,

Совічкі

Беразоўскі, Загайскі, Запольскі, Лазоўскі, Паддубскі, Падліскі, Прылуцкі, хоць не адмовіць і іх адтапанімічнае паходжанье (напрыклад: Запольскі - выхадзец з вёскі Запольле).

Акрамя прозвішчаў на -скі/-цкі, ёсьць яшчэ з два дзесяткі ўтвораных ад назоваў асоб паводле этнічнае прыкметы, месца нараджэнья ці жыхарства. Бальшыня паходзяць ад этнонімаў - Грэчыц, Жамойда, Жамойцін, Жыдко, Казак, Літвін, Літвінчук, Ляшко, Маскалевіч, Нямцоў. Пераклаўшы на сучасную мову, у іх асновах прачытааем наступныя этнічныя найменьні: грэк, жмудзін, казак, яўрэй, беларус, паляк, расеец, немец.

Паводле ўтваральнай структуры колькасна пераважаюць непатранімічныя прозвішчы (г. зн. якія фармальна не зьяўляюцца найменьнімі асоб па бацьку). Зь іх нямала паходзіць ад варыянтаў асабовых імянаў, утвораных з дапамогаю разнастайных суфіксаў: - ак (Майск), -ака (Грыняка), -ас (Уладас), -ейка (Паўлейка), -ец (Канец, Якімец, Янец), -ік (Алехнік, Андросік, Савосік), -ка(-ко) (Кірэйка, Лявонка, Сазонка, Саўко, Станько, Хадоска), -ук(-юк) (Грынюк, Грыцук, Дашук, Майсюк, Міхнюк, Раманюк), -уль (Вітуль, Марцуль), -усь (Габрусь), -ух (Арцюх), -уць (-юць) (Мікуць, Паўлюць, Януць), -ш (Беняш, Конаш).

Бальшыня непатранімічных прозвішчаў утвораны ад мянушак. Частка іх - агульнавядомыя і ў наш час неасабовыя назоўнікі (г.зн. якія ў сваім першасным значэнні не зьяўляюцца словамі-характарыстыкамі асоб). Напрыклад, прозвішчы Базар, Баравік, Баран, Варона, Варэнік, Гарох, Гушча, Дрозд, Жах і шматлікія іншыя. Шэраг прозвішчаў паходзяць ад асабовых назоўнікаў, бальшыня якіх зьяўляюцца суфіксальнымі ўтварэнінамі з разнастайнымі ўтваральнымі фармантамі: -ак(-як) (Буляк, Грамак, Пазьняк, Рыбак, Шастак), -ан(ян) (Ждан, Кохан, Моўчан, Рубан), -ей(-эй) (Даражэй, Калей), -ейк-а(-эйк-а) (Бурдзейка, Вашчэйка, Гірэйка, Кунейка, Шарэйка), -ель (Рагель), -ец (Валынец, Казец, Пагарэлец, Скрабец), -ка(-ко) (Бажко, Зайко, Кійко, Чамерка), -ул-я (Рагуля, Шакуля), -ун (Балбатун, Дзярбун, Піскун, Чыркун, Шагун), -ур-а (Гацура, Капура, Мазура), -ух-а (Малуха), -ш-а (Ляўша). Да прыставачных утварэнінай з упэўненасцю можна аднесці толькі два прозвішчы - Нягода і Няхай. Прозвішчы Белавус, Крыванос, Скараход зьяўляюцца асабовымі назоўнікамі, утворанымі асноваскладаньнем.

Сама пашыраны ў рэгіёне тып патранімічных прозвішчаў (якія фармальна зьяўляюцца найменьнімі асоб па бацьку) - гэта прозвішчы на -овіч/-евіч(-эвіч), - іч(-ыч,-ыц). Іх 143, ці 18,2% ад усяе колькасці прозвішчаў, а ў сярэднім па Беларусі яны складаюць 11%³. Калі ж паглядзеце на пералічаныя намі 24 самыя пашыраныя прозвішчы (што маюць па 25 і больш носьбітаў), то сярод іх 10 маюць канцавы фармант -овіч/-евіч (41,6%). З 143-х прозвішчаў 129 сканчаюцца на -овіч/-евіч і толькі 14 - на -іч. Бальшыня на -овіч/-евіч утвораныя ад імянаў (напрыклад, Антановіч, Валенцюкевіч, Васючкевіч, Вашкевіч, Вілімовіч, Герасімовіч, Дамасевіч, Дарашэвіч, Емельяновіч, Ерамевіч, Ігнатовіч, Лукашэвіч), у той час як з 14-і прозвішчаў на -іч толькі два маюць у сваіх асновах кананізаваныя імёны - Кузьміч і Хоміч (Хома -

Совічка

Фама), ды й то тут мы маем справу з асаблівасцю структуры менавіта гэтых патронімаў, параўнайма сучасныя формы імёнаў па бацьку: Кузьміч і Фаміч (а не Кузьмовіч і Фамовіч).

Другі колькасна тып патранімічных прозвішчаў - на -оў(-еў)/-аў(-еў) (кшталту Абрамаў, Анісімаў, Бабкоў, Зайцаў, Карапеў, Лебедзеў, Новікаў). Іх налічваецца 99, ці 12,6% ад агульнае колькасці (у сярэднім па Беларусі больш - 19,5%). Можна заўважыць, што нямана прозвішчаў на -оў/-аў немясцовага ці ўвогуле небеларускага паходжання. Да такіх можна аднесыці: Астафураў, Авілаў, Арыстаў, Баталаў, Бубянцоў, Болдыраў, Клюеў, Шайхутдзінаў, Юнусаў, Юфераў і некаторыя іншыя. Сярод 24-х сама пашыраных не знаходзім ніводнага з фармантам -оў/-аў, што съведчыць пра нехарактэрнасць для рэгіёну такога тыпу антрапонімаў.

Суфікс -оў/-аў далучаўся да асноваў назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду, а адпаведныя прыналежныя прыметнікі ад асноваў назоўнікаў жаночага роду ўтвараліся з дапамогай суфікса -ін(-ын). У пасялковым савеце налічваецца 25 патранімічных прозвішчаў на -ін (-ын), але ня менш за палавіну іх маюць прыкметы небеларускага паходжання. Утваральныя асновы прозвішчаў Кукушкін, Пцічкін, Пяцрухін съведчаць пра іх расейскае паходжанье. Калі некаторыя з такіх прозвішчаў як Васін, Мішын, Нікіцін, Саўкін, Сёмкін, Юркін, Яшкін і ўзыніклі на Беларусі, то паводле словаўтваральнага мадэлі расейскае мовы, дзе -ін(-ын) выкарыстоўваецца пры ўтварэнні прыналежных прыметнікаў і ад назоўнікаў мужчынскага роду першага скланенія (па-беларуску было б Саўкаў, Юркаў, Яшкаў). Усе патранімічныя прозвішчы на -ін(-ын) маюць нязначную колькасць носьбітаў (зь іх найбольш Саўкіных - 6 чалавек), гэта таксама гаворыць пра неўласцівасць для дадзенага рэгіёну падобных антрапонімічных утварэнняў.

Патранімічную функцыю мог выконваць суфікс -ук(-юк) і, асабліва, -чук⁴. Прозвішчаў на -ук(-юк), -чук у пасялковым савеце 26, ці 3% ад усіх (у сярэднім па Беларусі такіх - 5%). Найбольш пашыраныя прозвішчы падобнага тыпу - Ляўшук (23) і Цішук (14).

22 прозвішчы (2,8% ад усіх) маюць канцавым фармантам патранімічны суфікс -енка(-энка)/-анка (у цэлым па Беларусі доля такіх прозвішчаў большая - 4,5%). 13 з 22-х прозвішчаў на енка/-анка маюць толькі па адным носьбіце, а найбольш мае Калінічэнка - 7.

Паводле М. Бірылы патранімічным мог выступаць і суфікс -чык; ён, як і -чук, у беларускай антрапоніміі найбольш адзначаецца ў прозвішчах⁵. У структуры адымёнавых прозвішчаў на -чык насельнікаў пасялковага савету заўважаецца заканамернасць: ва ўсіх выпадках гэты суфікс далучаецца да асновы поўнага імя - Абрамчык, Адамчык, Давідчык, Данільчык, Дарафейчык, Дзямідчык, Емельянчык, Макарчык, Піліпчык, Раманчык, Урбанчык. Можна меркаваць, што гэта съведчыць на карысць патранімічнасці утварэнняў, бо структура гутарковых імёнаў звычайна адрозніваецца большаю разнастайнасцю. 16 прозвішчаў на -чык складаюць 2% усіх прозвішчаў, найбольш пашыраныя сярод іх - Емельянчык(39) і Макарчык(12).

Совічка

Як найменьні па бацьку маглі утварацца і антрапонімы на -скі/-цкі, але цяпер нельга вызначыць утваральную базу кожнага такога прыметніка, што стаў прозвішчам. Магчыма, былымі патронімамі зьяўляюцца часткова тыя, дзе ў аснове прачытваецца асабовае імя: Васілеўскі, Малашэўскі, Малахоўскі, Петрукоўскі, Савіцкі, Янкоўскі і іншыя. Але іх няшмат, і, хутчэй за ўсё, большыня прозвішчаў на -скі/-цкі не бытуюць найменьні па бацьку, а паходзяць ад тапонімаў ці ўтвораныя штучна. Прозвішчы на -скі/-цкі складаюць 10,7%, гэта блізка да сярэдняга беларускага паказыніка (10,5%).

Два прозвішчы - Антанёнак і Карабёнак - маюць патранімічны суфікс -ёнак, і адно - Карпеня - характэрны толькі для беларускага антрапанімічнага суфікса -еня. Нязначная зьяўленасць абодвух тыпаў тлумачыцца і тым, што арэалы іх аддаленыя ад Наваградчыны, і тым, што ўвогуле доля такіх прозвішчаў на Беларусі вельмі малая - адпаведна 1,7% і 1%.

Вядома, прозвішчы аднаго пасялковага савету - толькі адвольны ўрывак зь іменініка рэгіёну. Калі ахапіць дасьледаваньнем большую тэрыторыю, то атрымаем карціну паўнайшую. Для выяўлення краёвых адметнасцяў прозвішчаў патрэбна парашунаныне іх з адпаведным матэрыялам сумежных тэрыторый – гэта, напэўна, дало б цікавыя вынікі.

ЗАЎВАГІ

1. Падлічана мною на жнівень 1993 года.
2. Тут і далей у дужках пасля прозвішча пазначаецца колькасць яго носьбітаў.
3. Сярэдня беларускія паказынікі колькасных суадносінаў асобных тыпаў прозвішчаў прыводзяцца паводле выданьня: Бірыла М.В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай). - Мн., 1969.
4. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Структура уласных мужчынскіх імён. - Мн., 1982. С. 224.
5. Тамсама. С. 207.

КНІЖНАЯ ПАЛІЦА

Іван
Саўко

„НАСУПЕРАК ЛЁСУ“

Саўко Іван. "Насуперак лёсу": Зборнік вершаў. – [Ліда, 1994]. – 124 с. Наклад 300.; Саўко Іван. Рэча жыцця: Паэмы / Прадм. Тадэвуша Чарнавуса. – Ліда, 1994. – 148 с. Наклад 300.

Кніжка-самасейка "Насуперак лёсу" тыповая для нашага часу, калі зынік ідэялагічны нагляд. Наконт яе можна паўтарыць аднасказавую рэцензію Гогаля: "Гэтая кніжачка выйшла, значыцца, недзе сядзіць жа на бельм съвеце і чытаче". І вось тут паўстае пытаныне. Чытача вызначае паэтыка. Ясна, што ён ня масавы і не элітарны, але які?

Паэтыка (а гэта зьява індывідуальная), строга кажучы, у зборніку адсутнічае. Каб зразумець аўтара, дастаткова ведаць яго эпітаты. Тут, напрыклад, зьдзіўляе ўстойлівасць эпітоіда "чароўны", які можа двойчы паўтарацца ў адным і тым жа вершы. "Блакітныя хвалі", "родная старонка", "звонкая песня", "казачныя малюнкі", "радзімая зямля", "залатыя палі", "любімая Дзітва", "брыльян-

цістыя травы", "зялёны шоўк травы" - гэта вобразная норма на фоне пераважна аўталагічнага стылю, завяршае яе аўтарскае прызнаньне: "няма з чым параўнанць". Асноўны матыў "лірычных узылётаў": "Маладзею душой". Урэшце, усе тэксты зборніка прачытаўца як адзін і той жа тэкст, дадамо сюды і тое, што большыня вершаў напісаны ў аднолькавай інтанацыі. Такім чынам, функцыя кніжачкі не рэпрэзэнтацыйная, а выключна экспрэсіўная і нават – тэрапеўтычная. Асноўная яе задача выказаць тое, што набалела. Ні зьместам сваім ні накладам зборнік не прэтэндуе патрапіць у Сусветную Бібліятэку, і зынікаюць такія выданыні, як лёсы людзей, непрыкметна. Таму спецыфічна гучыць назоў яго: "Насуперак лёсу". Чытач зборніка тоесны аўтару зь яго трагічнаю, у съяў звычайнасці, экзістэнцыяй: "Шукаю няспынна кефір, / Стаяу у чарзе я за хлебам". Чытач тут ня проста бліжні, а блізкі, той хто стаіць побач, у чарзе.

Гэта кнішка добрага чульлівага чалавека. І до. Уражвае факт, які мы даведваемся з прадмовы да другога зборніка: "У пошуках грошай на выданыне сваёй першай кніжкі паэт... нямала папацеў пад ношаю цяжкіх сумак". Праўда прадмоўцы і ў тым, што І. Саўко пераважна лірык, цікавей чытаць яго лірычныя вершы супраць сатырычных.

А дзе пачуцьцё выліваецца зь берагоў, зъяўляюцца вершы (або радкі), што нельга ўспрымаць без хваляваньня як "чалавечы дакумент". Напрыклад, "1982 год", тут усе метафоры паміраюць перад бядою. Сімпатычныя таксама творы "Дзедаўскі двор", "Помнік", "Акунёк", "Вецер вее густы і духмяны...", "Я помню", "Памылка". Душэўна: рымста часамі пераплаўляе лёс у паэзію: "Як сівы дым, як нач глухая, / Як плынь вясеных бурных вод, / Ішла съязжынка залатая / Майго жыцця, маіх нягод".

(Усё, сказанае пра кнігу вершаў, можна сказаць і пра кнігу паэм, з тою толькі розніцай, што ў першай дамінуе лірыка, а ў другой сатыра.)

Чайка

ЛІСТААБМЕН

БЕЛАРУСКАЯ БЕЛАСТОЧЧЫНА

Інфармацыя пра беларускую нацыянальную меншыню ў Польшчы ўсё аказыйна-выпадковая, фрагмэнтарная, і нясумленна-энтуз'ястичная, спрыяльная міфаманству. Разумею я тых, хто піша патрыятычную лухту: намеры ў пісакі добрая, мае на ўвазе падтрыманьне духа адраджэння нацыі. Нягледзячы, аднак, на шляхотнасьць гэткіх дзеянньняў, найперш трэба нам сапраўднай арыентацыі, а не падбадзёрваючай маны, якая і так калісъці вылезе наверх, бы славутае шыла зь мяшка... І будзе шок, і скрыгат зубоў!

Наймацней распаўсюджаным ілгунствам ёсьць нібыта існаванье беларускіх школаў на Беласточчыне. Праўда на гэты конт такая, што іх няма ўжо, бадай, ад трыццаці гадоў. Што зь імі здарылася? Усе да апошняе пераўтвораны ў польскія, у якіх дазволены неабязвязковы прадмет беларускай мовы і літаратуры (гісторыі Беларусі - не!). Гэту неабязвязковасць усяляк рэалізавалі... Пераломным быў сінежань 1969 году, калі міністэрскае начальства дало бацьком утомны наказ пісаць штогод дэкларацыі аб сваёй волі надалей вучыць дзіця роднай мове. Зьвяртае ўвагу менавіта гэты шэсьцьдзесят дзесятага, у які гарадзенскому настаўніку Алесю Белакозу адкрыта заяўлена было ў КДБ, што беларуская мова павінна прапасьці, каб лягчэй будаваўся рай камунізму...

Польскія ўлады ў стасунках са "сваімі" беларусамі несумненна кіраваліся пажаданьнямі Масквы. Таму ня варта шукаць іншага аспекту нацыянальнага лёсу па другі бок дзяржаўнае мяжы. Розыніцы ў ім усяго столькі, што ўсвой таесамасці ён меў у нас заходнюю фанэтычна-мэнтальнную афарбоўку калі: у СССР русыфіковалі, то ў Народнай Польшчы палянізировалі. А хто ўпарты трymаўся ў Беластоку беларушчыны, такому не паздаровілася ні ў жыцьці, ні ў кар'еры, лічыўся ворагам аж сацыялізму, і якога мус усяляк абмяжоўваць, ізоляваць у акаляючым грамадзтве. Апубліканая ў другім нумары "Сывіці" гутарка зь Белакозам дакладна перадае і беластоцкія рэаліі, хоць гаворыць ён пра БССРаўскія.

Адрозненьні ў гэтым значэнні паміж Савецкай Беларусяй і Польскай Беларусяй пачынаецца толькі цяпер: узынікла Рэспубліка Беларусь. Мы, як меншыня, вядома, пазбаўлены магчымасці займець уласную дзяржаўнасьць, што і прадракае наш далейшы лёс.

Міфаў тых не зылічыць. Нядайнім часам чытаў я ў "Літаратуры і Мастацтве" пра... беларускія ліцэі ў нас. Якія ж яны беларускія, калі ў іх сьценах не чуваць беларускай мовы, а сярод ліцэістаў усяго чвэрць ад агульнае колькасці сяк-так прызнаеца да беларускай нацыянальнасьці. Гэта звычайнія польскія сярэднія школы, у якіх выступае дадатковы прадмет беларускай мовы і літаратуры. Калісъці, у пяцідзесятага, і латынъ вучылі тут з дапамogaю беларускага маўленьня.

Шмат тлумачыцца зынікненнем Атлянтыды сялянства, прапажаю этнікі ў карысць татальнае гарадызацыі насельніцтва рэгіёна.

У гарадох беларусы ня ўяўляюць сабою кампактнае масы, жывуць у дыяспары і як сялянскі элемэнт ахвоча паддаюцца асыміляцыі. Мужык, упалоханы "калхозамі", імкнеца быць мешчанінам; значыць, прыпадабняеца ў нас пад паляка. Пазбягае контакту зь беларускімі арганізацыямі, злосна абмінае іх, як нясьцерпную перашкоду ў дасягнені

Софічка

поўнага гарадзкога шчасьця. У парлямэнцкія ці бо камунальныя выбары зядла кляйміць беларускіх кандыдатаў у дэпутаты, лічачы тое добрай нагодаю ясна паказаць сябе шчырым польскім патрыётам. Я не гавару пра католікаў, яны адразу скачуць з кулакамі да вачэй даверліваму прапагандысту беларускасці; праваслаўныя паводзяць сябе мала лепш, штораз настойлівей патрабуючы ўвядзення польскае мовы ў пропаведзі ды багаслужбы. Імпэнтна каталіцызуюцца; актуальна кожны чацверты рыма-католік на Беласточчыне - з праваслаўных, як падлічыў айцец Рыгор Сасна, грунтоўны дасьледнік гісторыі праваслаўя на Падляшшы.

Няшмат такіх, хто ня хоча быць стопрацэнтным палякам. Ад мовы свае адчапіцца ня так складана, цяжэй зь веравызнаньнем, яно ўчэпіста фармалізаванае (хаяць бі мэтрыкамі, шлюбамі, пахаваньнямі...).

У дзеяностых гадох рэдка ўжо ў якой сям'і азываюцца да дзяцей на роднай мове (дыялекце?). Як сказаў бы Янка Брыль, разбушаваўся "нізвавы пажар" палянізацыі. Але, пакуль адбывалася яшчэ толькі палянізацыя, беларускасць ня зводзілася ўшчэнт з публічнага абыходку, можна было пачуць яе ў вёсцы і мястэчку. Цяпер жа рушый працэс самапалянізацыі; нават тыя рэшткі дажываючых век сялянаў ня вельмі задаволеныя, калі гаварыць да іх на матчынай мове. Схільныя ўспрыніць яе, як нейкую кінуну зь іхнага пачуцця гонару і дастойнасці. Стэрзатып "музыцкай мовы" непарушна захаваўся і, вось, кане разам зь ёю, у съмяротных абдымках.

Ці магчымае нацыянальнае выратаванье нас? Тэарэтычна - так! Але, ня буду нудзіць інтэлігентнага чытача нерэальнімі прапановамі. Памятайма, што знаходзімся мы ў Польшчы больш за сэмдзесят гадоў, на працягу якіх не паявілася хоць адно пакаленіне зь існа беларускім выхаваньнем. Увесь уклад жыцця быў катэгарычна польскім, акрамя некалькігадовага пэрыяду сусьветнае вайны. Этнічная беларускасць трymалася па грамадзкай інэрцыі, пакуль горад зь мястэчкам не глынулі вёску. Дзяўчата зыніштожаць датла сельскую гаспадарку - пару гадамі назад на дзесяцёх маладых і нежанатых гаспадароў у Беластоцкім ваяводзтве прыходзілася адна-адзіноткая дзеўка, прытым даўёкая ад харства і гаспадынъскай спраўнасці.

Дзеля дзейснага паратунку беларускай нацыянальнай меншыні ў Беластоцкім Краі няма ўмоў. Афіцыйныя дзейнікі ў Рэспубліцы Беларусь, будучы пазбаўленымі нацыянальнага патрыятызму, зусім натуральна не зацікаўлены гэтым. І што, відаць, больш важнае тут, дык гэта тое, што Беларусь у нашай сівядомасці тыповага чалавека фактычна нічым не вырозніваецца ад Расеі. Людзі езьдзяць і бачаць: на ўсход ад польскае мяжы суцэльная бяда, прасьцяцтва, балаган ад вяrhoю да нізоў, і нішто не паказвае на тое, каб гэта скончылася. Пабылі ў нас рускія-саветы ў трывіцаць дзесяткам, "и хватит". Больш мы па іх не сумуем.

Дарэчы, іначай псыхалягічна маюцца ў Польшчы нацыянальныя мяншыні немцаў, славакаў, літоўцаў. Яны на штодзень адчуваюць апору ў сваіх нацыянальных дзяржавах, якіх, зрэшты, няма чаго ім саромецца. Скутак такі, што ў тامтэйшых школах гэта польская мова навучаецца ў якасці адзінага польскамоўнага прадмета. Што, выяўляеца, ані трохі не перашкаджае здаваць выпускніком потым экзамены ў вышэйшыя установы Польшчы. А нашым сялянскім патомкам, вось, нібы перашкаджае... Ды ўжо нядоўга: праз дзесяць-пятнаццаць гадоў адыдуць на той съвет апошнія беларускія магікане, меншасць уцалее ў лічаных інтэлігенцкіх дамох ды ў глухіх закуткох kraю. Т:зв. эфект спружыны да таго і зводзіцца, што асыміляцыя запыніяецца на парозе высокакультурнасці. Васіль Ляшчынскі, дырэктар нібы-беларускай пачатковай школы ў Бельску фармулюе спомнены працэс самапалянізацыі вельмі дакладна: школа гадуе палякаў, у якіх застанецца некаторое прыхільнае зацікаўленыне беларускай культурай. Напэўна ня болей, чымсьці сымпатычнае зацікаўленыне, скажам, прынагоднае або ў вольную хвіліну...

Совічка

Беларускі літаратурны рух у Польшчы, пазбаўлены збыту свае выдавецкае вытворчасці ў кнігарнях Рэспублікі Беларусь, таксама захілее. Гэта праўда, што ня знайдзеца так прымітыўны гісторык літаратуры, які ўсур'ёз цъвярдзіў бы, што пісьменнік мусіць жыць у стыхіі яго мовы. Банальны на гэта прыклад лацінскае творчасці ў пасъляантыхнай Эўропе... Але, той жа пісьменнік ня вытрывае без чытача. На складох нашага літаратурнага абъяднання ляжаць тысячы і тысячы экзэмпляраў беларускіх кніжак беларускіх пісьменнікаў Беласточчыны. Купля іх блізкая нулявое; спрабавалі ж дамовіца з кнігарнямі ў Беларусі ды пачулі ў адказ: "На белорусских изданиях нет прибыли, лучше уж давайте польские".

Каля двухсоттысячной беларуская меншыня - гэта дробны фрагмент беларускай нацыі, і плакаць па ёй ніхто не зьбіраецца, апрача жменькі ідэялістаў, якіх народ і не прыкмячае. Механізмы зынікнення беластоцкіх беларусаў ідэнтычныя зь механізмамі савецкімі, але вынікі ня тыя. Беларусы ў Рэспубліцы Беларусь, хоць і нагадваюць пакуль што падобную да нашай нацыянальную меншыню, выратуюцца аднак, каб і не хацелі таго. Справа ў існаваньні дзяржаўнасці і ў катэгарычнай адсутнасці альтэрнатывы на ліквідацыю яе. Гэта не вясеннаццаты год, тым болей не дваццаты. Я спакойна гляджу на факт усенароднай русыфікацыі савецкіх беларусаў: у іх гэтак жа няма зараз альтэрнатывы застацца "в руском море". Асобная дзяржава - гэта асобнасць лёсу.

Як два памножанае цераз два ня можа даць іншы вынік, чымсьці чатыры. Праз дваццаць гадоў Беларусь зробіцца беларускай. Не раней, бо пакаленіні ўзгадованыя ў расейшчыне так ужо і памруць "почти русскими". Няма рады; закон псыхалёгіі біялагіі. У даваеннай Літве, як сьведчыць Вэнцлава-стары, ажно ў трыватыя гады ўзялася панаваць у дзяржаве літоўская мова; выйшлі першыя выпускі з нацыянальных гімназіяў.

Акварызацыя беларускай культуры, рэдукцыя яе да ролі экспанату, пераутварэнне творцаў у свайго роду залатыя рыбкі дзеля агляду замежнымі змагарамі або мітынгуючай у нейкую гадавіну публікай падлягае і будзе падлягаць запыненству ў Рэспубліцы Беларусь, бо таго патрабавацьме ад яе сама прырода дзяржавы, кой ня век жа трываць у расейскай філіяльнасці. Калі думаць пра беларускую культуру ў Беластоцкім Краі, то яе грамадзкі рэзсананс дбайна абмежаваны да ўзроўню фальклёрнасці, канцэртнай "свистопляски" на пацеху чэрні. Дакладней кажучы, індзейнізацыя беларушчыны яскрава выявілася праз маніпуляцыю ёю ў напрамку якогасці экзатычнага запаведніка. Творчыя асобы апынаюцца ў неназваным акварыўме, а высыханьне роднамоўя робіць дастатковым тыраж, нават літаратурнай кніжкі, у ліку сто экзэмпляраў (у шасьцідзесятых гадох выходзілі накладам мінімум двухтысячным). Навучанье беларускай мовы ў некаторых школах тут ніпрычым: заўзятае польскамоўе ў бацькоў стварае атмасферу вакол беларускага прадмету, калі ня холаду, дык усё выразнейшай абыякавасці. А настаўнікі, як і бацькі: патрыятызмам не гараш яны, акрамя пару. Гэта адчуваюць усякія родныя кар'ерысты, якія апошнім часам паднялі гвалт, што Польшчы пагражает...беларускі нацыяналізм у Беласточчыне (напр. дэпутат Сойма Сяргей Плева зь вёскі Ласінка, што каля белавежской Гайнаўкі). На трагэдыі беларушчыны прынамсі такі ім "заробак"... Цягаюць беларускае падла ў гразі бруднае палітыкі.

Але, адначасна, наглядаецца нешта з палітычнага камізму. Усё больш уплывовых палякаў заўважае, што ліквідацыя істотнасці беларускай нацыянальнай меншыні пазбаўляе палітыкуючу Варшаву важкага аргументу ў націсках на Менск адносна польской меншыні ў Беларусі. У менскіх салёнах ня ўсё будуць верхаводзіць паклоннікі "великого и могучего"; час працуе на Пазыняка, на беларускасць Беларусі. І калі хто ня дурань, прадбачвае ня толькі тое, але і запытаньне ў адрас Варшавы: "А што такое здарылася з нашымі беларусамі ў вас, што іх ужо і не відаць?"

Спомнены камізм у тым ён, што пачынае ўжо болей палякам, чымсьці беларусам,

Софічка

залежыць на далейшым існаваньні нашай меншыні. Рыхтуюць уставу на абавязковае двухмоўе ў Беласточчыне, польска беларускае, : на браніраванае мейсца ў парлямэнтне прадстаўніку беларусаў (самі яны ж не праб'юцца. мала іх і ўсё менш). У нечым тут аналёгія з сытуацыяй беларушчыны ў Рэспубліцы Беларусь. Хочаш – ня хочаш, а мусіш!

Кажу вам, людзі: мы ўнікальная нацыя съвету, ня хочам быць сабою, хлебная бальшыня народу ня хоча, але съвет, каб ён гарэй, прымушае не чужынкамі быць!.. Вось цо да.

Сакрат Яновіч, Крынкі. 1994 г.